

Dr.Zellei Gábor

KATASZTRÓFAPSZICHOLÓGIA

BEVEZETŐ

Napjainkban - nemcsak a védelmi szférában, de a társadalmi, gazdasági élet szinte minden területén - a humán erőforrások előtérbe kerülése oly nagy ütemben halad, hogy szinte egy új, eddig nem tapasztalt, óriási hatékonysággal bíró termelőerő kialakulásának lehetünk tanúi. Az utóbbi 50 évben a technikai fejlődés - a lehetőségek tekintetében - utolérte az embert, és el is haladt mellette. Ez azt jelenti, hogy a technika - ember rendszer által elérendő cél sok esetben nem valósult meg, mert a vezető, végrehajtó ember a szinte mindent tudó gépezetei dzsungelében minduntalan önmaga pszichikus korlátaiba ütközött.

Jelenleg egy olyan folyamat van - világviszonylatban - kialakulóban, amelyben az ember, kiismerve saját pszichikuma legfontosabb törvényszerűségeit megpróbálja ezt a hátrányt behozni, vagy csökkenteni. A profitra termelő szféra még hatékonyabb termelést akar elérni és hatalmas összegeket ruház be a humán szférába. A védelmi szféra-ugyan sokkal szerényebb anyagi eszközök birtokában de - szintén felismerte az emberi pszichikumban rejlő feltáratlan lehetőségek kihasználásának szükségszerűségét.

A hazai viszonyokat illetően a fentiek igazolásaként említhető, hogy az Országgyűlés által elfogadott *honvédelmi alapelvek* a védelmet megalapozó tényezők között *elsőként* említi “*az ország védelmi igényeit tudatosan elfogadó társadalmat*”.

A fenti célokat szolgáló tudatosítás azonban még igencsak gyerekcipőben jár ma hazánkban. A hivatásos védelmi szervezetek végzik a dolgukat, próbálják szűkös anyagi körülményeik közepette a rozoga technika működőképességét fenntartani, és mintha eközben elfeledkeznének az emberről. A katasztrófavédelemért felelős vezetők megfelelő magatartástudományi háttér, információs bázis hiányában kénytelenek - meglehetősen bizonytalan eredménnyel fenyegető - feladatukhoz hozzálátni.

Szükségtelen az érvényes (és állandóan változó) jogszabályokat felsorolni ahhoz, hogy érzékeljük a helyi hatóságok, az önkormányzatok szerepét a vészhelyzeti szituációkra történő felkészülésben és azok kezelésében. A modern demokráciákban a védelmi kérdések vonatkozásában a helyi vezetők - esetünkben a polgármesterek - felelősségi és hatásköre is hasonló, összekötő szerepük a lakosság és a hivatásos védelmi szervek között lehetővé teszi, hogy a tudati, lélektani felkészítés kezdeményezői, katalizátorai legyenek.

Nálunk fejlettebb országokban ma már a gyakorlat bizonyítja a védelmi kérdések sikeres megoldása által a fentieket. Az önkormányzatok - állami, jogszabályokban előírt

feladataikon kívül - a helyi veszélyhelyzet kezelő társadalmi önszerveződések felkarolói, partnerei is egyben. Az önkéntes alapon működő vészhelyzet megelőző kezelő szervezetek lehetőségei a káros lélektani hatások kivédésében ugyanis rendkívül jelentősek, mivel rugalmasak, emberközeliek és társadalmi támogatottságuk széleskörű. A helyi önkormányzat feladata, hogy a rivalizálás, a szűklátókörű érdekek háttérbe szorításával megteremtse az együttműködés lehetőségét a veszélyeztetettek (pl. ipar, közlekedés), a veszélyeztetettek (lakosság) és a hivatásos, valamint az önkéntes segítők között. A védelmi feladat (honvédelem, polgári védelem, tűzvédelem, stb.) lehet jogszabályban deklaráltan állami vagy önkormányzati, de végsőron a lakosság biztonságáért helyi szinten az önkormányzat a felelős, így mindenképpen érdeke, hogy a vezetők a megelőzést, a mentést befolyásoló legfontosabb lélektani kérdésekkel, problémákkal is tisztában legyenek.

A helyi önkormányzatok kiemelt szerepe mellett, a lélektani felkészítés területén természetesen a védelmi feladatrendszerek más szereplőinek is igen fontos feladatai lehetnek, sőt valószínű nem túlzás azt állítani, hogy ez össztársadalmi ügy. Ily módon a könyv - amely egy hazánkban új alkalmazott tudományterület, a katasztrófapszichológia csomóponti kérdést mutatja be a katasztrófavédelemben hivatásszerűen ténykedőktől a laikus érdeklődőig adhat újat, érdekeset, hasznosat a védelmi kérdések megoldásáért felelősséget érző olvasó számára.

Az egységes értelmezés érdekében a könyvben szereplő néhány fogalom és kifejezés a FOGALOMÉRTTELMEZÉS- ben kerül kifejtésre. Ezek részben új, vagy kevésbé közismert kifejezések, részben az eddig ismerttől eltérő értelmezésben szerepelnek. Nem tekintendők új fogalomalkotási kísérleteknek, csupán az újonnan megjelenő összefüggések, megközelítésének *kifejezési igényét segítik elő*.

NEMZETKÖZI ÉS HAZAI KITEKINTÉS

Nemzetközi viszonylatban megállapítható, hogy a katasztrófapszichológia elméletének fejlettsége egyenes arányban áll az adott országban a pszichológia tudományának helyzetével, presztisével a tudományok rendszerében.

Az elmélet viszont csak ott lehet fejlett, ahol az alap kutatásokra, kísérletekre a megfelelő anyagi ráfordításokat, eszközöket biztosítják. A fentiekre példa az Amerikai Egyesült Államok, ahol tanszékek, intézetek sokasága foglalkozik a vészhelyzeti magatartások kutatásával. A fejlett országok némelyikénél további előny (csak a tudomány számára) a viszonylag gyakori természeti és civilizációs katasztrófák utólagos vizsgálatának lehetősége. Itt az USA mellett Ausztráliát és Japánt lehet megemlíteni. A hadsereg szervezésben tradíciókkal és széleskörű tapasztalatokkal rendelkező Németországban a katonai pszichológia már 1909-ben rámutatott, hogy *“csak az képes hatni a mások lelkére és jellemére, aki otthonosan mozog a pszichológiában”*(1)

A gyakorlati eredményeket is felmutatni tudó német katonapszichológia hazai elismerését jelenti, hogy a parancsnokok részére kiadott Truppenpsychologie (Csapatpszichológia) című könyv magyar nyelven is megjelent a Zrínyi Kiadó gondozásában.

A fejlett nyugati országokban a vészhelyzeti reagálások kutatása két fő irányban és módszerrel történik.

Egyrészt adatokat gyűjtenek a megtörtént katasztrófákról és utólag próbálnak levonni következtetéseket, megállapítani törvényszerűségeket, másrészt általában önként jelentkezőkkel és óriási anyagi ráfordításokkal kísérleteket végeznek. Ez utóbbiak eredményei csak igen nagy óvatossággal általánosíthatók a beállított helyzet és a valóságos szituáció eltérő hatásai miatt.

A volt szocialista országokban a háborús konfliktusokkal terhelt területeken készültek, készülnek különböző felmérések, vizsgálatok elsősorban a migrációval, a kitelepítéssel és a befogadással kapcsolatban.

Hazánkban a vészhelyzeti pszichológiával kapcsolatos *nemzetközi szakirodalom* csupán nyomokban fedezhető fel.

Ez érthető is olyan körülmények között, amikor nincs olyan szerv, intézet stb. amely a tudományterülettel érdemben foglalkozna. A rendszerváltás előtt megjelent katonapszichológiai művek egy része ma már szakmailag elavult.

A katasztrófavédelemmel és a polgári védelemmel foglalkozó nemzetközi folyóiratok közül néhány, nagyobb könyvtárainkban hozzáférhető, ezekben találhat a kutató a témával

foglalkozó cikkeket. A mai Magyarországon a katasztrófapszichológia helyzete sokkal rosszabb, mint ezt a fenti nemzetközi kitekintésben láthattuk.

Azt kell eldönteni - nem valakinek, hanem a gyakorlatnak, a kutatás eredményeinek - hogy szükség van-e egyáltalán egy ilyen szaktudományra, tudja-e hasznosítani ennek eredményeit a katasztrófa megelőzés és védelem? A félreértések elkerülése végett szükséges leszögezni, hogy jelenleg - éppen a kérdés tudományos *“kidolgozatlansága”*, valamint a *sok probléma - kevés ismeret* helyzet miatt - a katasztrópszichológiát mint fogalmat tágabb értelemben használják. Ez alatt általában értik a vészhelyzetek kezelésének humán aspektusait, amelyek nem csupán pszichológiai, hanem szociológiai, vezetéselméleti, informatikai, rendszerszervezési, kockázatelemzési stb. elemeket és megközelítésmódokat is tartalmaznak.

A tények ismeretében megállapítható, hogy eddig az országban a kérdéssel, teljes komplexitásában, tudományos igényességgel nem foglalkoztak.

Ez azt jelenti, hogy empirikus kutatási eredmények nem születtek, összefoglaló jellegű művek nem jelentek meg, a külföldi - egyébként igen jelentős terjedelmű - kutatási eredmények adaptálására nem történt kísérlet.

A katasztrófapszichológia (vészhelyzeti magatartások tudománya) tehát, - ellentétben az egyéb szakpszichológiákkal (munkalélektan, szociálpszichológia, nevelépszichológia stb.) - *még nem bizonyította* szükségességét, helyét szerepét a hazai tudományok rendszerében.

Találkoztunk viszont olyan munkacsoportokkal, szervezetekkel, személyekkel, akik gyakorlati munkájuk, vagy az oktatás, kutatás keretében a kérdéskör egy-egy speciális ágával foglalkoznak.

Ilyenek pl.- név, vagy szervezet említése nélkül - az alábbiak:

1. Egyes, vészhelyzetben döntő pszichikus funkciók, vagy folyamatok vizsgálata, kutatása (pl.: döntés, észlelés)
2. Alkalmassági vizsgálatok veszélyes (vagy speciális adottságokat követelő) munkaköröknél, főleg a végrehajtóknál, vezetőknél elvétele.

3. Fiziológiai és pszichikus funkciók mérése fokozott fizikai és idegi megterhelés után (pszichikai gyakorló pályák : honvédség, tűzoltóság)
4. Pszichológus alkalmazása fokozottan veszélyes rendőri akcióknál a felkészítésben és a végrehajtásban.
5. Vészhelyzetek egyes pszichiátriai aspektusainak vizsgálata.
6. Veszélyhelyzet kezelő társadalmi önszerveződések hazánkban is beindult gyakorlata (pl.APELL program)
7. A lakosság veszélyérzetét vizsgáló szociológiai kutatások.
8. Hivatásos katonák, rendőrök önkép és társadalmi presztizs vizsgálata.

Azok, akik ellenzik egy új tudományterület kialakulását, a fentieket látva arra hivatkoznak, hogy lám milyen sok helyen foglalkoznak a témával, ugyis létrejön valami az adott területen, ha “*szorít a cipő*”.

Amit ez a logikusnak tűnő magyarázat nélkülöz, az az előrelátás és az átfogó szemléletmód. Találkozhatunk egyébként az egységes katasztrófavédelmi rendszert bírálóknál is hasonló logikájú véleményekkel, mely szerint: *minden szakma szervezze a saját védelmét*. Szerencsére a valóság mást mutat, a katasztrófavédelem komplex módon, egységes elvek és jogi szabályozók alapján fog megvalósulni. Ebből következik, hogy szükségszerűen integrálja, “*begyűjti*” az egyes tudományterületekről a gyakorlati kérdések megválaszolásához szükséges ismereteket és létrehozza saját *vezetési gyakorlatát, informatikáját, kockázatelemzését, pszichológiáját stb.*

Célszerű elemezni, hogy *milyen okok* vezettek a jelenlegi helyzethez, amelyben a katasztrófavédelemért (mentésért) felelős vezető a megfelelő pszichológiai információs bázist nélkülözve kénytelen végezni az operatív mentés irányítást. Valószínű, a lényegesebb ok, hogy *maga a katasztrófavédelem* sem volt egységes, így nem voltak meg a jogi, szakmai, személyi feltételek egy új szaktudomány kialakulásához. Hazánkban eddig - nagy veszteséggel járó - katasztrófák csak ritkán fordultak elő, így a veszély - szituációkban jellemző emberi reakciók, és ezek befolyásolását elősegítő ismeretanyag -

kellő képzés és információ hiányában - a hazai viselkedéstudomány elmaradott területévé vált.

További lényeges ok, hogy hazánkban a pszichológiával kapcsolatos szociális attitűd minősége messze elmarad a fejlett országokétól. Az elmaradottság sokkal nagyobb, mint ami a műszaki - technikai fejlettség szintjén tapasztalható. A pszichológiához a vezetők egy részének hozzáállása is sok esetben negatív nem ismerik, a véleményeik előítéletesek. Nem szívesen foglalkoztatnak pszichológust, egyrészt mert nem bíznak ebben a tudományban, a valóságban viszont inkább attól tartanak, hogy egy szakember esetleg rövid idő alatt felfedi a nem mindig ideális munkahelyi légkör, kapcsolatok, vezetési stílus stb. okait.

Akik az operatív mentés irányítást nap mint nap végzik, azt mondják, hogy a gyakorlat szelektál, be fog bizonyosodni, ki az alkalmatlan vezető. Erre a kérdés csak az mikor, milyen áron, mennyi áldozat után ?

Jellemző (ki nem mondott) vezetői hozzáállás a *“struccpolitika”*, amikor a vezető - nagyonis megértve és átlátva a kérdés bonyolult voltát - inkább meg sem kísérli a megoldást, reménytelennek, vagy bizonytalan eredményűnek véli, visszatartja az erre fordítható személyi, anyagi erőforrásokat.

Utolsóként érdemes megemlíteni, hogy *maga a pszichológia is* az elmúlt rendszer egyik megtűrt tudománya volt, kivéve talán az utóbbi évtizedet. Nem volt elég kiterjedt, erős ahhoz, hogy kutassa, megválaszolja a gyakorlat során jelentkező problémák halmazát. Még az alapkutatásoknak sem voltak meg sok esetben a személyi, anyagi feltételei így - önmagában - egyik tanszék vagy intézet sem tudta volna ezt a meglehetősen komplex kérdéskört felvállalni. A kérdés megoldását mindenképpen az összefogás segítené elő egy olyan intézet, tanszék, kutatócsoport létrehozásával, amelynek tevékenységéből mind az elmélet, mind a gyakorlat profitálhatna.

NÉHÁNY ÁLTALÁNOS MEGKÖZELÍTÉS A VÉSZHELYZETI REAKCIÓK RÉSZLETEZÉSE ELŐTT

A teljességre törekvés igénye nélkül

Az egyén és a különböző létszámú embercsoportok vészhelyzeti magatartását vizsgálva - amennyiben a teljességre törekednénk - a pszichológia szinte minden területét érinteni kellene, hiszen kezdve az általános pszichológiától a szociálpszichológiáig mindenhol találhatunk olyan sajátos elemeket amelyek a felfokozott stressz magatartással kapcsolatosak. Mivel azonban a dolgozat a gyakorlati kérdésekre keresi a választ, így nem elsősorban a pszichológia egyes területei szerint tagozódik, inkább *helyzet és szereplő centrikus*. Ez azt jelenti, hogy pl. nem tárgyalja részleteiben a vészhelyzeti érzékelés, magatartás stb. pszichológiáját, viszont foglalkozik a különböző katasztrófa típusok, vagy a háborús helyzet speciális hatásaival, a vészhelyzeti szereplők különböző csoportjaival : mentő alegységek, család, gyermekek, idősek, stb. reakcióival.

Biztonságérzet, konfliktuskezelés, veszélyérzékelés

Amennyiben a védelmi szférában valamilyen újszerű megoldás a célunk, a fenti alcímben szereplő három területet mindenképpen meg kell vizsgálnunk, mégpedig társadalmi méretekben. Nap mint nap tanúi lehetünk a világ különböző részein folyó háborús cselekményeknek, katasztrófáknak, ahol a veszteségek óriásiak, és sokszor úgy tűnik, hogy a védelmi területen felelőtlenység és káosz uralkodik.

Felvetődik a kérdés, hogy miért kell bizonytalanságban élnünk még ma is, az atomkorszakban, a csúcstechnikai megoldások birtokában, amikor az emberiség már a naprendszeren kívülre tekint.

Az emberi természetben ne keressük a hibát, ugyanis a biztonságra törekvés az emberiség történetével egyidős, valamilyen formában a veszély és kockázatmentes állapotot az egyén és a közösség is törekedett megközelíteni.

Megközelíteni és nem elérni, hiszen nyilvánvaló, hogy bármit teszünk vagy mulasztunk el, a teljes biztonságot el nem érhetjük.

Amennyiben a szándék és a technikai megoldások rendelkezésre állnak, akkor miben keresendők a helyzet kialakulására vezető okok ? Véleményem szerint az egyik alapvető ok a *döntéshozók*, a *tudomány* és *veszélyeztetettek* már-már “*katasztrófális*” mértékben való elkülönülése.

Ennek eredményeképpen a jelenlegi konfliktusmegoldási gyakorlat esetenként csak az eltérő vélemények további elmélyülését segíti elő főleg azzal, hogy nem hajlandó elismerni a szubjektívitas elkerülhetetlenségét.

A döntéshozók túlságosan hisznek abban, hogy a tudomány ellentmondásmentes válaszokat képes adni a környezeti kockázati problémákra. Mintegy bebiztosítják magukat a szakértői véleményekkel, holott a technikai elemzések sokszor elfedik az értékek vitathatatlan hatását, maguk a tudomány által alkotott modellek is a szubjektív értékítéletek hatására is alakulnak.

Vannak esetek, amikor a veszélyeztetettek, a lakosság magára hagyva, a számára sokszor érthetelen és félelmetes információöszönben, szorong és aggódik, nem tudván, hova tegye a kérdéseket. Kimennek tüntetni az „*atomtemető*” vagy a veszélyes hulladéktároló létesítése ellen úgy, hogy a minimális ismeretekkel vagy tájékozottsággal sem rendelkeznek a kérdésről, de „*valaki*” gondoskodott arról, hogy a demonstráció és felháborodás teljes és hatásos legyen, mert ez valószínű, hogy érdekében állt. Tudomásul kell vennünk, hogy a hatékony tájékoztatás, a propaganda, a kommunikáció, az érdekegyeztetés és a tárgyalás ma már külön szakma, sőt tudományterület.

A hivatásos védelmi szervezetek és a lakosság között kell lenni egy olyan fórumnak, kommunikációs szűrőnek, amely tudományos igénnyel képes megfelelni ennek a feladatnak.

A nemzetközi gyakorlatban már bevált kezdeményezések is teret nyerhetnének hazánkban (APELL program) amennyiben a hivatásos szervezetek nem a rivalizálás szellemében értékelnék ezeket a szervezeteket.

Megfigyelhető volt az utóbbi 5-6 évben, hogy a katasztrófaelhárításért - mint feladatért - több szervezet is „*versengett*” (honvédség, tűzoltóság, polgári védelem) gondolván, hogy az átszervezések és létszámcsökkentések miatti helyzetben a létjogosultság igazolására jól jönne egy ilyen vitathatalanul időszerű és hasznos kiegészítő feladat. Azóta egy kissé megnyugodtak a kedélyek és ma már senki sem gondolja komolyan, hogy egy ilyen hatalmas és szakmailag is igen sokrétű feladatot egyetlen szervezet felvállalhat.

Azt, hogy hogyan értékelik az emberek saját biztonságukat, Engländer Tibor és Faragó Klára vizsgálta (3) magyar és amerikai minták összehasonlításával.

A veszélyesnek ítélt kockázathordozók

Magyarok	Amerikaiak
Dohányzás (61, 68)	Nukleáris fegyverek (41, 78)
Szeszesitalok (54, 57)	Hadviselés (43, 78)
Bűnözés (52, 73)	DDT (23, 76)
Gépjárművek (48, 55)	Kézifegyverek (42, 76)
Hadviselés (43, 78)	Bűnözés (52, 73)
Kézifegyverek (42, 76)	Nukleáris energia (32, 73)
Nukleáris fegyverek (41, 78)	Féregirtók (23, 71)
Honvédelem (36, 61)	Gyomirtók (19, 69)
Ideg-gáz (36, 60)	Dohányzás (61, 68)
Nem-nukleáris villamos energia (35, 26)	Terrorizmus (33, 66)
Sebészet (34, 48)	Heroin (26, 63)
Koffein (34, 30)	Honvédelem (36, 61)
Dinamit (33, 47)	Ideg-gáz (36, 60)
Terrorizmus (33, 66)	Barbiturátumok (25, 57)

A zárójelben szereplő számok mutatják, hogy mennyire értékelték a 0-100 kiterjedésű skálán az illető veszély kockázatosságát. Az első szám a magyar átlagot, a második az amerikai átlagot mutatja.

A fentiek szerint a magyar átlagpolgárt jobban foglalkoztatják a mindennapi élet kockázati, a különböző *“banális”* balesetforrások: pl. elektromosság, stb. Ezzel ellentétben az amerikaiak az éltechnológiát képviselő veszélyforrásoktól tartanak inkább, ezekben előkelő helyet foglalnak el a vegyi és a sugárzó anyagok.

A kutatók egy olyan hipotézist állítottak föl, hogy kis ország lévén, a magyarok általában a külföldön történt veszélyes eseményekről értesülnek. Így kialakulhat egy olyan hiedelem, hogy a rossz dolgok általában távol (külföldön) történnek.

Érdekes összevetés még, hogy a veszélyesnek tartott kockázatokból a magyaroknál 31,8%, az amerikaiaknál 47,6% a kémiai jellegű.

A kutatók hipotézise logikusnak tűnik, de lehet, hogy az eredményekbe egyszerűen az a több évtizedes technológiai előny illetve lemaradás is komolyan bejátszik amely a két ország között fennáll. Nyilván sok sok évnek és számos balesetnek, sőt katasztrófának is be kell következnie ahhoz, hogy a lakosság reális mértékben *“tartson”* a sugárzó, mérgező

anyagoktól. A technológiai lemaradás mellett az ismerethiány további oka régiókban a közismert okok miatt évtizedekig visszafogott, cenzúrázott tájékoztatás a környezetünkben lévő potenciális veszélyforrásokról.

A vészhelyzeti pszichológia kiindulópontját mindenképpen a fenti alcímben kell keresnünk, mert legelőször arra kell választ kapni, hogy miért hamis az emberek veszélyérzékelése és a konfliktuskezelés - a veszélyek elhárítását illetően - miért oly nehézkes, esetenként tehetetlen.

A vészhelyzeti cselekvés racionalitása

A fenti kérdést Kiss Ernő vizsgálta tanulmányában (3), melynek főbb megállapításai az alábbiak szerint összegezhetők.

A vészhelyzetek megelőzésének és felszámolásának (mentés) folyamatába számos tudományterület ismeretanyaga és hosszú évek gyakorlata épül be. A mentést közvetlen végrehajtók esetében ezen ismeretek túlnyomó része ún. műszaki imperatívusz (szükségyszerűség), hiszen a sok évtizedes tapasztalatok, a technika behatárolt alkalmazása és a tudományok által kimunkált módszerek egy viszonylag szigorúan szabályozott láncolatot alkotnak.

A fent említett tanulmány ezt így fogalmazza meg: *“Így biztosítható az adott cselekvés előre megtervezhető racionális végrehajtása.*

Ezzel egyidejűleg ki is zárják az eljárásoknak nem megfelelő, tehát alkalmatlan eljárások bekövetkezése “szabadságát” megsemmisítik a cselekvés során történő bekövetkezésük “szabadságfokát”.

Komplex beavatkozási rendszer esetében azonban egészen más a helyzet.

A különböző szervezetek (honvédség, polgári védelem, tűzoltóság stb.) szerteágazó részfeladatait kell összehangolni, ahol már a fent említett kedvező racionalitás helyébe egy sokkal alacsonyabb szintű normativitás lép. A normativitás további csökkenését jelenti, ha embercsoportok, tömegek mozgását, cselekvését kíséreljük meg befolyásolni. Itt már a folyamatok túlnyomó része csak a társadalomtudományoknál ismert eljárásokkal írható le és magyarázható.

A célszerűtlen döntés, cselekvés esélyét növeli, hogy ilyen esetekben a beavatkozók részére nem tudunk egy olyan kiszámított, kellően normatív algoritmust előkészíteni, mint a gépek, műszerek közvetlen használata esetén.

Ismert a társadalomtudományok körében a *funkcionális racionalitás* elve Ez azt jelenti, hogy racionálisnak azt az eljárást tekinthetjük amely minél teljesebb mértékben hozzásegít a kitűzött cél eléréséhez. A jobb és még jobb alternatívák keresését akkor lehet

abbahagyni, ha a legutolsó (legjobb) alternatíva elérte a cél megelégedési szintjét. Könnyen belátható, hogy ezen az úton a korlátot a döntéshozó (alternatíva kereső) mentális kapacitása jelenti. Ugyanis amennyiben magának magasfokú racionalitási követelményt támaszt (vagy követelnek tőle) úgy súlyos feszültségeket, stressz-terheléseket fog átélni, mivel a racionálisabb eljárások keresése közben minduntalan beleütközik szűk figyelmi - mentális teljesítménykorlátaiba. Ennek elkerülésére teljesítési szint leszállító pszichikai folyamatok fognak beindulni, amelyek viszont lehetővé teszik a szubjektív döntések, eljárások előtérbe kerülését. Egy példán leegyszerűsítve, a mentést irányító parancsnok nem úgy kommentálja a gyatra eredményt, hogy *“csak erre voltam képes”*, hanem úgy, hogy *“a kapott feladatot végrehajtottam, a kitűzött célt elértem”*. Az őt jól ismerő előjárójától nagy valószínűséggel olyan feladatot fog kapni, melyet képes végrehajtani. Ezen döntési láncolatok annál kevésbé hatékonyak, minél több lehetőség adódik a teljesítménynek a képességhez történő szükségszerű leszállítására.

A fent említett tanulmány (4) a következőképpen kommentálja ezt:

“Ez nagy kockázattal jár : előfordulhat ugyanis, hogy a katasztrófa során a műszaki beavatkozások sikeresen számolják fel a kárhatásokat az egyik oldalon, de ugyanott és ugyanakkor súlyos tragédiák (tömegpánik, sokkhatások, konfliktusok stb.) okoznak jelentős veszteségeket az emberi cselekvésre irányuló rossz hatásfoku vagy éppen elmaradó ráhatások következtében.

Mindez annak ellenére alakulhat így, hogy ma már a humán tudományok fejlettsége, pragmatikus alkalmazott kutatási eredményei lehetővé tennék az átfogó értelemben vett, emberekkel való bánásmód magasszintű racionalizálását olyan szélsőséges helyzetben is, mint egy katasztrófa.”

AZ EGYÉN VÉSZHELYZETI MAGATARTÁSMÓDJÁNAK JELLEMZŐI

A félelem természetéről

Születésüinktől halálunkig végigkísérnek bennünket a különböző félelmek, szorongások, melyek egy részét titkoljuk, magunkban hordozzuk, más részéről környezetünk is tud. A fenti arány határozza meg, hogy szociális partnereink egy szorongó, ijedős, vagy egy talpraesett “*bátor*” embernek tartanak bennünket. Nehéz helyzetekben a környezet sokszor csalódik, mert kiderülhet, hogy a bizonyos tulajdonságokkal felruházott egyén messze nem az elvárt módon viselkedik. Ezek a mindnyájunk által ismert esetek is bizonyítják, hogy az ember vészhelyzeti viselkedésének számos specialitása van.

A félelmet a pszichológia tudománya sokféleképpen vizsgálta és értelmezte, de abban egységes az álláspont, hogy legegyszerűbb, legősibb formája akkor lép fel, ha az ember veszélyhelyzetben van, testi károsodás fenyegeti. Ismeretes, hogy vannak tényezők, melyek ösztönösek és félelmet idéznek elő. Ilyenek pl. : az egyensúly hirtelen elvesztése, nagy tárgy hirtelen közeledése, vagy egyes kutatók szerint a kígyó látványa. A fentiek általában a félelem hirtelen megjelenő változatát, az *ijedtséget* idézik elő. A tartósabb, de még távoli veszélyre vonatkozó félelem : az *aggodalom* vagy *szorongás*. Az ok nélküli szorongás, félelem kórosnak tekinthető.

Nem egységes a kutatók álláspontja abban, hogy a félelem egyértelműen negatív emóciónak tekinthető-e ?

Ranschburg Jenő egyik ismert, a félelemről szóló művében (5) említi Hamilton kísérletét. Ebben a kísérleti személyekkel egyszerű szabályokat tanítottak be egy helyiség elhagyására. A váratlanul nyakukba zúduló víz klasszikus pánikreakciót idézett elő, és mindent elfeledve *“fejvesztve”* menekültek, amerre láttak.

A kutató ebből azt a következtetést vonta le, hogy a félelem az embert saját személyisége fejlettségénél *alacsonyabb rendű* reakcióra készíti, tehát regresszív hatása van. Ranschburg azonban élesen megkülönbözteti az eseményt már megelőző (várt) félelmet az eseményt csak követő pánikszerű ijedtségtől.

Kísérletek bemutatásával igazolja, hogy amennyiben a személyiségnek lehetősége van időben átélni a közeledő veszélyt, úgy mindenféle megelőző, elhárító tevékenységet gyorsabban tanul meg, sajátít el, hatékonyabban hajt végre.

Tehát a félelem az ember életében - mind a filogenezis mind az ontogenezis során - *döntő fontosságú emóció*. Amennyiben példát keresünk rá, a fájdalmat lehetne említeni mint egy szintén kellemetlen, de létfontosságú hatást.

A kutatások egy része, pl. Watson a félelmet és a haragot veleszületett reakciónak tartják, mások, pl. Sherman, Protl, Nelson bizonyították, hogy a csecsemőknél ilyen típusú negatív reakciók csak a második, harmadik hónaptól differenciálódhatnak. R. Spitz vizsgálatai szerint a félelemnek nevezett reakciók a 4. 5. hónaptól észlelhetők, az *egyedül hagyott gyermeknél* (6).

Vészhelyzetben, vagy a csapások (katasztrófák) következményeinek felszámolásánál a végrehajtók testi és lelki terhelése sokkal nagyobb, mint a hétköznapi, *“civil”* körülmények között. A katonapszichológia által kidolgozott praktikus módszereket a pszichiátriai veszteségek csökkentésére a tapasztalt parancsnokok általában ismerik. Tudják, hogy a jó ellátás, a kipihentség, a félelem *“kibeszélhetősége”*, az állandó foglalkoztatás, a várható veszélyek ismerete mind mind csökkentő tényező. A

legfontosabb azonban valószínű az a tényező, melyet amerikai kutatók mutattak ki, a német Wehrmacht módszereit elemezve, az alábbiak szerint (7).

A német hadseregben nem fordítottak különös gondot a káros stressz hatások megelőzésére, ennek ellenére az ilyen irányú teljesítményük kiváló volt, megelőzve minden más hadsereget. A kutatók az okot a kiváló bajtársi kapcsolatokban és az igen színvonalas, rátermett alegységparancsnoki vezetésben látták.

Hasonló a helyzet az izraeli hadseregben is, ahol az eredmények elérésében döntő fontosságú a parancsnokba vetett bizalom, melynek alapja a professzionális szakmai tudás, a szavahihetőség és a gondoskodás.

Egy bizonyos intenzitású félelem a mentést végző parancsnok szolgálatában állhat, gyorsíthatja motiválhatja a tevékenységet. A beosztottak alapos ismeretével, kellő empátiával van esélye a vezetőnek arra, hogy a még normális intenzitású félelemből ne alakuljon ki a visszafordíthatatlan csapdahelyzet.

A pszichológiai csapdahelyzet

Kiss Ernő már idézett munkájában az alábbiakat fogalmazta meg a csapdahelyzetről (8)

Háborús körülmények között, vagy katasztrófák esetén a hétköznapiól merőben eltérő körülmények, ingerek az egyre fokozódó félelem kíséretében egy olyan pszichés csapdát produkálhatnak, melyek fő jellemzői a következők :

- a cselekvés gyorsul vagy leátlódik, egyben pontatlanná válik
- értelmi beszűkülés, döntési dezorganizáció alakul ki tehetetlenség érzettel párosulva
- sem a fenti hatások sem a fokozódó önkontroll csökkenés nem tudatosulnak
- a csapdahelyzetből az egyén külső segítség nélkül nem kerülhet ki

A helyzet kialakulásában döntő fontosságúak azok az észlelésben megjelenő változások, melyek a csapdahelyzet kialakulásában különös jelentőséggel bírnak, az alábbiak szerint :

- a megváltozott alkalmazkodásra készítés *hirtelen* következik be, a hatás meglepetésszerű
- a veszély bizonyítékai (halottak, sebesültek, tűz, romosodás) drasztikusan mutatkoznak meg
- a fenyegetés több, és általában ismeretlen irányból, helyről következik be
- egyes hatótényezők folyamatosan, vagy hirtelen erősödhetnek
- a veszélyhatások bizonyos támadási pontokon kumulálódhatnak, nincs mód a hatás alóli kivonásra
- bizonyos pontokon a biztonságot nyújtó közösségek felbomlanak
- a veszélyhatások addig biztonságosnak tartott határokat léphetnek át (országhatár, lakóház, stb.)
- látszólag áttekinthetetlen körülmények, kiszámíthatatlan fejleményektől való fenyegetettség

A szerplőkben különböző, jellemző *pszichés változások*, állapotok alakulnak ki :

- a figyelem, megosztási kényszere *figyelem túlterhelődést*, zavart vált ki
- az így kialakuló *töredékes kép* a felkorbácsolt érzelmi állapottal együtt *torz észleletet* eredményez
- bizonyos fontossági sorrendek megváltoznak, átértékelődnek : megváltozik az attitűdök, értékek sorrendje
- a sorsközösség tudata a hétköznapiakon sohasem észlelt intenzitású *empatikus megnyilvánulásokat* indít el a bajba jutott társak irányában
- ugyanakkor felfokozódhatnak az egoista, menekülésre, készletbeszerzésre irányuló motívumok, elsősorban a korábban jól működő közösségek eltűnése által kiváltott *támaszvesztés* miatt
- a tájékozódás, menekülés akadályoztatása által kiváltott *frusztráció agresszív reakciókat* menekülési pánikot eredményezhet
- az egész folyamat alatt igen intenzív vágy mutatkozik meg a *megmenekülés*, a *megkönnyebülés* iránt
- a leküzdhetetlen akadályokat érzékelve a frusztráció kompenzálásaként egy irreálisan magas önértéktudat alakulhat ki (túlbecsült képességek)

A felsorolt változások természetesen nem minden egyénnél és nem teljes számban következnek be, ezek időben hullámzó, erősödő vagy gyengülő tendenciák. Az azonban biztos, hogy mindenkinél a szükségleti és a társadalmi motivációs bázis *valamilyen fokú* átrendeződését fogják előidézni. Ameddig *célszerű katasztrófaválaszt* motiválnak - igaz hogy nem kiegyensúlyozott hétköznapi cselekvés formájában - addig racionalitásról, a helyzetnek megfelelő elvárt, normális reakcióról, de ha a beszűkült értelem és az ösztönös cselekvések túlsúlyba kerülnek, már magatartás zavarról van szó. Ez még visszafordítható, de ha elmélyül és a csapdahelyzet kialakul, már visszafordíthatatlan.

Az egyén pánikreakciója

A köztudatban, de talán a védelmi szakterületen is a pánik alatt legtöbbször tömegpánikot értenek, a kifejezést valamilyen nagyobb létszámú csoporthoz kapcsolják. Ez nem véletlen, hiszen a pánik által okozott nagyobb és ismert katasztrófák mind tömegkatasztrófák. A csoport, a tömeg viszont egyénekből áll és a tömegpánik az egyének kóros reakcióinak a sajátos csoporthatásokkal átszőtt összessége.

A csoportjelenségeknél tárgyalt tömegpánik megértéséhez mindenképpen szükségesnek tartom a személyiségben zajló főbb folyamatok lényegének tisztázását.

Ranschburg a már idézett Hamilton kísérlettel kapcsolatban említi, hogy a jelenség speciális eset, úgynevezett *pánikreakció*, melynek lényege, hogy *váratlan "katasztrófa"* esetén a veszélyhelyzet átélése nem előzi meg az eseményt.

A szervezetnek nincs lehetősége, hogy időben átélje a fenyegető veszélyt, és így nem képes a megelőző félelem hatására a bajt késleltető, vagy csökkentő tevékenységformákat elsajátítani, végrehajtani.

Buzek, G. szerint (9) a pánik fejetlen és ellenőrizetlen aktivitást, vagy bénaságot eredményez, ez utóbbit a rettenetes félelem által kísért rémképek (pl.áramkiesés vagy betemetés esetén) kísérhetik, végül az ismert "félelem okozta halál" is bekövetkezhet.

Dr. Kémenczy Iván is említi, hogy a tudomány nemcsak csoportjelenségként, hanem az egyén reakciójaként is leírja a pánikot, mint *kóros, abnormális lelkiállapotot*. (Más szerzők a szervezet védekezési reakciójaként nem tartják kóros megnyilvánulásnak) Kémenczy az egyén pánikreakcióját a következőképpen határozza meg (10):

“Kórlélektani szempontból a pánik tulajdonképpen hirtelen kirobbanó, gyorsan és nagy energiával lezajló kóros idegrendszeri reakció. Jellemzői, hogy a tudatos szellemi működés felfüggesztődik vagy legalábbis beszűkül. Az emberi cselekvés irányítását elemi erővel feltörő érzelmi hatások veszik át, a pánikba esett ember mintegy elveszti korábbi énjét. A tudatos működés hiánya miatt kiesik az értelmi és erkölcsi kontroll.”

A bevezetőben utalás történt arra, hogy a gyakori természeti katasztrófákkal terhelt országokban a kutatók “szerencsések” abból a szempontból, hogy van elegendő alkalmuk a hatások tanulmányozására. Sajnos az egyéni pánikreakciókkal is ez a helyzet. A világ kultúrált részének sajátos nyûge a különböző neurózisok, idegrendszeri zavarok terjedése. Az elmúlt években ezen igen nagyszámú rendellenességből mintegy izolálták a pánikrohamnak, pánikbetegségnek nevezett tünetegyüttest.

Fontos megjegyezni, hogy a pánikbetegek nem tévesztendők össze a vészhelyzeti szituációban ilyen tüneteket produkáló áldozatokkal, de úgy tűnik, hogy szervezetükben hasonló pszichofiziológiai folyamatok játszódnak le.

Shirley Trickett (11) az alábbi megállapításokat teszi könyvében a pánikrohammal kapcsolatban.

Fogalma:

A pánikroham a test normális félelmi reakciójának eltúlzása a fokozott adrenalin termelés által kiváltott sajátos kellemetlen és kényszeres tünetekkel.

Nemcsak a pánikroham tüneteire, de a magatartás egyéb mutatóira (lehangoltság, ingerlékenység, éberségi szint, észlelés érzékenysége stb.) jellemző, hogy azok intenzitása, megjelenése állandóan változik. Sokszor nehéz megállapítani, hogy hol a határ a normális és a kóros között.

A szakemberek szerint a tünetek bizonyos - vitatott - hányadának együttes megjelenése esetén beszélhetünk az egyén pánikszerű reakciójáról.

Azt, hogy normális, vagy vészhelyzetben kinek nagyobb az esélye a pánikrohamra, szintén nehéz megállapítani.

Nemcsak a szorongásos emberek hajlamosak rá, (12) ugyanis a *kiváltó okok* skálája rendkívül széles:

- a., -Lelki okok: halálfélelem, kétségbeesés, perspektíva hiány, gyermekkori (esetleg későbbi) feldolgozatlan traumák, depresszió, szorongás
- b.,- Fizikai okok : diéta, szoros ruha, alkohol, kávé
- c.,- Fizikai/érzelmi okok: hiperventillációt (túllégzés) vagy izomgörcsöket kiváltó idegkimerültség

A szerző azt a hiedelmet igyekszik eloszlatni, hogy csak a szorongásos emberek hajlamosak a pánikra. Ugyanis bármilyen tényező (fizikai, lelki) emeli meg az adrenalin szintet, a kóros reakció bekövetkezhet. Amennyiben a fizikai okokat részletesebben végignézzük, láthatjuk, milyen szinte *“banális”* okok lehetnek a pánikreakció elindítói :

- *kémiai hatások* : gyógyszerreakciók, gyógyszer-alkohol-dohányos elvonás, élelmiszer allergia, adrenalin tartalmú injekciók, stimuláló szerek, koffein
- *szomatikus hatások* : ingadozó vércukorszint (kopplálás) belső fül problémák, alacsony vérnyomás, mellekas összeszorítása - szűk ruha - hiperventilláció, emésztési problémák, eldugult orr, krónikus fájdalom
- *környezeti okok* : repülési időeltolódás, hőség, hirtelen testmozgás-helyzetváltoztatás

Különös a jelentősége a kiváltó okok között a hiperventillációnak, az ingadozó vércukorszintnek, és a gyógyszereknek, (elsősorban antidepresszánsok) élvezeti cikkeknek. *A szerző a kezelések eredménytelenségének fő okát a testet a pszichétől mereven elválasztó jelenlegi pszichiátriai gyakorlatban látja.(13)*

Amit a mentést irányító vezetőknek a fentiek alapján célszerű megjegyezni, azok a következők :

- az az álláspont, mely szerint csak az *“ideges”* emberek lehetnek a pánik gócok, nem igaz
- hogy vészhelyzetben kinél alakul ki pánik reakció azt a kiváltó okoknál ismertetett környezeti, testi, lelki okok, tényezők bonyolult egymásra hatása, eredője határozza meg
- az állományt ismerő orvossal és pszichológussal történő együttműködéssel kiszűrhető az állománynak az a része melynél *valószínűsíthető* bizonyos helyzetekben a pánik reakció
- a pánik reakciók kialakulásának valószínűségét csökkenteni lehet a korszerű egészségügyi felvilágosítással, az egészséges életmódra neveléssel, a megfelelő életkörülmények biztosításával

Tény, hogy minél jobb a lakosság fizikai, lelki kondíciója, egészségi állapota annál kisebb esélye van a vészhelyzeti, félelmet kiváltó tényezőknek, hogy az egyes embernél, majd a tömegben pánik szituációt idézzenek elő.

Gyermekek katasztrófahelyzetben

Számos kutató vizsgálta a különböző korosztályok (gyermek, felnőtt, idős) speciális viselkedési reakcióit katasztrófa szituációkban. RAPHAEL B.gyermekekkel kapcsolatos főbb megállapításai az alábbiakban összegezhetők. (14)

Az erőszak és a támadás megelőzése az a reakció amely a leginkább jellemzi a gyermekek reagálását a katasztrófaveszélyre. A fejlődés folyamán a gyermek aggodalmaskodóvá és félénké válik a korábban bekövetkezett helyzet felidézésére, mintegy feltöltődik a terror megismétlődésének félelmével és ennek mindenáron való elkerülésével. (poszt-traumás reakciók)

Nem kell valódi katasztrófa szituációnak ahhoz bekövetkeznie, pl. a jelenlét gépjármű balesetknél vagy gyilkosságoknál is előidézhetheti a fentieket.

A gyermekeknek a katasztrófa szituációval történő megbirkozásánál fontos a családhoz, barátokhoz, tanítókhoz való kötődés. Még sokkal fontosabb a szeretet és a gondoskodás megnyugtató érzése, mint a hétköznapiakon. Amennyiben a család kényszerű felbomlása, vagy a szülők halála, sebesülése miatt ez megszűnik, számos viselkedési probléma felmerülésével kell számolni. Háború esetén a gyermek nem képes felfogni, hogy biztonsága érdekében szakítják el szüleitől.

Csak akkor nyugszanak meg, ha visszakerülnek szüleikhez a háború tépett városba (15).

A szülők hajlamosak azt hinni, hogy az általuk érzett szeretet elég, a gyermek azt átéli, felfogja megérzi. Vészhelyzetben különösen fontos a szeretet *bizonyítása* és a fizikai közelség. A szülőnek fel kell ezt ismerni, és el kell viselni, hogy a gyermek eleinte regresszív magatartású, nem szabad tőle túl sokat követelni. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a megnyugtató, a biztatás jelentőségét, valamint a korhoz adaptált tényszerű tájékoztatás fontosságát.

Abban az esetben, amikor a fenti jelentékeny kapcsolat valamilyen oknál fogva megszűnik, *más kapcsolatokat* kell felhasználni a szülő helyettesítésére, olyat akit a gyermek tisztel és szeret.

A tanítók, tanárok igen fontos szerepet tölthetnek be iskoláskorúaknál az előbbi összefüggésben. A jellemző rendezett, fegyelmezett világával az iskola megnyugtató, orientáló „sziget” lehet a vészhelyzeti, káosznak tűnő információözönben. A pedagógus érzelmi támasza lehet azoknak a tanulóknak, amelyekkel már korábban közelebbi kapcsolatot sikeresen épített ki. Az idősebb, iskoláskorú gyermekeknél életbevágó - mint a felnőtteknél is - a tájékoztatás kérdése. A gyermekek igyekeznek kérdéseket feltenni élményeikről, tapasztalataikról, ezáltal megismerni, hogy tulajdonképpen mi is történt. Gyermekeknél, a tudatos önkontroll fejletlen volta miatt számolni kell olyan reakciókkal amikor a hisztéria, képzelődés, túlzott félelmek stb. váratlan módon kitörnek, és különösen tömegben pánik szituáció alakulhat ki.

Ezért rendkívül fontos az *állandó és szakszerű nevelői felügyelet*, valamint tömegben a pánik - gócként veszélyeztető gyermekek (és felnőttek) időben történő elkülönítése.

Kisgyermekeknél jellemző félelem, hogy valamilyen oknál fogva *ők idézték elő* a katasztrófát. Pl. „*ő gyújtotta be a tornádót*”, egy másik a gyertyával játszva úgy képzeleli hogy a világégést ő idézte elő. Sok esetben a gyermek - értelmének fejlettségi szintje miatt - egyszerűen nincs tisztában azzal, hogy mi történt. Pl. földrengés esetén úgy gondolta, hogy „*a föld a tengerbe csúszott*”.

Mindenképpen lehetővé kell tenni a kisgyermeknek, hogy *megvitathassa velünk félelmeit* és sajátos *„elméleteit”*. Így van csak rá mód, hogy megbirkózzék a helyzettel, bővítse ismereteit és visszanyerje lelki nyugalmát. A megbeszélés a fentiekre nem az egyedüli mód, igen hasznos módszerek a játék a rajzolás a festés.

Amennyiben nem kizárólag ismétlődő traumák rekonstruálásáról van szó, a játék lehetőséget nyújt arra, hogy saját maga javítson a dolgok menetén és elveszítse félelmét és reménytelenségét, de legalább ennek egy részét. A fenti összefüggésben értékes a festés, rajzolás, amelyre egy példa az 1. ábra, melyen a gyermek *„kioltja a napot*”, egy súlyos bozóttűz alatti élménye sajátos kifejezéseként.

Igen fontos a szülő szerepe a szituációkkal való megbirkózás folyamatában, a gyermeknek sokszor komoly buzdításra van szüksége, hogy képes legyen beszélni félelmeiről, tapasztalatairól és élményeiről. Ezen lehet segíteni kérdések felvetésével, más gyermekek iránti érdeklődés tanúsításával, példával, hogy azok miként reagálnak az eseményekre.

Nagy segítséget jelenthet, ha a szülő reagál a gyermek fájdalmára, optimista szemmel nézi az esetet és az elvárásokat, ily módon kezelve a gyermekben lévő stresszhatást (16).

Mindenképpen el kell érni, hogy a gyermek képes legyen megosztani és mintegy kiengedni fájdalmát, félelmeit, de ugyanúgy elekeseredéseit és vágyakozásait is, mindezt *irányítható módon és mértékben* úgy hogy ne következzenek be *túlzott érzelmek*.

A gyermekek látszólag időszakonként és fokozatosan képesek feldolgozni fájdalmakat, sokszor védekező álláspontot képviselnek. Kisgyermekek esetenként *tagadják* a fájdalmat önmagukban, nem fogadják el a halál véglegességét. A nagyobbak visszavonulnak és igyekeznek más témával foglalkozni. Mindenképpen az a helyzet, hogy valamiképpen, valamilyen összefüggésben megosztják a fájdalmat és a félelmet, hogy a környezet segítségével gyorsítsák a *“gyógyulás”* folyamatát.

Egyes kutatók szerint katasztrófáknál a *remény* sokkal határozottabb hatást biztosít gyermekeknél, mint felnőtteknél, akik nagyon szomorúak és csalódottak voltak. Mindenképpen szüksége van a gyermeknek arra, hogy környezetében *valamilyen fokú stabilitást érzékeljen*, és lássa, hogy a család többi tagjában is megvan a jobb napok eljövetelének reménye.

Nem sikerült a kutatóknak bizonyítani, hogy életkor szerint melyik gyermek korosztály a sebezhetőbb.

Valószínű, hogy a kisebbek nagyobb tekintélytisztelete, elvont dolgok iránti érzékenysége (mesevilág) több kezelési technikát ad a felnőtt kezébe, a nagyobbaknál viszont a meggyőzésnek, az empátiának van tágabb tere. A legtöbb tanulmány megállapítja, hogy a lányok és fiúk között - a vészhelyzeti reakciókat illetően - nincs alapvető különbség.

Tűzoltók számolnak be arról, hogy külön gondot okoz a füsttel telt, égő lakásban egyedül maradt kisgyermekek *megtalálása*, ugyanis az életveszélyt nem megértve, inkább érezve, a lakás legeldugodtabb, nehezen felfedezhető helyeire (ágy alá, szekrénybe stb.) bújnak. Több esetben előfordult, hogy a normális körülmények között telefont, ajtózárat kezelni tudó gyermekek elbújnak és elpusztulnak anélkül, hogy a menekülés eszközeit használták volna.

Esetleírás

(Idézet: Dr. Kémenczy Iván: "Katasztrófák és tanulságaik" című cikkéből)

"1906 februárjában a bécsi lerchenfeldi templomban fellépett tömegpánikról írtak a lapok, köztük a mentőszolgálat lapja is. A templomban kétezer iskolásgyermek gyűlt össze tanáraik vezetésével, hogy a lelkész vallási oktatását hallgassák. A gyermekek nagy része 12 év alatti volt, az akkori elemi iskola tanulói. A beszéd közben egy Maria Meditz nevű húszéves nő epilepsziás rohamot kapott, s hangos kiáltással a gyermekek közé esett. A zűrzavarban valaki "tüzet" kiáltott és ennek következtében tört ki a rémület a gyerekek között. A templom több kapuja közül csak egy volt nyitva, ennek is csak az egyik szárnya, és hét lépcsőfokon lehetett kijutni a szabadba. A rémült gyerekek megszorultak a szűk kijáróban, egymás hegyén-hátán igyekeztek kimenekülni, az apróbbakat letaposták. A helyszínre érkező mentők 36 gyermeknek nyújtottak segítséget, egy gyermek a helyszínen belehalt zúzódaiba, további ötöt súlyos sérülésekkel kellett kórházba szállítani. Az egykori tudósítások kiemelik azt a tényt, hogy a kísérő nevelők a gyermekek elhelyezkedése után, az oktatás megkezdése előtt elhagyták a templomot és csak a foglalkozás végére kellett volna visszamenniük, így a gyerekek az esemény időpontjában felügyelet nélkül voltak, rajtuk kívül a templomban csak néhány idős asszony tartózkodott."

Figyelembe véve az idézett szerzőket és kutatási eredményeket - az alábbi ajánlásokat lehet tenni a mentést irányító vezetőknek a gyermekekkel kapcsolatban.

- a gyermekek sajátos, - a felnőttektől eltérő - lelkivilágának megfelelően vészhelyzeti szituációkban különösen fontos az életkori sajátosságoknak megfelelő kezelésmód
- ilyen szituációkban - néhány speciális reakció mellett - lényegében a pedagógiából jól ismert törvényszerűségek *fokozott* érvényesülésével, hatásával kell számolni
- különösen fontos : a családok egységének megtartása, a szülő (nevelő) gondoskodásának kinyilvánítása, fizikai közelsége, a gyermek megfelelő tájékoztatása, a félelem valamilyen formában történő oldása
- az iskolai közösségeknek, pedagógusoknak igen fontos orientáló, figyelem - lekötő szerepe van
- a mentést szervező vezető mindenképpen támaszkodjon a gyermeki sajátosságokat jól ismerő pszichológusokra, pedagógusokra

- tudomásul kell venni, hogy a gyermeknél a legnagyobb érzelmi katasztrófát mindig a megadott környezetből, a családból történő - lehet hogy jó szándékú, de - erőszakos kiszakítás jelenti
- a szakszerű nevelői felügyelet és az elhelyezés megfelelő biztosításával elkerülhető, hogy gyermekek - sajátos reakcióik miatt - katasztrófa kockázati tényezőként, pánik gócként okozzanak újabb problémát az egyébként is leterhelt vezetésnek.

Időskorúak viselkedése vészhelyzeti szituációban

Egyes kutatók azt állítják, hogy az idősek azokban a szituációkban, amikor felmerül a megszokott környezet elhagyásának veszélye, jobban sebezhetőek mint a fiatalok, mert erősebb szálakkal kötődnek a helyhez.

Akkor amikor elpusztul egész életük alatt összegyűjtött vagyonuk, otthonuk, nehezebben gyógyulnak ki a katasztrófa hatásából.

Bolin tanulmányai szerint más szituációkban viszont *kevésbé sérülnek* és sok esetben a gyógyulásuk is gyorsabb a fiatal családtagokénál.

Bell és munkatársai (17) is bizonyították a fentieket, ugyanis azt találták, hogy az idősebb tornádó áldozatok nem voltak annyira aggodalommal eltelve mint a fiatalabbak, hamarabb feloldották félelmüket és szomorúságukat, kisebb mértékben mutattak érzelmi stresszhatásokat.

Kevesebb család bomlott szét, a szociális hálózat továbbra is megmaradt körükben. A vizsgálat szerint az idősek kevésbé voltak követelőzők, kevesebb kérdést intéztek a mentő erők képviselőihez. Ezek a kutatások azt bizonyítják, hogy - hátrányosabb induló pozícióik ellenére (egészség, jövedelem stb.) - az idősek nincsenek jobban kitéve a stresszhatásoknak.

A kockázatoknak viszont igen, mert a kutatók azzal magyarázzák a viszonylagos nyugalmukat, hogy kevésbé érzékelik a veszélyt, nem törődnek a riasztásokkal. A statisztikák is azt mutatják, hogy a halálos áldozatok között az idősek aránya a legnagyobb.

Nagy szükségük van a katasztrófát követően is a segítségre, mert nyilvánvalóan nagy károkat szenvednek, de lassúbbak, nem követelőznek, panaszkodnak. Bolin és Klenow azt

tapasztalták, hogy az időskorúak nem szenvedtek el nagyobb veszteségeket, de úgy érzik magukat mint akik sokat veszítettek és inkább szenvedői a körülményeknek.

Az idősek, mivel lassabban reagálnak a vészhelyzeti szituációkra, így nagyobb kockázatot kénytelenek elviselni. Mély érzelmi sérüléseiket viszont nem tárják fel a külvilágnak, szenvednek inkább, segítséget nem nagyon igényelnek. Mindezt jól bizonyítja Raphael B. könyvéből egy idézet, melyben egy katasztrófát elszenvedett idős asszony szólal meg (18):

“Szörnyű volt, borzalmas, hogy mindenünket elvesztettük a katasztrófa folytán és ezen sohasem leszek képes túltenni megam, de rosszabb volt a fiataloknak, egy olyan sokk volt ez, éppen most kezdik életüket, jövőjüket építeni.

Férjemmel már leéltük életünk nagy részét, sok rossz időt megéltünk, majd csak lesz valahogy és rendbejövünk. Megoldjuk, nem akarunk senkinek rosszat, gyermekeinknek sem.”

Áldozatok viselkedésének sajátosságai

Az áldozattáválás egyes stádiumainak megközelítésére a fokozatok és típusok deffiniálása érdekében hasznos lehet a fokozott tudatosítás céljából azok számára, akikben a katasztrófa, mint egy *traumás tapasztalat* kialakul.

Dudasik az alábbiak szerint határozta meg az áldozat típusokat az 1970. évi perui földrengés alapján (19) :

- *esemény áldozatok*: a pusztító hatásoknak közvetlenül kitett személyek
- *kapcsolat áldozatok*: a közvetett hatások (összeköttetés, szolgáltatások, ellátás hiánya) által érintett lakosság

- *periferikus áldozatok*: az előzőekkel szoros kapcsolatban állók: rokonok, barátok, munkatársak stb.

- *belépő áldozatok*: segélyszállítók, önkéntesek, stb. akik a kárterületre érve potenciális áldozatként hozzájárulhatnak jelenlétükkel a személyi veszteségek növekedéséhez

Az áldozatok osztályozásának egy másik módját választotta Taylor és Frazer az alábbiak szerint (20):

- *primér áldozatok*: frontvonakban lévő, a hatásoknak maximálisan kitett személyek
- *szekunder áldozatok*: fentiek rokonai és barátai

- 3. szintű áldozatok: mentéssel és helyreállítással foglalkozók
- 4. szintű áldozatok: szomorúságban és együttérzésben valamilyen módon osztozók, akik belekerültek a katasztrófa eseményláncolatába
- 5. szintű áldozatok: érzelmileg labilis emberek, akik annak ellenére, hogy kívülről állók, de belesodródhatnak a nyugtalan állapotba
- 6. szintű áldozatok: közvetetten érdekelt személyek, vagy olyanok, akik áldozatokká válhattak volna és véletlen ok miatt nem váltak azzá

A katasztrófa áldozatok fenti felosztását a 2 sz. melléklet szemlélteti.

Az áldozat személyénél különös jelentősége van annak, hogy előzőleg volt-e már katasztrófa élménye, a korábbi stresszhatás esetleg sebezhetővé tette-e ?

Mint áldozat, esetleg különös jelentőséget tulajdonít annak, aki már rendelkezik ilyen "áldozat előélettel". Előfordulhat, hogy egyes személyeknél ez büntetés érzetét kelti, vagy mazochista érzésekben üt vissza.

Short szerint mind az áldozatokkal, mind a segítőkkel szemben tapasztalhatók bizonyos *sztereotip szerep elvárások* (21). Az áldozat úgy értékeli, hogy neki *gyengének kell lennie*, el kell fogadnia minden segítséget, ha kell, ha nem. Elvárják tőle, hogy örüljön annak, amit kap, ne panaszkodjon, kérdezzen. Ez az elvárás jól közelíthető a kórházi helyzethez, az ápoló-beteg kapcsolatában.

Short egy példát is említ erre: egy ciklon idején az 56 éves ismert üzletembert - kis sérüléssel - egy klinikára szállították mindenféle iratok és csekkfüzet nélkül. A páciens sehogy sem tudta elviselni a kórházi "pizsama terrort" és annak hangoztatását, hogy "örülhet a viszonylag kis sérülésének és a mindenre kiterjedő gondoskodásnak".

A kutatók általában egyetértenek abban, hogy az *áldozattá válás körülményei* jelentősen befolyásolják a végső áldozati szerep kialakulását. Az első ilyen körülmény a katasztrófa jellege.

A krónikus, elhúzódó veszélyeztetésre (AIDS, éhínség) az emberek nem reagálnak olyan heves segítő szándékkal, mint a rövid idejű, súlyos lefolyású esetekre (vegyi, nukleáris, tűz katasztrófák) Nem mindegy, hogy hol, milyen gazdag vagy szegény országban válik

áldozattá. Jaj annak aki pl. egy fejlődő országban éhezésre ítéltetett. Politikai jellegű megfontolások is szerepet játszhatnak léteznek fontos és kevésbé fontos, esetleg elhanyagolható szükségletek, területek. Szerepet játszik az áldozat sorsának, szükségleteinek *sztereotip megítélése*, amely nem veszi figyelembe a valós szükségleteket : pl. ruhát, takarót, játékot küldenek élelmiszer és üzemanyag helyett.

Előfordulhat, hogy a pusztító hatás jellege is sztereotip, vallásos megítélés alá esik és eleve befolyásolja az áldozatok iránt kialakult érzelmet, segítőszándékot. Pl. a természeti csapásokat a sors akaratának tulajdonítják, míg az ember, a technika által kiváltott pusztítás egészen más lélektani tartalmat kap.

Az áldozatok esetenként egy életre szóló címkét kapnak, szinte egy speciális személyazonosság alakul ki. Pl. a holocaust túlélői szerint az állandó rájuk hivatkozás, az erőltetett szereplések, nyilvánosság egy fájdalmas középpontban érzést váltanak ki. Ez odáig fajulhat, hogy már az áldozat érdekei háttérbe szorulnak és egyfajta "*áldozati szereplési*" elvárás alakul ki irányukban.

Mind a hazai, mind a külföldi irodalom megemlíti azokat az áldozatokat, akik okozói voltak valamilyen katasztrófának (pl. hajóskapitány, vonatvezető, üzemi vezetők stb.) Ezek igen intenzíven és hosszú ideig szenvednek a bűntudat következtében, felelősnek érezve magukat az áldozatok haláláért.

A baj az, hogy ki is vannak rekesztve a többi áldozatot körül vevő együttérzésből, de a szakmai, pszichológiai segítségnyújtásból is, legalábbis az események korai időszakában. Szinte mindegy, hogy a bíróság elítéli vagy felmenti őket, lényegében a lelkiismeretfurdalás miatt életük végéig megtört, sérült emberek maradnak.

Említésre méltó még, hogy az áldozat státusz megítélése az egyes kultúrkörökben, társadalmakban más és más.

Van ahol a szenvedés a státuszban előrelépést jelent, így az áldozattá válás fontosságot kölcsönöz, talán *életében először jelentős személlyé válik*.

Máshol viszont társadalmilag lefokozódik az áldozat, szinte alacsonyabbrendűvé válik, saját magát hibáztatja a helyzet kialakulásában. Így a vészhelyzet okozta csapás *aláássa önbecsülését*, fokozza a stressz által kiváltott lélektani veszélyek kialakulásának kockázatát.

A gyakorlat által leírt sajátos vészhelyzeti reakciók áldozatoknál

A sajátos, vagy a speciális jelző azért indokolt, mert ezek a reakciók döntő többségükben valamilyen katasztrófa esetén, vészhelyzeti szituációban figyelhetők meg. Mivel nem kísérlet közben, laboratóriumi körülmények között határozták meg ezeket, így nem elsősorban a pszichológia tudománya, hanem a védelmi területen dolgozó szakemberek írták le a jelenségeket.

Kíváncsság, mint veszélyeztető tényező

Az 1944-es magyarországi bombázások keserű tanulságai között említi a korabeli Légoltalmi Liga folyóirata a RIADÓ az esetet, (22) amikor a kíváncsiság sok áldozatot követelt. Egy intézmény alkalmazottainak legnagyobb része kíváncsiságból nem ment le az óvóhelyre.

Az udvarra és az épületekbe becsapódó bombák igen sok kíváncsiskodót megöltek, míg az óvóhelyen tartózkodók épen maradtak. Hasonló esetek soráról számolt be a korabeli sajtó.

Szerepe volt a kíváncsiság mellett ebben a magatartásban az épület alatti óvóhelyektől való túlzott félelemnek is. Ez a védekezési mód akkoriban még idegen volt az emberek számára, féltek az élve eltemettetéstől.

Hiedelmek, téves ítéletek

Szintén a Riadó fenti száma közli, hogy telitalálat érte egy ismert budapesti művésznő villájának óvóhelyét, aki a romok alatt lelte halálát. A hiedelem egyrészt az volt, hogy egy ilyen neves (gazdag) embernek csak a legjobb óvóhelye lehet (és lám ez sem tudta megvédeni a benntartózkodókat) másrészt az volt, hogy létezik telitalálat ellen *biztosan védő* lakossági óvóhely. A légoltalom mérnökei kevés sikerrel próbálták meggyőzni a lakosságot, hogy a művésznő óvóhelye egyrészt szabálytalanul épült, másrészt - az igen kis valószínűséggel bekövetkező - telitalálat ellen *biztosan* a jól méretezett és kivitelezett óvóhely sem véd.

Más esetekben is megfigyelhető, hogy a lakosság a híres, közismert, kedvelt személyiségeket felruházta bizonyos tulajdonságokkal példaként követi őket, a velük történelemből levont tanulságokat tévesen általánosítja.

Kényszeres visszatérések a helyszínre

Leggyakrabban a tűzoltók leírásaiban találkozhatunk a fenti jelenséggel, amely sok esetben egyszerre riasztó, érthetetlen és veszélyes.

Egy felmérés szerint (23) minél inkább ismeri a személy az épületet, annál hajlamosabb a visszatérésre még akkor is, ha a füst telítette a helyiségeket. A visszatérések oka általában *nem az emberi élet megmentése*, ugyanis időben jóval az életveszélyes helyzetek után jelentkezik. Visszatérhetnek személyes holmiért, a tűz fejlődésének megfigyeléséért (!) vagy a passzív szerep nem megfelelő tolerálása miatt, főleg ha a tűz kezdetekor a figyelem középpontjában álltak.

Biztonságérzet - váratlan csapás kontraszt

A Titanic ismert tragédiájánál típusos tömegpánik jelenség zajlott le, melynél a szerencsétlen tényezők egybeesése figyelhető meg.

Egyes leírások szerint (24) nagy szerepe volt a megfélékezhetetlen pánik kialakulásában annak a kontrasztnak mely az előzőleg kialakított túlzott, irreális biztonságérzet és a teljesen váratlan katasztrófa között volt.

Bruce Ismay a kor tipikus, gátlástalan üzletembere a hajóstársaság vezérigazgatója az út előtt szélsőségesen magabiztos jelzőkkel ecsetelte a nyilvánosság előtt a hajó biztonságos voltát. A jórészt gazdag utasok ezt el is hitték, természetesnek tartva, hogy a pénzükért akár 100 %-os biztonságot is kaphatnak.

Váratlanság és a körülmények szerepe

Emellett tanulságos azokat a *körülményeket* is vizsgálni melyeknek összejátszása nélkül a Titanic esetében lehet, hogy nem lett volna ilyen súlyos a tragédia. Az álomból való *hirtelen felriadás* az emberek nagy részénél úgynevezett paradox fázist eredményezett amelynél az agykérgi gátlás váratlan megszűnése miatt egy nem teljesen

világos tudati állapot alakult ki. Ilyenkor ösztönös érzelmi impulzusok által vezérelt, részben automatikus mozgások a jellemzőek.

Ez a lelkiállapot, hasonlóan a kimerüléshez, tartós félelemhez, igen kedvező feltételeket teremt a kórosabb reakciók, pánik kialakulásához.

Fokozta a félelmet, hogy az óriási zökkenés után a hajó kürtjei vészjelző bűgásba kezdtek, az utasok hiányos öltözékben tódultak a fedélzetre. A hajó áramforrása megrongálódott, a *világítás kialudt*. A kitört pánik több olyan jelenetet produkált, melynek *látványa* a még józanokat is az örült kétségbeesésbe kergette: többen kést rántva igyekeztek mentőövet szerezni; a tisztek több örvengő, másokat legázoló személyt agyonlöttek; a kitörő fedélközi utasokra az ajtókat rázárták stb.

A körülmények között is több esetleírás hangsúlyozottan emeli ki a *hiányos világítás* és a *félelmetes hangok* szorongást keltő hatását.

A rom "bűvkörében"

1944-ben a magyar légoltalom alegységei számos értékes tapasztalatra tettek szert a romok alóli mentésben, melyeknek nem egy pszichológiai vonatkozása is van. A műszaki mentők tapasztalata az volt, hogy a túlélő általában nem nyugszik meg addig, míg elő nem kerül hozzátartozójának holtteste.

Preszly Béla székesfővárosi tűzoltóparancsnok írta le az alábbi esetet :“ *Csodálatos az, hogy a kiásott holttest látványa bizonyos mértékben megnyugtatja a hozzátartozóját. Csodálatos az emberek lelkiereje.*

A Márton - utcában például egy férfi éjjel - nappal dolgozott a mentőszakasz emberei között, egy pillanatra sem nyugodva, míg végül a romok alól elő nem került feleségének és pár hónapos kislányának a holtteste. Akkor ráborult, kisírta magát és csak aztán tudott elszakadni az épületrom szörnyű bűvköréből.”

Látszat - jel - szimbólum

A mentésben rutinos parancsnokok mindegyike tudott olyan eseteket említeni, amikor bizonyos jelzésértékű vizuális információknak igen nagy hatása van elsősorban az áldozatok viselkedésére, de a segítőknél is előfordultak hasonló esetek.

Tűzoltók említik, hogy a technika látványa megnyugtató, az emberek túlzott jelentőséget tulajdonítanak a technikai eszközök mennyiségének.

Erdőtüzeknél sokszor nem az oltáshoz, inkább a pánik elkerülése miatt alkalmaznak repülőgépet. (Ausztrália)

A bombázások után a romok alóli mentésnél, amennyiben a munkák a tömeg által nem látható helyen történtek, - a közmegnyugtató érdekében - a bábásművészek felőli oldalra is kellett alegységeket vezényelni és a mentést ott is megkezdeni. Ki kellett védeni a tömeg bűnbak keresési törekvéseit. (25) Tűzoltók hasonló módszereket alkalmaznak.

Kutatók is, gyakorló szakemberek is egyöntetűen számolnak be arról, hogy holttestek látványa igen rossz hatással van a hangulatra, nagyszámú halott, vagy oszló, csonkolt hullák látványa sokkoló lehet. A fent idézett Preszly Béla székesfővárosi tűzoltóparancsnok arról számol be, hogy ilyen esetekben még az állomány leitatása sem vezetett eredményre. Eredményre inkább a praktikus védő és szállító eszközök alkalmazása vezethet.

Érdekes eset az alábbi, amikor a *halott látványa feladatra mozgosító szimbólum* lehet a félelem leküzdésében. Tűzoltók egy több áldozatot követelő zsilip - balesetet próbáltak lejátszani, amikor a motorcsónak vezető többszöri próbálkozással sem merte megközelíteni a félelmetesen örvénylő vízhengert. Bajtársainak halála még túl közeli volt, a túlbiztosítás ellenére sem tudta leküzdeni rettegését. Ekkor - teljesen váratlanul - egy vízihulla bukant fel a habok között.

A tűzoltó a zsilipbe kormányozta a csónakot és végrehajtotta a feladatot. Az eset - egyszerűsége ellenére is - elgondolkodtató és továbbvizsgálódásra érdemes.

Az 1970-es tiszai árvíznél locsoló gépkocsik fertőtlenített tartályaiban szállították az ivóvizet.

Az emberek nem voltak hajlandók inni ebből a vízből mondván, hogy *“bizonytalan az eredete, tisztasága”*. Minden meggyőző szónál többet jelentett, hogy a tartályokra festették a *“ FŐVÁROSI VÍZMŰVEK ”* feliratot, amely részükre a megbízhatóságot szimbolizálta. Ezekután mindenki mert inni belőle.

A pszichológiai segítségnyújtás ajánlott formái áldozatoknál

A gyakorlatban rutint szerzett vezetők véleményei, és a konkrét eseteleírások alapján a pszichológiai elsősegély formái a következők szerint csoportosíthatók.

A pszichikumra közvetlenül hatást gyakorló formák

- a sérült szóbeli vigasztalása, ugyanakkor a nyugtató hatást kiváltó fizikai ingerek tudatos alkalmazása: átölelés, simogatás, érintés
- a testi szükségletek kielégítésére irányuló fokozottabb odafigyelés: meleg étel, ital, ruházat, takaró, pihenés alvás biztosítása
- az első, legkritikusabb időszakban a sérült magára hagyásának kerülése, mellyel a későbbi súlyosabb reakciók elkerülhetők, vagy kontroll alatt tarthatók
- utat kell engedni az érzések, a panaszkodás szabad áramlásának: a sírásnak, a tehetetlenség - érzés szavakba öntésének feszültség oldó hatása van
- a megbízható pontos tájékoztatás, vagy erre lehetőség biztosítása
- a hozzátartozók sorsáról való megbízható informálás

Közvetett formák

- a kóros mechanizmusok kivédését célzó *tevékenység irányítás*, mellyel a jelentkező aktivitás, cselekvés kényszer konstruktív tartalmat kap és ellenőrizhető
- a mentési feladatokba való bevonás, megbízás vagy önkéntes felajánlás alapján (hozzátartozók mentése esetén fokozott ellenőrzést igényel, mert a sebesültek vagy halottak kényszeres keresése, "a rom bűvkörében" reakció a csökkent veszélyérzettel és a beszűkült tevékenységgel (nem eszik, nem alszik) önveszélyessé válhat)
- a szeparációs félelmek és szorongás megakadályozása céljából segítségnyújtás az emberi kapcsolatok újra formálásában: régebbiek visszaállítása, vagy újak keresése
- segítségnyújtás a biztonságérzetet jelentő környezetben való elhelyezéshez
- családok összetartása, vagy a szétesett családok újraegyesítése
- az életben maradók értékének tudatosítása, perspektívák, jövőkép felvázolása
- az állam, a közösségek segítőszándékának bizonyítása: ujjaépítés, anyagi gondok csökkentésének lehetőségei stb.

A felsorolt segítségnyújtási formákat a laikus elsősegélynyújtók és pszichológusok, pedagógusok egyaránt végezhetik, ezek azonban az orvosi beavatkozásokat nem helyettesíthetik, csupán megelőzhetik, kiegészíthetik. Amennyiben a pszichológiai segítség nem elegendő, a sérültnek pszichiátriai kezelésre van szüksége, amely már az orvosi ellátás részét képezi.

A segítők pszichikus jellemzői

A segítségnyújtás motivációi

A segítő alatt olyan személyek értendők, akik valamilyen módon részt vállalnak az áldozatok, az anyagi javak mentésében a helyreállítási munkálatokban. Ide sorolhatók a hivatásos mentő erők, a különböző karitatív és önkéntes szervezetek, mindazok akik valamilyen külső késztetés vagy (és) belső motiváció alapján a kárhelyen vagy azon kívül tevőlegesen részt vesznek a mentésben.

A mentő erőkre és a tágabb értelemben vett segítőkre vonatkozó szakirodalom terjedelmesebb, mint az áldozatokról szóló szakmai közlések. Ez valószínű azért van, mert - főleg a hivatásos szervezetek homogénebbek, a kutatók által később is megtalálhatók, könnyebben vizsgálhatók mint a lakosság széles rétegeiből kikerülő áldozatok.

Abban a kutatók egyetértenek, hogy minden egyes segítő tevékenységében benne lesz személyes elképzelése, kívánsága, előző tapasztalata, motivációi.

Az első kérdés, ami a segítőkkal kapcsolatban felmerülhet, hogy milyen tényezők motiválják őket az ilyen tevékenységben való részvételre egy olyan társadalmi környezetben, melyről Molnár Attila a következőket írja (26) : *“A hétköznapi tapasztalatainkat szomorú keretbe fogja az European Value Study 1983-as eredménye.*

A nyolcvanas évek közepén, az e vizsgálattal egyidőben tetőző öngyikossági arány Magyarországon az individualizálódással társuló értelemvesztéssel járt.

Az említett vizsgálat 10 európai országgal (Anglia, Észak-Írország, Írország, Franciaország, Belgium, az NSZK, Hollandia Spanyolország, Dánia, Olaszország) hasonlította össze Magyarországot és kiugróan magas (több mint 80%) volt azok aránya, akik azt választották, hogy a családjukon kívül semmiért sem áldoznák fel az életüket.”

A szervezettől az egyenruhától függetlenül az egyén fogja eldönteni, hogy vállalja-e az életveszélyt. A gyakorlati tapasztalatok szerint a sorkatonák a katasztrófáknál - annak személyesebb jellege, a veszélyvállalás azonnali eredménye miatt - szívesebben vállalják az életveszélyt, mint a számukra esetenként idegen, nem érthető eszméket és célokat szolgáló fegyveres harc esetében.

A fentiekben elemezve a társadalmi környezetet és az önfeláldozáshoz rendelt szociális attitűdöt, felmerül a kérdés, hogy akkor mégis miért özönlének az önkéntes segítők a kárhelyekre, a hivatásosok miért nem hagyják ott tömegesen a szakmát ?

Raphael B. szerint bizonyos belső motívumok és konfliktusok is közrejátszanak abban, hogy a személy *segítőként reagáljon* katasztrófa szituációban Pl. erőszakos, agresszív személyeknél tapasztalták, hogy tudat alatt úgy érzik : valamilyen kár okozásáért, rombolásért felelősek, ami úgy nyilvánul meg, hogy *késztetést éreznek* a katasztrófa helyszínének felkeresésére, úgy érzik, *nekik ott kell lenniük*. A gyermeki reakcióknál említett példa hasonló volt : *“rossz voltam - biztos én okoztam”*. Sokan a rombolással, a halállal kapcsolatban kíváncsiak, ez hajtja őket a helyszínre. Másokat a *“bűntudat komplexus”* miatt lesznek segítők : örülnek, hogy nem lettek áldozatok és szükségességét érzik hogy a veszélyt részben átvállalva segítsenek. A fentiek a kutató szerint *nem patalogikus* jelenségek, kisebb - nagyobb mértékben minden emberrel megtörténhet hasonló. Többeket az motivál, hogy - szürke hétköznapi életüktől eltérően - itt valami nagyon hasznosat maradandót tehetnek.

Hivatásos segítőknel jelentős pályán tartó tényező a kiemelkedő képességeket és heroikus cselekedeteket övező társadalmi presztízis.

Természetesen az *önzetlenség is motiváló ok*, bár ezt cinikus szempontok tagadják. Kapcsolatban áll viszont a személyiség egészének érettségével : az önkontrollal, önmegebecsüléssel és az empatikus tendenciákkal.

Raphael B. az alábbi megállapításokat teszi a segítők, mentők veszélyeztető hatásokkal kapcsolatban (27).

A szerepvállalás bizonytalansága

Stressz előidézője lehet olyan formában, hogy munkája esetleg nem lesz megfelelő, miatta esetleg nőni fog az áldozatok száma. A hivatásos mentő szervezetknél (tűzoltóság, rendőrség stb.) a gyakorlati feladatokat világosan meghatározó utasítások behatárolják a szerepeket, így kevésbé idéznek elő feszültségeket a segítőkben. Inkább a karitatív és önkéntes szervezeteknél fordul elő, hogy depressziót okozhat az elvárt teljesítménnyel és célokkal kapcsolatos *bizonytalanság*.

A szerepekkel kapcsolatos bizonytalanságot igen jól ellensúlyozzák a különböző felkészítések, gyakorlatok, mert így sokkal könnyebb megbirkózni a feladatokkal, mintha csak belecsöppentek volna.

Pszichikus funkciók

Aki bekerül a katasztrófa sokszor kaotikusnak tűnő folyamatába annak *figyelme* a készenléti, vészhelyzeti feladatokra összpontosul, és rövid időn belül magát igen hatékonnak fogja érezni. *Gondolkodása* felgyorsul, egymást követik a különböző parancsok, tervek, akciók. A felpörgetett folyamatok elősegítik a gyors reagálást, váltást, döntést, de abba a hibába is sorolhatják a segítőt, hogy magát az egyedüli hatékony személynek tartja az adott feladat végrehajtásánál. Ilyenkor fennáll az *“ellen - katasztrófa szindróma”* veszélye, amikor az illető nem pihen, nem akarja átadni a felelősséget, végül már kárt okoz, ahelyett hogy segítene.

Áldozat - segítő kapcsolatok

A túlságosan beleélő empátikus viszony káros lehet. Kialakulhat egy olyan közvetlen kapcsolat, amikor már a segítő vonakodik közölni a megfelelő *“eseteket”* illetékes egészségügyi, szociális és egyéb munkatársak számára, vagy nem adja meg a szükséges információkat az orvosoknak. Ez olyan esetekben fordulhat elő, amikor a szerepek nincsenek precízen meghatározva, elkülönítve.

Sokkoló stressz - hatások

Azoknál a segítőknel, akik közvetlen kapcsolatba kerültek a katasztrófa halálos áldozataival, a halálesetek tömege és sokkszerűsége, a megdöbbentő sérülések, gyermekek halála mindig *traumás hatást* vált ki. Több szerző hasonlóan írta le a *“sok halott miatti”* félelmet, egyesek ezt *“halál - túlterhelésnek”* is nevezik. Egy tömeges katasztrófa (Greenville) után 1 hónappal az otlévők 70 %-ánál mutattak ki valamilyen túlzott terhelést. A 3. sz.melléklet az elhárításban szerepet vállaló segítők stressz - reakcióiban történt változásokat szemlélteti.

A segítőkre a leg súlyosabb hatást mások gyötrelmének és szenvedésének látványa, tudata gyakorolja. Egy másik tömeges katasztrófa (Ash Wednesday) esetében 19 tagú ideggyógyász csoport feladata volt az áldozatok lelki támogatása, terápiája. Kétharmaduk jelentett kimerültséget, egyharmaduk alvási nehézséget. Mindennapos volt a düh, a sokkérzés, a reménytelenség. A csoport egyharmadánál a traumás állapot utáni álmok jelentkeztek. Legfontosabb feladatuk volt *az áldozatok szenvedésének megosztása* és

vitathatatlan, hogy munkájuk okozta elsősorban a stresszhatást annak ellenére, hogy nagy tapasztalattal és ügyességgel rendelkeztek hivatásuk területén.

A segítők mint rejtett áldozatok folyamatot szemlélteti a 4. sz.melléklet.

Szerepstresszek

A segítő szerepből adódóan különböző hátráltató tényezők, stressz - források léphetnek föl, az alábbiak szerint:

meg nem felelés érzése, kommunikációs problémák, bürokrácia, eszközök hiánya, túlterhelés, kimerültség, reménytelenség érzése, hatóságokkal, más segítőkkel való rossz kapcsolat, segítő - áldozat összhang hiánya

Esetleírás

(1970-es tiszai árvíz)

(Idézet Berkovits Gy. és Toldi P. "Harcban az árral" című cikkéből - Polgári Védelem 1970.11.szám)

A lelkes hadnagy

"Ökörítőfülpösre a hajnali órákban érkeztünk, úgy hogy Gyebroczky Béla hadnagy, az ágyból kiugorva, deréksziját éppen összehúzza válaszolt kérdéseinkre.

- Miért dolgozik egy tartalékos tiszt ilyen lelekesen ?

- Mert átéreztem, hogy ebben a tragikus helyzetben csak az emberek összefogása, lelkesedése az az erő, amely újra életet teremt az ár pusztította területeken.

- Hogyan bírja a szervezete, ezt a nem mindennapi teljesítményt ?

- Az emebr szinte nem is figyel a szervezetére. Csak órákat alszunk, de nem érzem az álmatlanságot, csak a szemek vörösek. Ha néhány percre ledőlhetek, akkor sem pihen az

agy, mozognak a “fogaskerekek”, az új feladatokon rágódom. Minden pillanatban arra várok, hogy mikor szólítanak a helymre.

- Mi volt az árvíz legnehezebb pillanata ?

- Már több napja dolgoztam, az idegeim lassan örlődtek, a parancsnok elvtárs kocsijával száguldottunk a rombadőlt utcasorokon, hirtelen azt éreztem, hogy nem bírom tovább, a torkomat összeszorította a bánat és elsírtam magam. A parancsnok rámkiállt: hagyjam abba, vagy kitesz a kocsijából. Először életemben megtagadtam a parancsot. Nagy, erős ember vagyok, mégis elgyengültem, de higgyék el, csak néhány pillanatig tartott és ez a sírás erőt adott, hogy többet tegyek.

A mentést irányítóknak az alábbiakat célszerű figyelembe venni a segítők pszichikumával kapcsolatban

- a hivatásos segítők (mentő erők) állományánál *létfontosságú* az egyes személyek motivációjának és fontosabb pszichikus jellemzőinek ismerete
- fokozottabb stressz hatás után célszerű az állománynál figyelemmel kísérni a szituáció pszichikai hatását
- időben ki kell szűrni azokat, akiknél a traumák visszamaradt rögzült hatásai halmozódnak és az alkalmasságot veszélyeztetik
- a mentés szervezésénél magasfokú racionalításra törekvéssel minimálisra kell csökkenteni a szerep - konfliktusokat
- a karitatív és önkéntes segítők kárhelyen való alkalmazása rendkívüli körülményt, fokozott felügyeletet igényel a motivációval kapcsolatos alponthoz szereplő okok miatt
- mindig szem előtt kell tartani, hogy a legnagyobb stressznek azok vannak kitéve, akiknek az a feladata, hogy *azonosuljanak a szenvedő áldozattal*, osszák meg a lelki terheket : pszichológusok, orvosok, szociális segítők stb.

A vészhelyzeti magatartás pszichiátriai aspektusai

A szakemberek is bizonytalanok abban, hogy a katasztrófa esetén megnyilvánuló tünetegyütteseknél hol van a normális és a kóros határa. Egyáltalán a vészhelyzet olyan-e, hogy az előtte egészséges embertől elvárható a még normálisnak besorolható viselkedés ?

A helyzetet az is bonyolítja, hogy a reakciók minőségét az öröklött tényezők, a korábbi élettapasztalatok, az adott szociális miliő és maga a katasztrófa is mind befolyásolja.

Mindezek ellenére a szakirodalom rendelkezik már egy olyan információs háttérrel, melynek alapján a kórosnak minősíthető reakciók és a véglegesen kialakult betegségek kellő biztonsággal besorolhatók.

A hatás időbeni lefolyása

Dr.Kovács Gábor az alábbiak szerint határozza meg a vészhelyzeti kóros magatartás formákat (28).

A katasztrófák fázisait a hatás kialakulás szempontjából a *hatás*, a *következmény* és a *post-trauma* időszakára osztja. Az egyes időszakokban kialakuló kóros vagy normál reakciókat az 5.sz.melléklet szemlélteti.

A *hatás periodusában* az emberek 10 - 25 százaléka megőrzi higgadtságát, tudatosságát, 50 - 75 százalék zavarodott lesz, figyelme beszűkül, automatikusan cselekszik, 10 - 15 százalék cselekedetei irracionálisak : járkálnak, üvöltenek, sírnak, vagy teljesen lemerednek, esetleg pánikrohamok jelentkeznek.

A *következmény periodusában* a pszichikus funkciók rendeződése figyelhető meg még azoknál is, akiknél később kóros reakciók rögzülnek.

A *post - trauma periodusában* már a psziché teljes reintegrációja vagy a kóros állapotok egyértelmű manifesztációja (érvényesülése) figyelhető meg. Ezen kóros állapotokat a pszichiátria két csoportra osztja : a viszonylag hamar gyógyuló kóros pszichés állapotok : (hisztéria, disszociatív zavarok) valamint a tartós pszichopatológiai folyamatok : depresszió, szorongások, pszichózisok, valamint a post - traumás stresszbetegség.

Ezek közül az utóbbi mondható speciálisnak a vészhelyzeti kóros reakciók közül. Először a katona - pszichiáterek írták le, mert leginkább az ismétlődő, hosszantartó stressz - hatások (pl. háborús cselekmények, frontszolgálat) idézik elő. Három nagy tünet - csoporttal jellemezhető :

Újra átélés : a kiváltó élmény az emlékezetben kényszeres, gyötrő módon jelentkezik, gyakran álmokképekben. Az élményre emlékeztető szimbólumok kiegyensúlyozatlan lelkiállapotot idézhetnek elő.

Elkerülés : egyrészt kerüli az eseményre emlékeztető dolgokat, másrészt beszűkülő, tompuló érdeklődéssel, emlékezettel, érzelmekkel igyekszik *elszakadni a valóságtól*

Perzisztens készenlét : különböző, az eseményre nem specifikus tünetek jelentkeznek : alvászavar, dühkitörés, fokozott vészjelzéskészség, vegetatív reakciók, alkoholizmus, drogfüggőség. A tünetek a traumára emlékeztető sajátos konstellációban is jelentkeznek.

Betegek és egészségesek

Az természetes dolog, hogy egy polgári védelmi közép, vagy alegység szintű vezető nem rendelkezhet olyan pszichológiai, pszichiátriai ismeretekkel megoldási sémákkal, mint egy, a témára specializálódott szakember. Létfontosságú viszont - és el is várható - hogy a korai felismerés, és a csoportból való kiemelés érdekében ismerje a káros megnyilvánulások és az azt megelőző állapotok magatartásban, cselekvésben megnyilvánuló jelzéseit.

A vészhelyzetben megfigyelhető kóros, és még kezelhető reakciókat Brautigam (29) írta le és csoportosította.

Ezek tárgyalása előtt azonban le kell szögezni, hogy a klinikai rendszertan szerinti abnormális lelki fejlődések közül az *agyszervi betegségek* (epilepszia, elmeengesség stb.) valamint az *un.endogén pszichózisok* (skizofrénia, ciklotómia) köre *nem sorolható a katasztrófa pszichológia kérdései közé*. Ugyanis ezek csak kismértékben függenek össze egyszeri élményekkel vagy sokkhatásokkal és kizárólagosan szakorvosi ellátást igényelnek. Mivel a fenti körbe sorolható személyek betegsége teljesen nyilvánvaló, általában folyamatos kezelés és szakmai kontroll alatt állnak, a család fokozottan gondoskodik róluk, így vészhelyzetben különösebb meglepetést nem okozhatnak.

Teljesen más a helyzet viszont az egészséges, aktív, - vagy annak vélt - emberekkel, ahol mind a hétköznapiakban, mind a veszélyhelyzetek során az egyébként nehezen előrejelezhető lelki reakciók igen széles skálájával találkozhatunk. A kultúrált világ sajátos nyûge a különböző neurózisok idegrendszeri zavarok terjedése. Egyes felmérések szerint hazánkban a lakosságnak mintegy 20 - 30 % -a mutat neurotikus tüneteket, tehát hiba lenne a vészhelyzeti magatartások tárgyalásánál e riasztó tények figyelmen kívül hagyása. Annál is inkább így van ez, mert az egyébként lelkileg teljesen ép ember hangulatában, éberségi szintjében, tudati állapotában - bizonyos határok és mennyiségi jellemzők között - állandóan megfigyelhető változások mintegy leképezik a már kóros, és minőségi változásba átcsapó megnyilvánulásokat.

Nem lehet tehát megjósolni, hogy egy fáradt, lehangolt állapotban lévő egészséges, vagy egy éppen kipihent, stabil periódusban lévő neurotikus személy fog racionálisabban viselkedni vészhelyzetben.

Az első figyelmeztető jelek

Az alkalmazkodási kudarc kezdete, amikor az egyén folyamatos kísérletet tesz annak érdekében, hogy a vészhelyzetként megélt szituációt saját maga megváltoztassa, vagy valamilyen kontrollt gyakoroljon a terhelő stressz által okozott negatív érzelmi megnyilvánulások fölött. A szakirodalom ezt “Coping stratégiák” - nak nevezi. A személyiség működésének különböző szféráiban ez az elkerülési stratégia a következő tüneteket, viselkedési sajátosságokat mutatja (30):

Az értelmi (intellektuális) szférában:

- intellektualizálódás, túlértékelt (fixa) ideákra való hajlam formájában
- bagatelizálás, megtagadás
- kikapcsolódás játék vagy gyűjtőszenvedély formájában
- önértékelési zavarok: intolerancia, szenvedélyes pletykázkodás, vagy kockázatvállaló viselkedés és tekintélykonfliktusok formájában

Az érzelmi szférában

- önsajnálat és önvád a kisebbségi komplexus különböző megnyilvánulásaival: panaszkodás, siránkozás stb.
- különböző önkényeztetési és pótkielégülési formák: mértéktelen evés, ivás, szórakozás, szenvedélyek, kényszervásárlások
- a tompa éberségi állapotokba való menekülés: alkohol, drog, aluszékonyság, passzivitás
- lemondó, rezignált tendenciák: élet értelmetlensége, fatalista vélemények, öngyilkossággal kapcsolatos gondolatok

Az ismétlődő-szokványos (habituális) szférában

- befelé forduló deviancia az ábrándozás, betegeskedés, túlzott tévézés, önkényes távolmaradás, emberkerülés formájában
- kifelé forduló deviancia a randalírozás, céltalan autózás, italozás formájában
- bőbeszédűség, "gyónás", az élet elbeszélésére való hajlam
- testi tünetek: alvászavar, hasmenés, székrekedés, fájdalmak (hát, fej, gyomor) keringési zavarok

Mit jelenthetnek a fentiek egy, a lakossággal közvetlenül foglalkozó polgári védelmi vezetőnek ? A fenti problémákkal küszködhet a személy már a vészhelyzetet megelőző időszakban is, ekkor az egészségügyi szolgálattal (házi orvos stb.) és a környezettel való jó kapcsolat és információcsere lehetővé teszi, hogy olyan beosztásba, ahol különösen fontos a pszichikai alkalmasság, labilis pszichikumú személy ne kerüljön.

Persze a legcélravezetőbb az alkalmasságvizsgálat lenne, de amíg erre nincs lehetőségünk, maradnak ezek, *a csupán tájékoztató jellegű, de az egyént semmiképpen sem minősítő és értékelő információk.*

Fenti tünetek jelentkezése a vészhelyzet alatt és után jelzi, hogy *az egyén alkalmazkodási kísérlete kudarcot vallott* és fennáll bizonyos kóros lelki folyamatok kialakulásának veszélye.

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy megterheléskor a viselkedésük nem racionális, mert a már felsorolt érzelmi, értelmi, habituális stratégiák nyomása alatt a számukra inkább kézenfekvő megoldási lehetőségeket választják. Az egyéntől és a helyzettől (lehetőségektől) függ, hogy a nyugodtabb körülményekbe való áthelyezés, vagy a pszichológiai segítség, esetleg orvosi kezelés lesz-e a megoldás.

Vészhelyzet hatására elszabaduló kóros lelki folyamatok felismerése és megelőzése - Brantigam szerint (29)

A neurotikus reagálás

Általában a korai gyermekkorban a tudatalattiban rögzült konfliktusokból keletkezik az introvertált (befelé forduló) személyeknél a túlnyomórészt neurotikus evolúció.

A tünetek: lehangoltság, gátlásosság, kényszerek, szorongás, bizonytalanság a *szokatlan megterhelést jelentő próbatételt, vagy kudarc veszélyét magában hordozó helyzetekben* léphetnek föl, vagy erősödhetnek.

A megelőzés lehetőségei: lehetőleg a megszokott környezetben hagyni, kerülni a túlságosan nagy megterheléseket és a kudarc veszélyét magában hordozó feladatokat.

A pszichopata reagálása

Az előzővel ellentétben extrovertált (kifelé forduló) egyéneknél figyelhető meg, akik a problémákat elsősorban nem saját magukban, hanem a környezetben keresik. Nem betegségnek, csupán személyiségfejlődési zavarnak tartják, nem is szükségképpen negatív a pszichopata jelző, mert jelentős részük kiemelkedő fizikai és szellemi tevékenységekre képes. A nevelés, a szocializáció dönti el, hogy ez a teljesítmény a konstruktív életvitel (zseni lehet) vagy a destruktív célok megvalósítására (bűnöző lehet) irányul.

A pszichopaták a társadalom ún. “problémás” emeberei, a normális átlagnak néha igen sok gondot okoznak, mert nem betegek, hogy elkülöníthessék őket, ugyanakkor feltűnően különböznek az átlagtól: ide tartoznak - többek között - a deviáns szexuális magatartásúak, a szélhámosok, a fanatikusok, a kishitűek és az állhatatlanok. Magatartásukra is a szélsőségek a jellemzők: rendkívül optimisták, gyorsak, lényeglátók, vígkedélyűek, míg a másik véglet éppen ellentétes tulajdonságokkal rendelkezik. A pszichopatára nagy veszélyt jelent a normális éltritmusból való kibillenés (pl.egy katasztrófa szituáció) mert ilyenkor veszélyeztetheti önmagát vagy környezetét.

A megelőzés lehetőségei: távol tartani a polgári védelmi tevékenységtől, szükség szerint olyan feladattal megbízni, mely még lehetővé teszi megszokott életvitelét.

Sokkállapotok

Brautigan szerint ezek a reakciók tulajdonképpen a normális magatartás kiszélesítéseként foghatók fel olyankor, amikor a megterhelés abnormális, vagy valamilyen ok miatt a teherbírás csökkent. Nem csupán a fizikai vagy idegi teher nagysága dönti el, hogy a végkifejlet normális vagy abnormális lesz-e, hanem az élmények, a feladatnak a *motivációs bázisba való beépülési szintje*, a tudatosulás méteke. Eredményre vezethet, ha az ellentmondásos motivációt keresünk.

Sokkállapotoknál használ leginkább a konstruktív csoportléggör, az együttérző, megértő bajtársi segítség. A sokkállapot egy összefoglaló elnevezés, legjellegzetesebb fajtáinak *okai és tünetei az alábbiak*

Akut vészhelyzeti sokk (az egyén pánikreakciója)

Az élmény lélektani feldolgozása és további következményeinek mérlegelése nélküli azonnali reakció, melyben tudatalatti, primitív viselkedések törnek a felszínre: merevedések - bénulások, dühkitörések, gyermeteg viselkedés (nyöszörgés, kapaszkodás) lázas céltalan fejvesztett cselekvések, hisztérikus kitörések, bódult esetleg súlyos apatikus állapotok.

Tendenciózus sokk (megelőző-elkerülő szimuláció)

Olyan helyzetekben fordul elő, amikor a veszély és a frusztráció (pl. mulasztások miatti büntetés, közösség általi megbélyegzés gyávaság miatt) együtt “fenyegetik” az egyént. Ugyanakkor a szituáció egyértelműen okot is adhat a “kiborulásra” gyakoriak az ilyen esetek. Kézenfekvő ilyenkor a tünetek túljátszása, vagy teljes egészében való produkálása, szimulálása a veszély elkerülése érdekében, *amennyiben van tényleges esély* a helyzetből való kiemelésre: kórház, leváltás, nyugodtabb hely és feladat, stb. A tünetek gátlásos - agresszív jellegűek: reszkető bénulások, szorongások, bódultsági állapotok, érzelmi izgatottság, agresszív felindulások. A legjellemzőbb az örültség eljátszása: földre vetik magukat, tépik a ruhájukat, törnek zúznak, ok nélkül átölelik a körülállókat, mások bénult állapotokat, süketséget, hallucinációkat produkálnak.

A megelőzés lehetőségei: kedvező csoportlégtör, a feladatra való kellő motiválás, tudatosítás, hatékony pszichológiai szolgálat, a szimulánsok gyors kiszűrésének lehetősége köztudott legyen, propagálni a feladatok alóli kibúvás szankcióit.

Kimerültségi állapot

A mindennapos, és még regenerálható fáradtságtól abban különbözik, hogy nem kellemes elernyedés érzete kíséri, hanem egy nyugtalan, lazításra képtelen állapot. Előtérbe kerül a fáradtság és teljesítményképtelenség érzése, a sírányozás, a hipochondria, a világfájdalmas érzések, jelentkezhetnek testi tünetek: fejfájás, hasmenés, székrekedés, szívdobogás, izzadás.

Kiváltó ok lehet a vészhelyzetek már jóval megelőző tartós hajszolt életmód, személyes konfliktusok, szakmai kudarcok, vagy (és) álmatlanság.

A megelőzés lehetőségei: életmód, pszichikai-fizikai állapot figyelembevétele a feladat (beosztás) meghatározásánál, pihentetés, váltások, ellátás elsőrendű szempontként való kezelése

Helyzeti sokkállapot (ijedtség, félelem, pánikszerű reakció)

Csak akkor jelentkezik, ha a megterhelés kívülről lép fel, a tünetek rögtön a vészhelyzet után jelentkeznek, annak megszűnésével elmúlnak.

A tünetek rendkívül széles skálán jelentkezhetnek: ingerültség, labilitás, koncentrációzavar, teljesítményképtelenség, szívdobogás, fuldoklás, verejtékezés, hasmenés, szédülés stb. Az alvás minden esetben jelentősen károsodik.

A megelőzés lehetőségei: mivel minden egészséges személynél fellépnek ilyen reakciók, *vészhelyzetben nem lehet megelőzni*, csak a fenyegető hatást lehet megszüntetni, vagy az embereket a veszély körzetéből kivonni.

Szélsőséges igénybevételek utóhatása (post-traumás stressz)

A hosszú ideig elhúzódó életveszély átcsaphat egy - mostmár nem helyzetspecifikus - állandó bizonytalanságérzetbe, amely az élet minden területét áthatja, és beteges szorongásokat, a világgal szembeni bizalmatlanságot idéz elő. Ez a tünetegyüttes a szakirodalomban post-traumás stressz reakcióként is ismert.

A megelőzés lehetőségei: csak a kialakulás esélyét lehet csökkenteni a szigorúbb alkalmassági vizsgálatokkal és a gyakoribb váltásokkal.

Abnormális bánat-reakció (depresszív élményreakció)

Az érzelmileg közelálló személyek halálának beteges feldolgozását jelenti. Az eset után a szokásos - és normális - mély érzelmi reakciók (sírás, panaszkodás, stb.) helyett egy megkövült, merev, szinte gépies, érzelemmentes magatartás a jellemző.

Később hipochondria, ellenséges magatartás, túlhajszolt aktivitás, és a jellemző - előzőeknél már ismertetett - pszichoszomatikus testi reakciók jelentkezhetnek.

A fentiek nemcsak a halálesetekre, hanem egyéb depresszív élményreakciókra is érvényesek, és mivel a szituációk váratlanul következnek be, az érzelmi hatások kivédésére nincsenek hatékony pszichológiai módszerek.

Megnyugvás tehermentesülés

A nehéz kimerítő feladatok teljes odaadással való elvégzése utáni, értelemvesztés és belső kiürülés érzetével járó állapot, mely depresszív tünetegyüttessel jár együtt: passzivitás, bénultság, feszült belső nyugtalanság, alvási zavarok, vegetatív zavarok, stb. *A megelőzés lehetőségei:* tájékozódó beszélgetés a lehetséges utóhatásokról, és az esetek korai felismerése, kezelése.

Pszichológiai módszerek az egyént veszélyeztető káros lelki hatások megelőzése és csökkentése érdekében

A pszichoregulatív tréning

A stresszel szembeni ellenállás fokozásában jól adaptálható a polgári védelem területére a sport és katonapszichológiában már bevált néhány pszichológiai technika, módszer, köztük a pszichoregulatív tréning.

A vészhelyzeti reagálásoknál általában két kérdéskör megoldása válik égetően szükségessé: egyik a stressz hatására bekövetkező cselekvési csapdahelyzet (összeomlás) a másik a veszély közeledtének hatására bekövetkező káros reakciók. Andreas L. Egerváry (31) tanulmánya alapján a fentiek csökkentésére illetve elkerülésére az alábbi - már bevált - módszerek és technikák alkalmazhatók.

A tréning azon a hipotézisen alapul, hogy vészhelyzetben - a módszer alkalmazásának hatására - mérséklődni fog az izgatottság-idegesség, valamint kevésbé lesz jellemző a teljesítmény csökkenés, és megvalósul a hatékony önsegítés és a bajtársak segítése.

A tréning az eddigi tapasztalatok alapján elsősorban olyan csoportoknál hatékony, melyeknél a feladat végrehajtásában az együttes tevékenység mellett az egymásrautaltság, a közös cél, a szolidaritás a jellemző.

A viselkedés módosítás alapelveként a következő modell állítható fel, mely egyben a végrehajtás fázisait is magában foglalja:

1. A jellemző hátráltató tényezők, veszély jellege, problémák megismerése
2. A lelki terhelés helyzetspecifikus elemzése
3. A kívánt változást előidéző preventív és korrekatív pszichoregulatív tréning módszereinek, technikáinak megtervezése
4. Az eredmények és korrelációk empirikus vizsgálata

A tréning három legfontosabb módszere a progresszív relaxáció (Wolpe-szerinti növekvő lazítás az izomfeszítő - lazító tréninggel társítva) valamint a deszenzibilizálás (érzékenység csökkentés) és a mentális tréning.

A progresszív relaxáció

Lényege, hogy a Jacobson -féle izom megfeszítésre-ellazításra vonatkozó elméletet Wolpe továbbfejlesztette és elsősorban ellenkondicionálásra alkalmazta szorongásos panaszokkal kapcsolatban. Ez azt jelenti, hogy az eredeti módszer időigényes tanulási folyamata jelentősen lerövidült.

A tréning előnyei a következők:

- a, más technikákkal (pl. összpontosítási gyakorlat, önszuggesztió, stb.) kombinálható
- b, csoportban alkalmazható
- c, az alkalmazható utasítási tartomány széles
- d, könnyen, rövid idő alatt elsajátítható
- e, lehetséges az elsajátítási szintek fokozatos emelése
- f, az eddig alkalmazott módszerek közül a leghatékonyabbnak bizonyult
- g, a pszichológus által vezetett előkészítő-gyakorló szakaszt követően a vészhelyzetben és azt megelőzően mindenki önállóan alkalmazhatja

Az előkészítési időszakot egy *beavató előadás* nyitja, melyet követően a csoportok vezetőinek tájékoztatása történik meg. Ezután csoportonként (raj, részleg, szakasz stb.) rendszeresen (naponta, két-három naponta) gyakorló foglalkozásokat hajtanak végre a pszichológus irányításával 15-20 alkalommal.

Bizonyos idő elteltével a csoportok vezetői már olyan megbízásokat is kapnak, hogy önállóan, a pszichológus távollétében maguk tartásuk meg a foglalkozásokat, a tréninget segítő hang, vagy video programok segítségével.

A felkészítés végső szakaszában a foglalkozások időtartama 20-30 perc, amikor már megvelősülhet az ún. feltételes lazítás technikája is.

Itt a lazítási folyamatot bizonyos, közbeiktatott szuggesztív szavak segíthetik elő, melyek az elérni kívánt állapotot a leginkább kifejezik, pl.: *most elernyedek és nyugodt vagyok, a megnyugvásra koncentrálok, koncentrálok és teljesen eleresztem magam stb.* A fentiek alkalmazása tulajdonképpen a progresszív relaxáció és összpontosító gyakorlatok összekapcsolását jelenti.

A verbális deszenzibilizálás

A csoport tagjait a vészhelyzetet közvetlenül megelőzően, bizonyos aggodalmak terhelik főleg a tekintetben, hogy a várható helyzetben milyen véletlen vagy törvényszerű hatások érhetik őket. Ezek előzetes, személyre menő mérésének, tesztelésének azért nincs értelme, mert nagymértékben függenek a személyiség aktuális állapotától, a megelőző élményektől, így előrejelzésükre kevés az esély.

Leginkább a következő félelmek figyelhetők meg a veszély közeledtével: *a saját, vagy a társ kudarcával kapcsolatos szorongás, az eszközök hibájától való félelem, sebesülés és az ezzel kapcsolatos tehetetlenség, alkalmazkodási kudarc a nem gyakorolt vagy ismeretlen helyzetben, csoporton belüli kommunikációs problémák.*

A veszélyes tevékenységet közvetlenül megelőző témára irányított csoportbeszélgetéseken megadataik ez a lehetőség, hogy a tagok, érzelmeik kifejezéseként elmondják, megvitassák aggodalmaikat, kellemetlen gondolataikat. Maga a *kibeszélés* is jelentősen visszafoghatja a teljesítmény csökkenést, emellett a társaktól észérvek formájában kapott válaszok szorongáscsökkentő hatása is számottevő.

A mentális tréning

A módszer egy mozgásfolyamat gyakorlás nélküli, intenzív elképzelés-átélés által történő javítását vagy elsajátítását jelenti.

A tréninghatás azon alapul, hogy a mozgás intenzív elképzelése szenzomotorikus körfolyamatokon keresztül izomfiziológiailag is kimutatható - az eredményt elősegítő - változásokat eredményez.

A sportban rendkívüli jelentőségűnek bizonyult módszerrel a vészhelyzeti tevékenységeknél az olyan eszközekezelések, mozgások biztosabb végerhajtását célszerű elősegíteni, melyek tényleges gyakorlására nap mint nap nincs lehetőség, melyeknél a készség szintű alkalmazás emiatt vagy más okból még nem alakulhatott ki. A vészhelyzet sajátosságaiból adódóan a zavaró körülmények egész sora jelentkezik, elsőrendű feledat tehát a legfontosabb mozgások, mozdulatok megtanulása, melynek egyik eszköze lehet-de a tényleges begyakorlást nem helyettesítheti - a mentális tréning.

A csoportvezetők és a tagok belátása és meggyőződése nélkül ez a módszer kudarcot fog vallani. Az előző kettővel ellentétben ugyanis a mentális tréning hatása a pszichológiával csak érintőlegesen foglalkozók számára nagyrészt ismeretlen, és hihetetlennek tűnhet számukra, hogy *egy mozgás pusztá elképzelése* számottevő hatást fog gyakorolni az eredményekre. Éppen ezért e módszer alkalmazásakor döntő jelentőségű a résztvevők kellő meggyőzése arról, hogy ezt a hatást a tudomány már bizonyította és a módszer napjainkra több területen alkalmazást nyert, és sikeres.

Egyéb technikák a teljesítőképesség fokozására (32)

Különösen alkalmas a vészhelyzetek , a nehéz időszakok átvészelésére a *pozitív önbefolyásolás* módszere, melynek lényege, hogy a negatív, az életörömet pusztító képzetek helyett a pozitív gondolatok és elvárások kerüljenek előtérbe. A személy önmagának ismételt, ritmikusan, harmonikusan megfogalmazott vezényszavakat mond, melyek az emocionálisan megeterhelő körülményeket mintegy semlegesítik. Ez egy ideig képes fokozni a teljesítőképességet, és elsősorban a rendkívüli testi-lelki feszültség időszakának átvészelésére alkalmas. A pihenő idő kihasználása hatékonyabb lesz, az elfáradás később következik be.

A *brainstorming* (ötletbörze) a közös, megoldást jelentő ötletek felkutatásának egyik módszere. A teljesen egyenrangú csoporttagok egy megadott téma, probléma körül - gondolataik csapongásának teljesen teret engedve - minél több ötletet, megfogalmazást, asszociációt mondanak, közben nem vizsgálva azok minőségét. A végén kerül sor a legjobbak kiválasztására.

A módszer kiváló eszköz lehet vészhelyzetben a várakozások bénító időszakában, vagy a mentés szüneteiben a figyelem elterelésére, a hangulat oldására, a kitartó együttműködés ösztönzésére.

Pszichoregulatív tréning a polgári védelmi feladatok hatékonyabb végrehajtása érdekében

A polgári védelem a lakosság legszélesebb rétegeire ható védelmi szervezet. A fent ismertetett módszerek feltételezik az alkalmazók bizonyos intellektuális szintjét és meglehetősen időigényesek, kvalifikált szakemberek alkalmazása nélkülözhetetlen. Így természetesen nem lehetséges - de nem is szükséges - hogy a lakosság esetében tömeges méretekben próbáljuk ilyen eljárásokkal a nem kívánt pszichés hatásokat csökkenteni. Ez viszont nem zárja ki, hogy, a *vészhelyzetekre adaptált* információhordozókkal (írásos programok, kazetták, mágneslemezek stb.) lehetővé tegyünk az érdeklődők részére a technikák elsajátítását. A polgári védelmi és a katasztrófavédelmi tevékenységben vannak viszont olyan csoportok, személyek és helyzetek, ahol a tréningek szervezett módszerrel és szakemberek segítségével történő elsajátítása mindenképpen indokolt. Ezek közül - nem fontossági sorrendben - néhány:

- a veszélyeztetett közösség (lakosság) vezetői irányítói
- vészhelyzetben operatív feladatokat is ellátó közigazgatási vezetők és munkatársaik
- polgári védelmi törzsek, vezetők
- a legveszélyeztetettebb pv. alegységek és vezetőik
- veszélyes üzemek krízis kezelő vezetői és a beavatkozók

A fenti csoportoknál az említett módszereken kívül - a vezetés hatékonyságának növelése érdekében - természetesen alkalmazhatók a krízis menedzsment területén széles körben elterjedt, a kommunikációt és a döntést segítő pszichológiai eljárások, tréningek. A dolgozat ezekre nem tért ki, mert - a címnek megfelelően - elsősorban a lakosság és a végrehajtás problémáit helyezi előtérbe.

A pszichiátria által leírt vészhelyzeti reakciók sokfélesége és változó megközelítési módjai is jelzik, hogy a személyiség induló pozícióinak változatossága, valamint a helyzetek (stresszek) bonyolult jelentkezési módjai miatt szinte lehetetlen a kóros reakciók stabil kategorizálása.

Amit a mentést vezető parancsnoknak a fentiekből ajánlatos szem előtt tartani :

- a reakciók kóros, vagy normális voltát igen összetett körülmények határozzák meg, ezek az egyes személyeknél is felváltva jelentkezhetnek
- a stressz - hatás időszakában (csapás, katasztrófa stb.) bizonyos, nyugodt körülmények között kórosnak tekintett tünetek mindenkinél előfordulhatnak
- a poszt - traumás betegségek időben történő kiszûrésére szakember (pszichológus, pszichiáter) segítségét kell igénybe venni
- az ilyen megbetegedések esélyének csökkentése érdekében minden vezető kezdje meg alkalmazni már a stresszhatás támadása előtt a katonapszichológia, már kidolgozott és bevált módszereit : csoportépítés, pszichoregulatív tréning, alkalmazást követő gondoskodás stb.
- alkalmazás előtt, felmérve a segítők és a várható áldozatok összetételét, aktuális állapotát és a támadó stressz jellegét, a pszichiátriai veszteségek előrejelezhetők és hatékony megelőző intézkedések tehetők.

SAJÁTOS SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI JELENSÉGEK VÉSZHELYZETBEN

A dolgozat eddig az egyén reakcióit vizsgálta, a következőkben néhány olyan vészhelyzeti lelki jelenség bemutatása történik, melyek elsősorban a különböző összetételű csoportokra jellemzőek.

A népesség jellemzői

Mint a bevezetőben is említettem, hazánkban a témára vonatkozó reprezentatív felmérés, kutatás még nem történt.

A kérdés viszont felvetődik : van-e az egyes népcsoportoknak, közösségeknek olyan jellemző tulajdonsága, amelynek alapján feltételezhető, hogy vészhelyzetekben sajátosan fognak reagálni? Az öngyilkossági statisztikában viszonylag megbízhatóan lehet követni az átlagnál sebezhetőbb, érzékenyebb emberek különböző szempontok szerinti megoszlását. Az öngyilkosságokat vizsgáló kutatások igyekeznek leginkább valamilyen szempontot, rendező elvet keresni pl. arra, hogy Magyarország miért tartja stabilan az élmezőnyben a helyét ezen a téren ? Dr.Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László és Dr.Varró István vizsgálták az öngyilkosságok területi megoszlását (6.sz.melléklet) és a következőket állapították meg (33):

“Úgy véljük, hogy az eltérések okát a megyék népességének komplex normatív rendszerében (társadalmi szabályok összességében), tradicionális magatartási formáiban, összefoglalóan kulturális sajátosságaiban kell keresnünk.

Véleményünk szerint az öngyilkosság gyakorisága terén a területi egységek, vizsgálatunknál megyék, esetében tapasztalható különbségek okát elsősorban az ott élő népesség speciális öngyilkossági hagyományaiban kell keresnünk.”

Arra nincs bizonyíték, hogy az öngyilkosságra való hajlam, vagy a populáció más sajátossága valamilyen összefüggésben állna a vészhelyzeti reakciókkal, de a komplex és

sokoldalú statisztikák - alaposabb vizsgálódások után - biztosan adnának valamilyen lehetőséget az előrejelzésre. Erre enged következtetni néhány adat : pl. 1972-ben Budapesten végzett felmérés alapján az öngyilkosok 65,9 %-a valamilyen orvosi kezelés alatt állt, ugyanakkor 40 százalékuknak nem volt élő gyermeke (!). Ez utóbbi alapján úgy tűnik, hogy az élő gyermek a szülőt *visszatartja a végső megoldástól*. Érdekes lenne megvizsgálni, hogyan hat ez a szempont egy kritikus életveszélyes helyzetben. Ismert tény, hogy az “*áldozattá válás*” nem csak a véletlenül múlik. Statisztikák bizonyítják azt is, hogy az elesett, megtört, érzelmileg kiürült emberek gyakrabban szenvednek balesetet, tudat alatt vezérli cselekedeteiket “ *a nem számít, úgysem kellek senkinek*” álláspont. Logikusnak tűnik - de nem bizonyított - hogy az ilyen személyek vészhelyzetben pl. hajlamosak lehetnek a kockázatvállalásra, az értelmetlen hősködő cselekedetekre.

Ugyanakkor bizonyított, hogy vészhelyzetben, háborús körülmények között az öngyilkosság, a depresszió kevesebb.

Koegler és Hichs (34) földrengés után figyelte meg, hogy a psychotikus betegek viselkedése adekvátabb lett, a neurotikusok racionálisabban viselkedtek, ugyanakkor lényegesen nem változott a depressziósok állapota.

A kábítószeresek reakciói sokfélék voltak, volt aki igyekezett a helyzetet kihasználni és feltörte a gyógyszerraktárakat, volt aki csak egyszerűen elvegyült a tömegben.

Összeségében megállapítható, hogy egy adott népcsoport *kulturális sajátosságai, mentálhigiénés állapota* lényegesen befolyásolja aktuális életérzését, az élet értékéhez, megóvásához kapcsolódó attitűdjét, így a vészhelyzeti reagálást is. A fentieket célzó néhány kutatás lehetővé tenné az egyes területekhez, rétegekhez, csoportokhoz kötött reakció - előrejelzést vészhelyzetek esetén.

A lakosság sajátos reakciói

A lakosságot bármilyen csoport méretben (lakóház, község, megye stb.) vizsgáljuk, a népcsoportra jellemző sajátosságoktól (lásd.előző pont) kezdve a csapás paraméterein keresztül számos tényező még számosabb és sokrétű reakciót eredményezhet. Ezen a helyen olyan reagálások kerülnek kifejtésre, melyeket a szerzők nem egy-egy csoportra, hanem a *lakosság egészére (minimum város) tartanak jellemzőnek*.

Kiss Ernő (35) tanulmányában a következő jellemző reakciókat említi :

- *rémhír továbbítás* : amikor egy veszélyről, fenyegetésről nem kap a lakosság kellő mélységű információt, a torz hírek lerontják a kései, de hiteles tájékoztatás hatásfokát, ellenállást alakítanak ki, önálló veszélyes akciókat eredményeznek vádaskodást, agressziót, spontán menekülést kelthetnek.
- *agresszív magatartások* : az élet és vagyon megőrzése érdekében (ovóhelyekért, szállítóeszközért, védőeszközökért stb.)
- *önkéntes, laikus segítő kezdeményezések* : melyek veszélyes, heroikus magatartással is járhatnak
- *tömegpánik alakulhat ki* (később részletesen)

Max Horst (36) a II. világháborús németországi bombázások tapasztalatai alapján tanulmányában említi a lakosság néhány - a polgári védelmi tájékoztatásnál, felkészítésnél rendkívül fontos - jellemzőjét vészhelyzetben :

- a háborús bombázásokat megélt városi lakosság (köztük nők is) *elsőrangú szakértők*, akiknek a mai problémákat világosan és higgadtan kell magyarázni, ugyanis ők szert tettek aktív és passzív légoltalmi tapasztalatokra egyaránt
- a heroikus hangvételt a lakosság *kevésbé tolerálja*, inkább tárgyilagosan, racionális érvekkel, az önfenntartás ösztönére építve kell őket hasznos tanácsokkal ellátni
- a lakosság egy része *gyanakvó* a megelőző intézkedésekkel, gyakorlatokkal kapcsolatban, valódi veszélyt lát mögötte, "*akkor is így kezdődött*" - mondják
- döntő az *akarat* a *belátás* és a *készség* kialakítása egy *támadást megelőző védelmi stratégia* megvalósítása érdekében
- gyakoriak a légoltalmi előkészületeket játszadozásnak, komolytalan tervezetésnek beállító szkeptikus vélemények
- a lakosság többsége *illúziók nélküli bizonyosságot akar* arról, mit kell tennie a hatékony önvédelem érdekében

Sajátos vészhelyzeti lakossági reakció a *téves információ* - *rémhírek* - *téves cselekvés* láncolat megvalósulása, melyet az alábbi eset, és az azt követő kutatás jól szemléltet.

1938.november 02-án éjszaka Orson Welles és Mercury rádiószínháza olyan éltűen és hatásosan dramatizálta H.G.Wells fantázia regényét a “Világok háborúját”, hogy legalább egymillió amerikai rémült meg tőle és ezrek estek pánikba. Jellemzőek azok a megállapítások, melyeket H.Cantril, mint kutatásvezető tett közzé, a szociálpszichológusok által értékelt, földrésnyi méretű pánik szituáció alapos vizsgálata nyomán. A tanulmány a Princeton University Press hasábjain jelent meg 1940- ben, melynek néhány - hazai viszonylatban is érdekes következtetése az alábbiakban foglalható össze (37).

A kritikai képesség szerepe

A kutatókat leginkább az a kérdés érdekelte, hogy milyen tényezők alapján gondolta valaki, hogy az adás csak színdarab, játék, mások miért hitték, hogy ez valós hír. *Kritikai képességnek* nevezték el a pszichológusok azt a tulajdonságot, melynek dominanciája esetén valaki képes volt a rádióból érkező ingereket úgy értékelni, hogy annak velejáróját, jellegzetes tulajdonságait meg tudja érteni és helyesen ítéljen, cselekedjen. Vizsgálták - többek között a kritikai képesség és az iskolázottság összefüggését. (7.sz.melléklet)

Azt az eredményt kapták, hogy kétszer annyi általános iskolai végzettségű hitte a műsorról hogy az híradás, mint egyetemi végzettségű.

A jövedelem alapján történő csoportosításnál azt kapták, hogy a szegényebb kategóriába tartozók hajlamosabbak voltak az adás hírként való értelmezésére.

A jövedelem és az iskolázottság között az amerikai kutatók (1940 -ben) 80 % -os megfelelést találtak. Tovább vizsgálták, hogy mi volt az oka konkrétan a magasabb műveltségűek helyesebb eligazodásának. Ennek nyomán két fő csoportot találtak. Az iskolázottabbak fele egyszerűen túl hihetetlennek, fantasztikusnak találta az egészet.

Olyan *megbízhatósági pontok, hihetőségi normák* alapján voltak képesek dönteni, amelyektől való eltérés esetén az adást azonnal és biztosan valótlannak értékelték.

Egy példa az ilyen típusú reagálásokról :

“Hallottam, hogy a bemondó azt mondja, hogy New Yorkból beszél és egy marslakót lát a Times Square közepén ácsorogni, aki olyan magas, mint egy felhőkarcoló. Csak ezt kellett hallanom - maga a marslakó szó elég volt a fantasztikus és hihetetlen leírás nélkül is.”

A műveltebbek másik fele olyan információs háttérrel, szaktudással rendelkezett, amelynek alapján egyértelmű volt számára az adás játék - jellegének felismerése. Valaki pl. az *“elpusztított terület”* közepén utazott éppen a közléskor és pusztításnak, szörnyeknek a nyomát sem látta.

A kutatás következő fázisában a kritikai képességnek mintegy ellentétéként a hiszékenységre való hajlamot vizsgálták és megállapították, hogy ez a tulajdonság az alábbi 7 személyiség jegy többségének megléte esetén alakul ki nagy valószínűséggel.

1. Bizonytalanságérzet az egyén életvitelében
2. Különböző félelmek (fóbiák) Pl. halálfélelem, tériszony stb.
3. Nyugtalanság (az adás hallgatása előtt)
4. Önbizalomhiány
5. Fatalizmus (hajlam a személyen kívül álló erőknél, hatalmaknak való alárendeltség elfogadása)
6. Vallásosság
7. Templombajárás gyakorisága

Fontos megállapítása volt a kutatásnak, hogy a sebezhetőség (pánikra való hajlam) különbsége sokkal nagyobb volt az egyes műveltségi csoportokon *belül* mint a csoportok között.

Ez bizonyítja, hogy a személyiség egy jellegzetességének olyan mértékét kapták, amely *semmi esetre sem függ teljes mértékben a műveltségi háttértől.*

Érdekes eredményt hozott a rádióhallgatás *körülményeinek* vizsgálata, amelyből kitűnt, hogy a megszokottól eltérő (idegen) szituációban hallgatva a műsort, valószínűbb volt a pánikos viselkedés kialakulása.

Összeségében elmondható, hogy önmagában a kritikai képesség megléte nem óv meg a pániktól.

Legyen bármilyen fejlett ez a képesség, a tudás, az aktuális ismeretek, mégis : a személyiség érzelmi összetevőiként ható túlzott érzékenység, bizonytalan szituáció stb. legyőzhetik ezeket.

H.Cantril szerint : *“a kritikai képességet következetesen gyakorolhatja az olyan személy, aki vészhelyzeti szituációban sebezhetetlen és akit a külső körülmények nem befolyásolnak.”*

Végül, a kutatók vizsgálták a történelmi, társadalmi környezetet melyben a reagálás kialakult. Bizonyos párhuzam a 30-as évek amerikai viszonyai, és a mai hazai - sőt kelet - közép európai - helyzet között kimutatható. A lényeg itt is, ott is az egyensúlyából kibillent világ, a kapaszkodók nélkül, bizonytalanságban hanykolódó emberek.

Részleteiben, az alábbi történelmi környezeti tényezőket tették felelőssé az amerikai szakemberek a pánik - szituáció kialakulásáért :

Fontos társadalmi normák ingatagsága

Az emberek nagy része számára az érvényben lévő normák nem felelnek meg fizikai és pszichikai szükségleteik kielégítésére. Sok norma, szokás van az állandó változás állapotában.

Bizonytalan körülmények

Szélsőséges ideológiáktól (fasizmus, kommunizmus) való félelem, tömeges munkanélküliség. A megoldás a többség számára nem átlátható, a történéseket nem érintik, nem ellenőrizhetik az eseményeket.

A rádióadás fantasztikus értelmezésének fő oka sok hallgató esetében az a tény volt, hogy közel álltak a gazdasági katasztrófa széléhez. (7.sz.melléklet)

Néhány jellemző idézet az esettanulmányokból:

“Minden olyan rendezetlen a világon, hogy bármi megtörténhet.”

“Annyi furcsa dolog történik a világon. A tudomány annyira előrehaladott, hogy nem is tudjuk, hol tarthat a Marson. Ahogy rohan előre a világ minden lehetséges.”

Ez utóbbiból kitűnik, hogy sok ember számára jelenkori civilizációban a *tudomány misztériuma* az egyik legjelentősebb bizonytalansági forrás.

Háborús rémület

1938 őszén amerikaiak millió követhették nyomon - hála a rádiós társaságok leleményességének - a vészjóslóan előrehaladó európai háborús feszültség eseményeit. Az

érzelmi és értelmi összefüggések adottak voltak a valós fenyegetettség és a *“marslakók támadása”* között.

A katasztrófa által okozott érzelemhullám

Ismert dolog, hogy kilátástalan, netán szorongatott helyzetben lévő emberek kézenfekvő megoldás lehet egy *“kis felfordulás”*, a gondjaikból való menekülést jelentheti egy olyan súlyos, váratlan esemény, amely mellett az ő bajuk (bűnük) eltörpül. Számukra - persze csak kezdetben az intenzív aggodalom és gondok miatt - szinte megváltás lehet pl. a földönkívüliek támadása.

Egy, a fentieket szemléltető idézet:

“Egyetlen gondolatom, ahogy személy szerint kapcsolatba hoztam magam az eseményekkel, az öröm volt, hogy ha ezek Steltonig terjednek, nem kell kifizetnem a hentes számláját.”

Azt hiszem, az amerikai kutatók végkövetkeztetése nemcsak ott és akkor tekinthető érvényesnek :

“Mostanáig arra utaltunk, hogy a rádióadás nem keltett volna széles körű pánikot, ha az emberek több iskolázottsággal rendelkeztek volna, amit kielégítő munkakörben tudtak volna hasznosítani, amely eléggé jövedelmező ahhoz, hogy szükségleteik közül többet is kielégítsen. A világ úgy tűnik, szintén kibillent egyensúlyából a küszöbön álló háború fenyegetése miatt, amelybe ez az ország is belekeveredhet.

Talán nagyrészt a kultúra ezen zavarai a felelősek, azért az érzelmi bizonytalanságért, amelyet olyan fontosnak találtunk, és a kritikai képesség hiányáért, amit különösen a lakosság alsóbb iskolázottsági és jövedelmi kategóriáiban fedeztünk fel.”

Családok vész helyzetben

A családi közösség különösen fontos szerepet játszik vész helyzetben, mert a fenyegetés fokozni fogja a tagok közötti kötődést, és mint egység fog reagálni a katasztrófa hatásával szemben.

Ez egy olyan rendszer, mely rugalmas hatásokkal rendelkezik, nyitott egyéb rendszerek irányába : kibővített rokonsági kapcsolatok, vagy a mentést végző szervezetek, stb.

A családi egymásrahatásokat és reagálásokat vizsgálták - többek között - Drabek T. E. és Key W. H. (38), megállapításaik az alábbiakban foglalhatók össze.

A fenyegetés idején az egyes családok igyekeznek egymáshoz közeledni, érezvén az egymásra utaltság szükségességét, mint egy rendszer próbálnak a közös fellépés előnyeivel reagálni. Pl. egy evakuálás esetén gyorsabban bonyolíthatók a teendők, ha a családok közös megbízottak útján intézkednek. Nagyon hasznos lehet pl. a szélesebb család (kárhelytől távol élők) együttműködése, mert befogadhatják a menekülőket, gondot vesznek le a hivatalos szervek válláról. Ugyanakkor ez a tényező veszélyes is lehet, ha akadályozza a kiürítés, kimenekítés végrehajtását pl. olyan módon, hogy az együtt menekülő családok *nem akarnak egymástól elszakadni*, így okozva pl. a szállításban problémákat. Hosszabb katasztrófahatás ideje alatt figyelték meg, pl. (hóvihar) hogy a család *mindenáron igyekszik fenntartani az egységet* és megakadályozni az egyes tagok sérülését vagy halálát. Nem lehet visszatartani a családtagokat attól, hogy résztvegyenek szeretteik mentésében, pl. romok alól. Itt is *prioritást élveznek a gyermekek* és a sérülékenyebb személyek. A helyreállítás hosszabb időszaka alatt a család igyekszik menedéket, támogatást találni és különböző erőforrásokhoz jutni. A családi reakciókat erősen befolyásolják a kulturális, vallási változók és attitűdök, pl. a sorsban való megnyugvás, a világ ellenőrzésének objektivitása stb. (v.ö. 1.3.1.)

Bolin (39) részletesen kutatta a családszerkezet helyreállításának, a család felgyógyulásának tényezőit.

Egy tornádó okozta reakciókat vizsgálva megállapította, hogy a felgyógyulást a közeli hozzátartozók halála (vagy barátoké) valamint a gyakori helyváltoztatások (keves pihenő idővel) hátráltatta a regenerálódást.

Az empatisz érzelmek az áldozatokkal súlytott családok iránt tartósnak bizonyultak. Még 18 hónappal a szélvihar után sem tudott túltenni rossz hangulatán a családok 35 százaléka. Mindezek ellenére a többségnél *a családi kapcsolatok megerősödtek*, különösen azoknál ahol súlyos személyi veszteségeket szenvedtek el. Valószínű, hogy az átélt szenvedések felértékelték az élet és az összetartozás, a szeretet jelentőségét, mint ezt már más kutatók is megállapították (a szerző megj.) Néhány jellemző idézet a katasztrófa áldozatoktól :

“A katasztrófa tapasztalata, élménye az életben egyszer fordul elő, fontossága az emberi kapcsolatokban van inkább, mint az anyagi javak elvesztésében, vagy birtoklásában.”

“Mint család, közelebb éreztük magunkat egymáshoz ”

Persze teljesen általánosítani nem szabad, mert előfordultak olyan esetek is, amikor az alábbi volt a családtagok véleménye :

“.....a hamvazószerdai tűzkatasztrófát követően minden megváltozott : a családjunk már nem ugyanaz, ami volt korábban. Mindenki visszavonul, és bezárkózik otthonába, nem is tudunk egymással beszélgetni és a dolgok már soha nem lesznek olyanok, mint korábban.”

Nyilván egy hatalmas méretű katasztrófa, hatásainak következményeként igen nagy egyenlőtlenségeket idéz elő. Bolin szerint a nagycsaládok sebezhetőbbek a tapasztalatok stresszhatásaival, de az idősebb, műveltebb réteg látszólag kevésbé sebezhető lélektanilag. A Bolin által megkísérelt család szerkezet helyreállítási folyamatlemezést a 8. sz. melléklet szemlélteti.

Mc Farlane és munkatársai (40) kimutatták, hogy néhány családtag nyomorúságának hatása esetleg tekintélyes jelentőséggel bír a családi dinamika stabilitására. A szülők aggodalma, túlzott óvó - szerető vizsgálata nincs jó hatással a gyermekekre vészhelyzetben. A férj és feleség közötti házastársi intimitás és harmónia is veszélybe kerülhet a fontosabbnak ítélt megelőző tevékenységek végrehajtása és az esetleg pszichikai kábultság, valamint más reakciók, zavarok miatt. A szerepek konfliktusa szintén probléma forrása lehet : egyesek nem az elvárt módon viselkednek, esetleg *merőben más magatartást tanúsítanak*, mint a békés hétköznapiakon.

Úgy tűnik a családnak jó, ha van legalábbis egy személy, akiről gondoskodhat, akit nyugtathat, ugyanis ez a többieknek az *“én erősebb vagyok”* érzését adja, és valóban hatékonyan segíthet a megpróbáltatások túlélésében.

Megállapítható, hogy a legtöbb kutató a katasztrófa szituáció biztonságos szigetének tartja a családot. A negatív hatások és jelenségek eltörpülnek a pozitív reakciókkal szemben. A túlélők egymáshoz való viszonyára, az emberi kapcsolatokhoz, az élet értékéhez kapcsolódó attitűdjeire jó hatása van a közösen átélt élményeknek. A gyermekeket a család szolidáris légköre, a szülők fizikai közelsége óvja meg a leginkább a maradandó káros stresszhatásoktól.

Gyógyulásuk a katasztrófa hatása alól *szimbolizálhatja, visszatükrözheti a család rendbejövételét*, problémáik jelenthetik a család még mindig rendellenes működését.

A mentést irányító parancsnok feladata, hogy különös gondot fordítson a *családok egyben tartására*, vegye figyelembe a családokon belüli, és a családok közötti speciális vészhelyzeti reakciókat. Ez esetben a családok sajátos önszervező, segítő energiái a mentés - helyreállítás folyamatában a vezetők munkáját hathatósan fogják segíteni, a katasztrófa után jelentkező (poszttraumás) esetek jóval kisebb számban és enyhébb formában fognak jelentkezni.

A migráció

A migráció alatt a szakirodalom általában nagyobb volumenű népességmozgást, “népvándorlást” ért, amely történhet egy adott országon belül, vagy a határokat is átlépve - megsértve. Önmagában nem tekinthető katasztrófának, de a katasztrófa veszélyét magában hordozza.

Mivel mind a kitelepítésnél (országon belül), mind a menekültek (országon kívülre) esetében a stresszt okozó tényezők hasonlóak (kiszakítás a megszokott környezetből) egy alponthoz történik a tárgyalásuk, természetesen a sajátosságokra történő utalással. A különböző kutatások is inkább a hatások jellege szerint és nem a helyváltoztatás távolsága szerint tárgyalják az eseteket.

A menekültprobléma kihatásai hatalmasak. Az ENSZ felmérése szerint 45 millióra becsüli azok számát, akik el kellett hogy hagyják hazájukat 1945 és 1967 között, a nyolcvanas évek végén 15 millió menekült volt a világban.

Keh Ming Lin és munkatársai (1982) a vietnami menekültekkel való beszélgetés során a következő sajátosságokat tárták fel (41).

A beilleszkedés nehézségei az új szociokulturális környezetbe jelentősek, *ha nincs idő a megfelelő előkészítésre* egy ilyen jelentős változásnál. Fájdalom a családtagok elvesztése miatt, honvágy, a jövő bizonytalansága, a kiábrándultság okozzák az *állandósult stresszhatást*.

Még a második évben is kimutattak fokozódó pszichoszomatikus tüneteket. A kutatók szerint a menekültek 50 %-a érzelmi nehézségekkel küzdött az első 2 év folyamán. Ahol a tünetek kezdeti szintje magas volt, ott ez végig meg is maradt. A második évben a kor és a családi állapot jelentős befolyásoló tényezőt jelentett. Az idősebb özvegy vagy elvált asszonyok (10 - 15%) sebezhetősége sokkal nagyobb fokú volt az átlagnál.

A férfiak a nyelvismeret hiányából adódó munkavállalási problémák, a fiatal nők megváltozott státuszuk és többszörös szerepvállalásuk következtében voltak sebezhetőek. Egyéb vizsgálatok mellett ez a tanulmány is rámutatott arra, hogy a menekültek emberi méltóságuk elvesztésének további jeleként értékelik a különböző foglalkoztatási célból végeztetett *szinte gyermekes, egyszerű kétféle munkákat*, valamint a nyilvános segítség elfogadásának szükségszerűségét.

Garrison (42) kóros állapotokat vizsgált katasztrófák után az USA - ban, a környezetből való erőszakos kiszakítással összefüggésben. Véleménye szerint bizonyos *kritikus változók* a kóros állapotok kialakulásában megfigyelhetők, melyek elsősorban felelősek a hatások kialakulásáért :

- a régi és az új otthon, lakás minősége közötti különbség
- valahová tartozás érzése
- pénzügyi helyzet
- szociális támogatáshoz való hozzájutás
- önkontroll foka
- a menekült osztálybeli, etnikai helyzete

A Horvátországban zajló háború miatt Szlovéniában több mint 30.000 menekült keresett menedéket, többségükben nők, gyermekek és idősek. Szlovén kutatócsoport reprezentatív jellegű felmérést készített a menekültek körében különös tekintettel a pszichológiai vonatkozásokra. Eredményeik közül a legfontosabbak az alábbiak szerint foglalhatók össze (43). Néhány mérés grafikus szemléltetése a 9. és 10. mellékletben látható.

Amikor az emberek végre menedéket találnak, az első órákban a *megelégedettség* érzése tölti el őket, de utána rögtön lerontja ezt a *bűntudat*, és a *bosszúság*, mert esetleg nem sikerült megmenteni rokonokat, barátokat, ezek talán túl sem élték a szörnyű eseményeket. Azonosságtudatuk alapjául szolgáló környezetük egyszerre *megszűnik körülöttük*, ezt súlyosbítja, hogy *erős függőségi viszonyba* kerülnek. Nagyobb távolságban lévő jelentős különbségek esetén *kulturális sokkhatás* léphet fel.

A családoknál (nem táborban) elhelyezettek érzelmi mutatói a legtöbb területen pozitívabbak, sokkal tovább tűrik az otthontól való távollétet. Azok, akik ismerősökhöz, rokonokhoz mehettek, jóval előbb, már a közelben zajló harcok hírére elhagyták otthonukat. Akiknek nem volt ilyen lehetősége, csak a harcok, az öldöklés kezdetekor, az utolsó pillanatban döntöttek, amikor *életük már közvetlen veszélyben volt*.

Ilyenkor már az élet megmentésén kívül minden egyéb szempont háttérbe szorult. Szinte kizárólag csoportosan menekültek, főleg anyák gyermekekkel. A családoknál történő

elhelyezés szinte egyetlen hátránya a menekültstátusszal kapcsolatos alacsonyabb szintű informáltság volt - a menekülttáborhoz viszonyítva.

Az emberek közérzetére ható egyik legfontosabb tényező volt, hogy rendelkeznek-e információval az otthon maradt rokonokról, családtagokról, másodsorban hazájuk viszonyairól. (10.sz. melléklet) A háború kimenetelével, a megoldással kapcsolatban a családoknál élők a békésebb megoldásokat részesítették előnyben. (10.sz. melléklet)

A kutatók szerint azért, mert előbb érkeztek, és nem voltak olyan szörnyű élményeik. Lehet, hogy a nyugodtabb légkör letisztultabb, indulatoktól mentesebb véleményt eredményez ? (a szerző megj.)

Hajlamosak voltak a menekültek a szélsőséges értékelésekre is, a népet és a hatalmat nem megkülönböztetve egy fekete - fehér szemléletmód alakult ki, a *“mieinkre” és az “ellenségre”* osztva a világot. Figyelembe véve a viszonyokat, az érzelmek inkább negatívak, (9.sz. melléklet) kivételt képez a barátság érzése a vendéglátók és a rokonok iránt. Ugyanakkor a jó körülmények között élők *érzelmei nem szélsőségesek*. Általános közérzetük *mégis feszült*, a tesztek alapján mért átlag érték azonos a szakirodalomban stressz - betegségnél leírt értékkel.

A kérdezettek felénél a megmenekülésre vonatkozó remény mértéke nem változott, a többiekénél nőtt, vagy csökkent.

Döntéseik meghozatalánál a családnál lakóknál a legjelentősebb tényezőt a családtagok jelentik, a táborlakóknál nagyobb mértékben hatnak az intézményes vezetők.

A szlovén kutatók eredményei alátámasztják a többi - esetleg egészen eltérő helyzetben, más földrészen - készült vizsgálatok eredményeit. A kitelepültek, menekültek esetén a legjelentősebb stressz - forrás az azonosságtudat, identitás alapjául szolgáló környezetből történő erőszakos kiszakítás. A fizikai jólétet szolgáló körülményekkel az áldozatok általában elégedettek, a jó családi légkör, az ismerős befogadók csökkenthetik, *de meg nem szüntethetik szorongásukat*.

A békés megyei, 1966 - 1981 -ig terjedő árvízveszélyes időszak tapasztalatait feldolgozva, egy tanulmánynak *a kitelepítés pszichológiai biztosításával kapcsolatban* tett főbb javaslatai az alábbiak (44).

- A haladéktalan tájékoztatás biztosításával kell elkerülni a rémhírek, téves információk terjedését
- A rendbontókat, potenciális pánik góccokat el kell szigetelni
- Figyelők útján csírájában kell megakadályozni a spontán tömegmozgásokat

- Az emberekben kialakult pozitív hatásokat (remény, jövőkép) erősíteni kell
- Zavartalan közlekedéssel, az emberek *“kvantumokban”* való gyülekeztetésével el kell kerülni a torlódásokat, az ellenőrizhetetlen tömeg kialakulását
- Kerülni kell a hosszabb ideig tartó tétlenséget
- A tömeggel kommunikáló vezetőket nem elsősorban beosztás, hanem *alkalmasság alapján kell az aktuális feladatra kijelölni* : gyakorlott, szuggesztív, magabiztos, érthető, nyugodt beszédű személyek legyenek
- Gondolni kell arra, hogy a helyi közigazgatási vezetők is érintettek lehetnek az elköltözésben, ugyanakkor kulcsszerepük van a kitelepítés szervezésében, levezetésében
- Amennyiben nincs közvetlen életveszély, (pl. gátszakadás - kimenekítés) nem szabad a szirénákat, harangokat, egyéb riasztó hatású eszközöket jelzésre felhasználni
- A vezetők minél többet érintkezzenek személyesen is az emberekkel

Fentiek alapján megállapítható, hogy a vészhelyzeti szituációk közül a kitelepítéssel és a menekültekkel kapcsolatban áll rendelkezésükre a legtöbb tanulmány, kutatási eredmény. A mentést szervezőknél, vezetőknél fontos, hogy bizonyos szociálpszichológiai alapismeretekkel és alapos helyismerettel rendelkezzenek a sikeres tevékenység érdekében.

Az embercsoportok szervezése, helyválttatása, elhelyezése vészhelyzetben a legbonyolultabb és a legtöbb rizikótényezőt magában foglaló feladat. A kutatási eredmények adaptálásánál figyelembe kell venni a szociokulturális környezetek közötti különbséget.

Csoportjelenségek és a mentés vezetése

A szituáció jellegzetességei

Nemcsak hazánkban, de még fejlett országokban is állandó vita tárgya, hogy katasztrófa helyzetben a számba vehető védelmi szervezetek közül melyik legyen az, amelyik összfogja, koordinálja az irányítást. Itt rögtön felvetődik az a kérdés is, hogy - a szituáció jellegzetességeiből adódóan - milyen típusú vezetőkre van szükség, ki legyen az : rendőr, katona, tűzoltó, vagy egy erre kiképzett civil menedzser ?

Azt gondolom, hogy ez a vita nem a célt szolgálja, mert elsősorban az *alkalmasság dönt*, nem az egyenruha milyensége. Kétségtelen, hogy jelenleg hazánkban bármilyen

katasztrófa színhelyére - mint hatékonyan beavatkozó szolgálat - a tűzoltók érnek oda legelőször. Amikor azonban már az áldozatok tömegeinek mozgását kell szervezni sokféle és nagylétszámú mentő erő bevetését kell irányítani, olyan vezető kell aki ezt tanulta és ismeri, vagyis katona. Egyre inkább előtérbe kerülnek olyan vélemények, hogy az operatív mentés irányításra egy előre felkészített, arra alkalmas vezetői gárdát kell készenlétben tartani, majd adott esetben a feladattal megbízni.

A mentés vezetése a harcvezetéstől a következő jellegzetességekben tér el :

- a szituáció sokkal kevésbé tervezhető, így csak főbb támpontokat adó alkalmazási elvek állnak rendelkezésre
- az irányított mentő alegységeknek csak egy része szervezett (hivatásos vagy sorállomány) résztvesznek önvédelmi és karitatív, sőt spontán segítő erők
- a vezetői környezet (alárendelt és együttműködő vezetők) többnyire ismeretlen
- nagylétszámú szervezetlen tömeg ellátásával, mozgásával kell számolni
- a tevékenység mindenoldalú biztosítása kevésbé tervezhető (a mentés vezetését bonyolító néhány tényező a 11.sz.mellékletben látható)

Arra a kérdésre tehát, hogy a fenti típusú feladatra milyen személyiség alkalmas, nem biztos hogy célszerű a vezetéspszichológia által ajánlott, vezetői jegyek szerint behatárolt változatokat alkalmazni.

Pl. Bird a következő tulajdonságokat tartja elsődlegesnek : *Kezdeményezés, extraverzió, humor, lelkesedés, önbizalom, barátságosság.*

Könnyen belátható, hogy a fenti jegyek egy állandó állománnyal hétköznapi körülmények között dolgozó vezetőnél fontosak, de vészhelyzeti szituációban némelyik tulajdonság elhanyagolható, és egészen más jegyek kerülnek előtérbe.

Hofstatter kifogásolja is a fentihez hasonló próbálkozásokat egy ideális vezetői tulajdonságcsoport megalkotására, mert szerinte a *más helyzet más személyiségjegyeket igényel.* Itt már közelebb állunk a probléma megoldásához mert ez azt jelenti, hogy egy hétköznapi körülmények között megfelelő közigazgatási, vagy védelmi vezető nem biztos hogy jó operatív mentésirányító.

A tömegek befolyásolása, irányítása

A mentést vezetőnek és törzsének bizonyos általános lélektani és szociálpszichológiai ismeretekkel kell rendelkezni, részletesebben kell ismerni a tömegek lélektani sajátosságait és a ráhatás módjait. Különös gondot kell fordítani azok

kijelölésére és felkészítésére, akik *közvetlenül kommunikálnak az áldozatok kisebb nagyobb csoportjaival*, mert tevékenységük döntő fontosságú a káros tömegreakciók (spontán mozgás, pánik stb.) elkerülése szempontjából. A kommunikáció - meggyőzés összefüggésben célszerű az Aronson által ajánlott alábbi hármas szabályt betartani (45).

I. a meggyőzendőknél fontos : önértékelésük, előző tapasztalatik (hasonló témáról) és aktuális fizikai, pszichés állapotuk

II. a meggyőzőnél (forrásnál) fontos : hitelessége, meggyőzni akarás látszatának kerülése, ne legyen személyes haszna a meggyőzésből, szakértelme köztudott legyen, szimpátia a meggyőzendők részéről

III. a módszer megválasztásánál fontos betartani : hiteles forrás a vélemények nagyobb arányú változtatásánál hatékonyabb, nem hiteles forrás a közepes arányú változtatásnál hatékonyabb, a témák bemutatási sorrendje a hatékonyságot lényegesen befolyásolja (részletesen : Aronson i.m. 92. p.)

Célszerű, már a tervezés, a béke időszakában az olyan szuggesztív, a tömegbefolyásolásra alkalmas személyek megkeresése, akikre a vezető adott esetben támaszkodhat.

A szóbeli kommunikáció ugyan a leghatásosabb, de csak ha a kiinduló feltételek adottak és a sok tényező közrejátszása nyomán kialakul az összhang. Kevésbé hatékony, de biztosabb az írásos anyagok, vagy rögzített hanganyagok előkészítése. Ezeknél elsőrendű fontosságú a témában járatos pszichológussal történő konzultáció, jóváhagyatás.

A csoport - döntés hatása a vezetésre

A csoport jelenségek közül a vezetést, - különösen vészhelyzetben - a legnagyobb mértékben a fenti hatás befolyásolja.

Legyen bármennyire is egyszemélyi a felelősség és a vezetési rendszer, a helyzetből adódóan diktatórikus a módszer, egyik parancsnok sem mentesül a csoport (törzs, stb.) bonyolult pszichodinamikája által befolyásolt, a felszín alatt ható folyamatok hatásától. Ennek a sajátos jelenségnek a legfontosabb összetevői az alábbiak szerint foglalhatók össze. (46)

A klasszikus példa a csoport döntésére Pearl Harbor esete, amikor a fegyelmeztető jelek, információk egész sora ellenére a parancsnok a törzs befolyása alatt úgy döntött, hogy *nem lehetséges a légítámadás*.

Az ilyen módon váratlan, totális katasztrófa számos katonapszichológust és szociálpszichológust ösztönzött az eset elemzésére. Megállapították, hogy - az egyszemélyi felelősség ellenére - nem egy személy, hanem egy csoport (a törzs) döntött, tévesen. A csoportléggör által kialakított *informális célnak nem állt érdekében* a légítámadásra való felkészülés. Sérülhettek volna előzőleg kialakított koncepciók és érdekek, de szerepet játszhatott egyszerűen a kényelmesség is. Az informális csoportcélok kialakulásához a *csoport gondolkodás* vezet, melynek főbb elemei az alábbiak :

- a kollektíva sérthetlenségének illúziója
- a kollektív racionalitás
- morális helyesség illúziója
- ellenfelek sztereotip megítélése
- direkt nyomás a nonkonform tagokra
- törekvés az ellenérvek csökkentésére
- egységesség illúziója
- “*kapu őr*” magatartás (hangadó megnyugtatása)

Ezek az elemek minden csoportban működnek, ez normális jelenség. Az egyszemélyi vezető feladata abban áll, hogy *tartsa kézben, ismerje ezeket a folyamatokat*, érje el, hogy az *informális csoportcélok a formális cél szolgálatában álljanak*, vagy - minimális feltételként - legalább ne akadályozzák annak elérését.

Felvetődhet a kérdés, hogy az eddig homogén csoportban, ahol a tagokat az egységesség illúziója vezérelte, a fokozott stresszhatások vajon milyen mértékben szorítják háttérbe a konform megnyilvánulásokat, mennyire hozza elő a csoportból a félelem, a szorongás az igazi ént, mi lesz ebből a csoportból : támogatni, vagy hátráltatni fogják a vezetőt ?

A katasztrófaszituáció első, tisztázatlan időszakában mindenképpen az egyszemélyi döntés a célszerű, később, a mentés megtervezésének és végrehajtásának időszakában a szükséges szakvélemények és tanácsok szolgáltatásával egy speciális adottságokkal rendelkező személyekből összeválogatott törzs segítheti a vezetőt döntése meghozatalában.

Az ellátás jelentősége

A mentésben résztvevő parancsnokok kiemelt fontosságot tulajdonítanak az ellátásnak a káros pszichés hatások megelőzése szempontjából. Az a tény, hogy pl. az evés, az alvás jelentős hatással bír a hangulatra, közismert, mégis a vészhelyzet bonyolult körülményei között a vezetők hajlamosak a szakmai, elsősorban technikai jellegű szempontok túlzott előtérbe helyezése, a biztosítás jellegű, és hummán feladatok rovására.

Az ellátásnak minden körülmények között törekednie kell arra, hogy az emberek alapvető biológiai szükségletei kielégíthetők legyenek: ételmezés, szállás (elhelyezés), ruházat, védőeszközök, tisztálkodási lehetőségek, orvosi ellátás biztosítva legyenek.

Bármekkora az emberek vesztesége a hathatós, *több irányból érkező segítség lelki hatása jelentős*. A 1985-ös berhidai földrengésnél a hajléktalanok részére *szinte azonnal* épültek a sátrak, megszervezték a teljes ellátást, *már a rengést követő napokban* a polgári védelem mérnökei járták a házakat és mérték fel a károkat.

A gyors és mindenre kiterjedő állami szintű beavatkozás, a közigazgatás operatív, szakszerű támogatása, együttérzése érzékelhető és kézzelfogható volt. Mindez a reményt, az újrakezdés lehetőségét jelentette az áldozatoknak.

Gyors és hiteles információk

Az információk tekintetében a megelőző tájékoztatás mellett kiemelt szerepe van - a segítséggel együtt - a gyors és még kellő időben közölt operatív célzatú közléseknek. Itt is érvényesül a "kétszer ad aki gyorsan ad" szólás jelentősége. A halaszthatatlan előzetes intézkedések egyik legfontosabbika - a tapasztalatok alapján - a lakosság, a veszélyeztetettek gyors informálása.

A tájékoztatás és felkészítés szerepe

Mind a nagy katasztrófáknál, mind háborús helyzetben a vezetők, parancsnokok a megelőző tájékoztatás kiemelt fontosságát hangsúlyozták, ha a lélektani hatások kerülnek szóba. Az 1970 -es tiszai árvíznél a mentést irányító megyei polgári védelmi parancsnok szerint a pánik elkerülésében, a szervezett kitelepítésben igen nagy szerepe volt annak a ténynek, hogy a megyei polgári védelem mindig is a *legfontosabb kérdésként* kezelte a lakosok tudati felkészítését, a védelmi kérdésekhez való pozitív hozzáállás, attitűd kialakítását. Az árvíz előtt két évvel, 1968 -ban “*Ki tud többet a polgári védelemről ?* ” címmel vetélkedőt szerveztek, melyre 3000 (!) fő jelentkezett.

A vetélkedőnek igen nagy sikere volt, mind az első, mind a második helyezett köztisztviselőben álló, tekintélyes emberek voltak: egy gimnázium igazgató, és egy görögkatolikus pap. A megyében egy állandó vándorkiállításon népszerűsítették a polgári védelmet, eljuttatva a *legtávolabbi helyekre is* az alapvető ismereteket. Ezek a módszerek a lakosságban egy bizonyos fokú biztonságtudatot alakítottak ki, megismerték a védelmi szakembereket, a vészhelyzetben nem volt tapasztalható az “*egyenruhásokkal*” szembeni averzió.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a hatások egy kulturálisan viszonylag elmaradott, elsősorban falusi, tanyasi népességnél voltak tapasztalhatók.

1944- ben Magyarországon egy minden tekintetben a háborús követelmények szerint szervezett, felkészített társadalmi, gazdasági környezetben működött a légoltalom. Nemcsak a vészhelyzeti reakciók kezelése, de a többi szakterület vonatkozásában is példaértékű lehet a mai vezetés számára a szervezettség és módszerek egyaránt.

Persze nem szabad elfelejteni, hogy a már több éve háborús hangulatban élő lakosságnak a légoltalmi feladatokra történő ráhangolódása maximális mértékben megtörtént. A kétkedőket, a hetvenkedőket meggyőzték az első légitámadások, amelyek egyúttal tapasztalatokat is adtak a mentés módszereinek, eszközeinek esetleges változtatásához.

A szakmai tájékoztatás legfontosabb fórumai a “Légoltalmi közlemények” és a “Riadó” című kiadványok voltak. Az előbbi a szakemberek tudományos igényeket is kielégítő lapja, az utóbbi az önvédelem, a lakosság tájékoztató folyóirata.

Az alábbiakban néhány olyan korabeli információ szerepel, amelyekből kiderül, hogy elődeink milyen komolyan vették a pszichológiai hatások kérdését. A dokumentumokból az derül ki, hogy három fő irányban, területen igyekeztek a légoltalom vezetői hatni, a nem kívánt pszichikai hatásokat, magatartásformákat csökkenteni, megelőzni, az alábbiak szerint.

A lakosság morális állapotát, kitartását erősítő információk

A legfelső vezetés is gyakran személyesen vett részt az ellenőrzéseken, intézkedett a legkritikusabb helyeken. Vitéz Szurmai Lajos m. kir. vezérőrnagy országos légoltalmi parancsnok 1944. szeptember 23 -án rádióelőadást tartott, melynek címe a következő volt: *“Hazafias kötelességét teljesíti mindenki, aki a légoltalmat gyakorlatilag is érvényesíti.”* Néhány idézet a beszédből:

“Fájlaljuk az elvesztett életeket és vagyonokat, értékeket. Ökölbe szorul a kezünk, amikor azt látjuk, hogy a pusztítás messze túlhaladja a katonai szükségességet és azokat sújtja, akik a hadviselésnek nem lehetnek részesei és azoktól az értékektől foszt meg, melyek hozzánk nőttek és pótolhatatlanok.”

“A légoltalom igen fontos kérdései közé tartozik, hogy légitámadás esetén, illetve annak lezajlása után hogyan viselkedjünk.

Ott, ahol károk keletkeztek, pusztulás van tűzzel, vagy tűz nélkül, a környék siralmas képet mutat, az érdekelt emberek lelkiileg megviseltek. Ilyenkor a legfontosabb, hogy visszanyerjük nyugalunkat és a mentés munkáját hideg fejjel végezzük.”

A német főváros ellen megindított nagyarányú légitámadásoknak az angolok és amerikaiak a *“berlini csata”* elnevezést adták. A légioffenzíva nem csupán egyes napokra, illetőleg éjszakákra szorítkozott, mint azelőtt, hanem annak kezdete, vagyis 1943 november hó 22 -e óta kisebb - nagyobb megszakításokkal visszatérőleg tartott.

A *“Riadó”* magyar, vagy külföldi lapokból átvett tudósítások nyomán számolt be a légoltalmi szempontból tanulságos, berlini *követendő példákról*.

A tudósításokból az emberfeletti szenvedéseken átment lakosság morális tartása, lelkiereje tűnik ki leginkább. Meg kell jegyezni, hogy ezekben a cikkekben már nemigen játszott szerepet az *“utolsó pillanatig kitartani”* háborús propaganda, hiszen a szerzők túlnyomó része ilyen szempontból kívülálló volt. Egy svájci lap egy szemtanú beszámolóját közli:

“A bombázás éjszakáján minden épkézláb ember részt vett a mentési munkálatokban, másnap azok, akiknek munkahelye nem sérült meg, pontosan végezték feladatukat. Az asszonyok, gyermekek, öregek és mindazok akik munkahelyükön nem folytathatták dolgaikat, résztvettek a mentési és oltási munkálatokban. Zok - vagy panaszszót sehol sem hallani.”

Berlinben, angol légitámadást átélő Dr.Frankovszky Attila a Krupp művek egyik vezetőjétől hallotta a következőket.

“Az egyik támadás után nyolcvankét munkás háza dőlt romba. A károsultak közül a következő reggel hatvankettő jelentkezett munkára, holott a bombakárosultaknak egyheti szabadság jár. Arra kellett gondolnunk, hogy ezek az otthonmaradottak épúgy megállják a helyüket, mint a frontkatonák. Ezeknek a sokszor igen egyszerű embereknek lelki nagysága és kötelességérzete előtt barátnak és ellenségnek egyformán meg kell hajolnia.”

Az országot ért légitámadások tanulságos, tapasztalatainak közreadása szemléletes esetleírásokkal

Igen jó pszichológiai érzékre vall, hogy nem pusztán utasításokkal, rábeszéléssel igyekeztek hatni, hanem kiválasztották azokat az eseteket, amelyek leginkább reprezentálták a lakosság egészét érintő problémákat.

Ezek közül talán a legjellemzőbb volt, hogy nem hittek az óvóhelyek védőképességében, - érthetően - féltek a bezártságtól, az élve eltemetettség veszélyétől. Az esetek közül persze a legszörnyűbbek terjedtek el, hogy hány embert védett meg az óvóhely, az nem volt beszéd tárgya. A légoltalom vezetése a már említett két kiadványban és a rádió segítségével gondoskodott arról, hogy a téves értékelés, a kíváncsiság, a tévhitek és tudatlanság miatt bekövetkezett tragikus és tanulságos eseteket a lakosság széles körben megismerje, egyuttal a kivédés, elkerülés módszereiről is tájékoztatást kaptak.

Módszerek eljárások közreadása a pánik szituációk megelőzése érdekében

1941.február 29 -én a HM. Léoltalmi Csoportfőnökség rádió előadásban tájékoztatott a tömegpánik veszélyéről. Szemléletes esettanulmányokat ismertettek, amelyekből

mindenki megérthette, hogy a bombáknál is nagyobb veszélyt rejthet magában a támadások alatt tanúsított önző, fegyelmezettlen, felelőtlen magatartás.

A fenti rádió előadás második részében a következő módszereket javasolták a káros tömeg - hatások elkerülése érdekében légitámadáskor:

- tömegforgalmú helyeken a létszám korlátozása
- pályaudvarok, főutak, terek elkerülése
- légiveszély esetén az első teendő : “el a tömegtől!”
- a szervezettség, a vonatkozó rendeletek betartása
- a rendfenntartóknak való engedelmesség
- a veszély arányában kell növelni a fegyelmezettséget is

Igen nagy figyelmet fordítottak a tömegforgalmú helyek: strandok, stadionok, mozik, színházak légoltalmán belül a pánik megelőzésére. A célszerű feliratokat, hangos bemondó szövegeket a “Riadó” részletesen közölte, nézőtéri szolgálatra *csak kiképzett* felügyelők kaphattak beosztást.

Az őrparancsnokok, akik az óvóhelyeken felügyelték a rendet, részletes tájékoztatót kaptak arról hogyan viselkedjenek, hogyan befolyásolják sz emberek hangulatát, oldják a feszültséget.

Megtudták milyen témákat *nem szabad* ott szóbahozni, milyen módon lehet a fegyelem és az emberközeli, oldott viselkedés egyensúlyát optimálisan fenntartani.

A mentést végző szakszolgálati alegységek is kaptak “*pszichológiai támogatást*”. Megtudták, hogy a báméskodó tömeg is veszélyeket rejt magában. Amennyiben a sebesültek, a halottak kutatása nem a tömeg oldalán folyt, úgy a “*közmegnyugtató érdekében*” a mentést ott is el kellett kezdeni, ahol azt a tömeg láthatta, mert különben azonnal megszületik a vád, hogy nem törődnek az eltemetettekkel. Hasznos tanácsokat kaptak a halottak felkutatásával elhelyezésével (nem látható helyre) és szállításával kapcsolatban.

Az eltemetettek hozzátartozóit - amennyiben nem akadályoztak - nem volt célszerű a romok alóli mentéstől távoltartani, mert a tapasztalatok alapján csak akkor nyugodtak meg, ha a szeretett személy - élve vagy halva , de - előkerült.

Ma az ország háborús veszélyeztetettségét elemezve a lehetséges támadó fegyverrendszerek között előkelő helyet foglal el a légierő, a hagyományosnak nevezett nem tömegpusztító fegyverekkel. A polgári védelem, funkcióját keresván egyre realisabban értékeli klasszikusnak mondható alapfeladatát, a háborús védelmet. Elődeink

példája is azt mutatja, hogy a káros pszichikai hatások kivédésében mind a béke, mind a minősített időszak felkészítésnek, tájékoztatásnak döntő fontossága, kulcsszerepe volt.

VÉSZHELYZETEK ÁTTEKINTÉSE ÉS KRITIKUS ELEMEI A PSZICHIKUMRA GYAKOROLT HATÁS SZEMPONTJÁBÓL

A katasztrófa hatótényezői, körülményei döntően befolyásolják a pszichikumra gyakorolt hatást, a várható reakciókat. Az alábbiakban az egyes katasztrófa típusok és helyzetek alapján történik a speciális hatótényezők bemutatása.

A fejezet a polgári lakosság reakciót mutatja be, a pusztító hatás jellegétől függően többé vagy kevésbé váratlan szituációkban. Ahol a szituáció harctéri, és a vizsgált személyek katonák, ott külön utalás történik erre.

Támadó fegyverrendszerekkel mért csapások

A háború - mint sajátságos katasztrófa - természetesen hatással van a polgári lakosságra is, mert ki van téve akár lakóhelyén, akár kitelepítve a támadásnak, erőszakos cselekményeknek. Ezt a tendenciát Guggenbühl svájci író a következőképpen szemlélteti. (47)

“A harcoló hadsereg és a lakosság közötti elválasztó vonal eltűnőben van. A harcoló katona magányossá válik a kiüresedett harcmezőn, és ezzel párhuzamosan állandósul félelemérzete.

A modern messzehordó és nagy találati valószínűséggel tüzelő fegyverrendszerek, és az éjjeli harc szinte korlátlan lehetősége folytán a hadműveletek megszakítatlanul folynak, ami fokozott terheléssel jár.”

Janis (48) a bombázások pszichológiai reakcióit vizsgálta, és megállapította, hogy a légitámadások érzelmi hatása arányos volt a halálos áldozatok számával, a rombolás szintjével. Különösen azoknál, akik látták mások megcsonkítását, halálát, akiket a bombaszilánkok megsebesítettek, akiket a légnyomás majdnem megölt, vagy akiknek az otthonát a bomba lerombolta.

Ezek a “majdnem elvesztést” jelentő tapasztalatok komolyan hozzájárultak az erős félelmi reakciók kifejlődésében ugyanúgy, mint a magasszintű pszichiátriai megbetegedésekhez a depresszióhoz és az aggodalmaknak betudhatóan.

Azoknál, akik csak a távolabbi elvesztést érzékelték, csökkent szintű félelmet tapasztaltak, és egyúttal fokozottabb képességet az esetleges további légitámadások elviselésére. Janis a következő tényezők ismerete esetén lehetségesnek tartja a pszichiátriai veszteség bizonyos fokú előrejelzését :

- nem halálos veszteségek száma
- óvóhelyen vagy lakásban túlélők száma
- egy áldozattal sújtott családok száma
- hontalanok száma
- látható halálos áldozatok száma

Max Horst (49) így jellemzi a bombázásokkal kapcsolatos félelmet :

“A meghatározott dolgoktól való félelem mindig valami konkrétumra irányul. A légiháború poklának élményein keresztül ez a félelemegyüttes különösen megfigyelhető. Pl. ha az utóbbi években valahol megszólalt egy sziréna, sok nő és gyerek kapott idegsokkot, és napokig nem tudtak megnyugodni; ennyire élénken emlékeztek még a szörnyű élményekre, függetlenül attól, hogy már 6 vagy több év is eltelt azóta.

Dr Friedrich Panse, a bonni Agysérültklinika igazgatója a “ Félelem és ijedtség ” c. kutatásában mindenekelőtt a légicsapások következtében jelentkező lelki sérüléseket vizsgálta, és tanulságos eredményekre jutott.

Mindenkinek, aki a lakosságot a civil légvédelem szükségességéről világosítja fel, alaposan tanulmányoznia kellene ezt a munkát.”

Az 1944-es magyar és német tapasztalatok alapján a lakossági magatartás időben és tendenciában is két részre osztható. A légitámadások veszélyének időszakában és az első támadások alatt a hitetlenkedés, a kíváncsiság, a hetvenkedés, az uatsítások be nem tartása a jellemző. Az emberek nem ismerik kellően sem a támadó eszközök hatását, sem a védőlétesítmények és eszközök paramétereit. A második szakasz a támadások ismétlődésének időszaka, amikor már az áldozatok száma és a rombolások foka kellő meggyőző erővel bír, kezdik betartani a rendszabályokat, a mentésre való önszerveződés is megfigyelhető. Ennek az időszaknak a kiteljesedése alatt, különösen ott, ahol a terrorbombázások napirenden voltak, a lakosság elsőrangú légoltalmi szakértővé vált és heorikus küzdelmet folytatott, éjjel és nappal - életét is kockáztatva - vett részt a mentésben.

A nagyfokú *erkölcsi tartásnak* tudható be, hogy Budapest bombázásakor kialakult pánik szituációról a szakirodalom nem számol be.

Esetleírás

(Idézet a H.M. Légoltalmi Csoportfőnökségének rádió előadásából, melyet a “Riadó” 1944/6 száma is közölt)

“....csak megemlítjük, hogy volt egy nagy külföldi tengerparti város, ahol egy esztendő alatt légitámadások következtében kereken 800 ember veszette életét. Ebből a 800 főnyi veszteségből mindössze kb.46 személy volt olyan, aki a légoltalmi szabályok betartásával sem volt megmenthető. (Egyrészt a kötelességét teljesítette óvóhelyen kívül, másrészt az óvóhelye telitalálatot kapott.) A többségnek azért kellett meghalnia, mert vagy nem tudta a légoltalmi tennivalókat, vagy könnyelműségből, esetleg oktalan önfejűségből nem tartotta be a rendszabályokat. De a halottak és sérültek legnagyobb részét azok tették ki, akik a tömegrémület rabjai lettek és fejetlenül a legnagyobb meggondolatlanságokat cselekedték.

Az említett tengerparti város 800 halottjából mintegy háromszáz halott egy pályaudvar közelében levő óvóhely bejárata előtt támadt tumultusban veszette életét,

anélkül, hogy az óvóhelyet vagy környékét repülőbomba érte volna. Ugyanabban a városban egy másik alkalommal a riadó elhangzása után egy éppen kikötött hajón is kitört a pánik a kiigyekvők között. Az egyenlőtlen megterhelés következtében a hajó féloldalra dőlt. A kikötőhid leszakadt. A tömeg egyik része a vízbe esett. Másik része a földre vagy a vízbe ugrott és így majdnem 200-an pusztultak el szintén közvetlen ellenséges behatás nélkül.

A közelmúltban előfordult, hogy egy erősen bombázott város lakóit, a támadás elmúltja után, nem a törmelékkel eltorlaszolt óvóhelyeken szorultak mentéséhez és a tűzoltáshoz fogtak hozzá, hanem életük, ingóságaik ésszerűtlen és tervszerűtlen mentéséhez. Az óvóhelyen levők közül emiatt sokan ott veszttek. Ehhez járult még a zavarosban halászó csöcselék is, mely a kihordott ingóságokat, vagy az őrizetlenül hagyott lakások holmiját megdézsmálta.....”

A kutatások alapján megállapítható, hogy háborús csapás esetén a pszichikai hatásokat lényegesen befolyásolja a *háború időszaka*, (első csapás volt-e vagy már ismétlődő támadásokról van szó) a *lakosság ismeretei és felkészültsége*, valamint a háborúval kapcsolatos *szociális attitűdje, morális állapota*. A kiváltott lelki reakciók alapvetően nem térnek el más jellegű vészhelyzetekben tapasztalt tünetektől. A támadások terror jellege - a nagy veszteségek ellenére - a lakoságnál a mentésben való hősiesség helytállást, lelki és morális megerősödést válthat ki.

A mentést vezető parancsnoknak a háborús időszakban lakott területekre mért (lakosságot érintő) csapások esetén figyelembe kell venni, hogy a háború melyik időszakában történt a támadás, a lakosság milyen felkészültséggel, ismeretekkel rendelkezett. Fontos a területen lévő polgári védelmi és egyéb, önvédelmi jellegű szervezetek készültségi foka, felszereltsége.

A káros pszichikai hatásokat megnövelhetik : az éjszakai támadás, a látható helyen lévő sok halott, az iskolákra gyermekintézményekre, kórházakra mért csapások, a romok alatt lévők sikertelen megmentése, a mentés alatti ismételt légicsapás, a kibombázottak (hajléktalanok) nem megfelelő ellátása. Figyelembe kell venni, hogy az orvosi, pszichikai, szociális ellátás támogatás lehetőségei sokkal korlátozottabbak, mint béke időszaki katasztrófák esetén.

Így a mentést vezetők elsősorban a polgári védelmi, honvédségi erőkre támaszkodhatnak a pszichikai ellátás tekintetében is.

Terrorizmus, és egyéb polgári erőszak, mint katasztrófa szituáció

A polgári erőszak egyre fokozódó és tartós fenyegetésétől a világ számos országának lakossága szenved. A házilag készíthető bombák, fegyverek mellett professzionális eszközök tömege is a terroristák kezében van. A fejlett és fejlődő országok nagyvárosaiban a forrongások, rendbontások mindennapivá váltak, ezek a legtöbbször *hirtelen sokkhatást* váltanak ki, valamint az *állandó fenyegetettség érzését*. A sok esetben előforduló halál és anyagi veszteség mellett kárt okoz a jelentkező pszichikai hatás is a traumák, vagy az elhúzódó szorongásos állapotok miatt. Ellentétben az egyéb katasztrófákkal (*még a háborút is beleértve*) a polgári erőszaknak nincs egy időben történő véges folyamata, lezajlása.

Itt arról van szó, hogy a személyi és anyagi veszteségek elkerülése érdekében az életet hozzá kell igazítani a körülményekhez, együtt kell élni a *bármikor lehetséges támadások veszélyével*.

Lyons részletesen vizsgálta a fenti okok miatt bekövetkező belfasti pszichiátriai eseteket, eredményei az alábbiakban foglalhatók össze (50).

Kutatásai igazolták azt a felvetését, hogy jelentősen csökkent a depressziósok száma mindkét nemnél és valamennyi korcsoportnál. A férfiaknál, akik intenzívebben vettek részt fegyveres küzdelmekben és *támadó jellegű erőszakos cselekményekben, ez a csökkenés hangsúlyozottabb volt*.

A forrongások területén az öngyilkosságok száma is a felére csökkent, viszont nőtt az erőszakos bűncselekmények, így az emberölések száma is. Falun viszont, távol az eseményektől *nőtt a depressziós férfiak száma*. Azoknál akik bombák robbanásának kitett területeken éltek, traumás stressz - reakciók voltak kimutathatók. Gyakori volt az ingerlékenység, harag, és depresszió.

Gyakran fordultak elő különböző testi szimptómák : mellkaspanaszok, izzadás, fejfájás, reszketés, mindez félelemérzettel együtt.

Fokozódott a lakosság nyugtatók és altatók iránti igénye, de ugyanakkor nem nőtt a pszichiátriai szerek fogyasztása. A gyermekek általánosságban nem mutattak túlzott félelmi reakciókat, kivéve akkor, ha szüleik voltak érintve az erőszakos cselekményekben. Tinédzserek gyakran kapcsolódtak paramilitarista csoportokhoz, antiszociális magatartásuk általános volt.

A bombázottaknál tapasztalható volt a *tériszony*, ami lényegében megfelelő *védekezési adaptációnak* tekinthető, a további robbanási hatásokkal szemben.

A vizsgált esetek 22 % - nál volt kimutatható depresszió, az ingerlékenység nemcsak gyakori volt, de közvetett hatásként ahhoz is elegendő, hogy házasságokat, kapcsolatokat tegyen tönkre. Úgy mint más katasztrófáknál, itt is az aggodalom, az alvási nehézségek, a heves zajingerlési reakciók általánossá váltak. A poszt - traumás félelemérzet állapotában a vizsgált esetek 65 százaléka volt.

Lyons azt a következtetést vonta le, hogy a háborús bombatámadások és a polgári zavargásokból származó erőszak hasonlítanak egymáshoz, de egy alapvető különbség megállapítható. Háborúban egy közösség alapvetően egységes az agresszorral szemben, míg a terrorizmusnál az erő bárholonnan támadhat és a közösség automatikusan *megosztottá válik*.

A terror, és polgárháborús cselekményeknél az egyik legösszetettebb és lélektani szempontból a legkevésbé prognosztizálható, kezelhető helyzettel állunk szemben a konfliktusokban közrejátszó etnikai, vallási, politikai indítékok és tényezők sokasága miatt. Hazánkban ugyan ilyen jellegű katasztrófák csak kis valószínűséggel veszélyeztetnek, de a határainktól nem távoli események és a megfigyelhető nemzetközi tendenciák miatt bekövetkezésük nem zárható ki.

Esetleírás

(Idézet Bory G. Bálint, "Gáztámadás a tókiói metróban" című cikkéből - HVG.XVII évf. 1995/13. szám)

"Ahogy a vonatok közeledtek a belváros felé, egyre nőtt a rosszullétre panaszkodók száma, végül a kormányzati negyed Kaszumigaszeki megállójába érkezve már pánikszerűen menekültek az utasok a szerelvényekről. A belváros percek alatt megtelt a mentők, a rendőrség, a tűzoltók és a hadsereg vegyvédelmi alakulataival; az örült terrorakció tíz halálos áldozatot követelt, s ötezernél több mérgezettet vittek a város 169 kórházába.....

.....Ám ahogy teltek az órák, úgy kezdett az Aum Sinrikio (Legfőbb Igazság) nevű szektára terelődni a gyanú.....

.....A Japánban mintegy 10 ezer tagot számláló szekta fő jelképe Siva, a pusztítás és a megújulás istennője. Az Aumnak - melynek vezetője, Aszahara azt állítja, hogy 1987-ben a dalai láma beavatta őt a tibeti buddhizmus rejtelseibe - 29 helyi egysége működik országszerte, és 1992-től külföldön is terjeszkedik, ma már New Yorkban, Bonnban, Moszkvában és Sri Lankán vannak követői.....”

Amennyiben bekövetkezne, a fentihez hasonló eset a mentést vezető legelső feladata - a károk és veszteségek felmérése mellett - a helyzet egyéb összetevőinek tisztázása :

- a konfliktus (támadás) jellege, oka, kik a szembenállók (elkövetők)
- mi volt a támadás, akció célja
- várható-e újabb támadás, vagy a mentés akadályozása
- a lakosság egységes, vagy megosztott a konfliktusban
- ennek alapján az adott helyen hogy viszonyul a mentéshez
- a kárhely körzetében milyen a hangulat a hivatalos szervezetekkel (mentő erők) kapcsolatban

Ezek olyan szempontok, melyek más katasztrófa szituációban fel sem merülnek, vagy csak csekély jelentőségűek, de a fenti helyzetben a tisztázásuk alapvető fontosságú lehet a mentés sikere szempontjából.

Földrengés

Földrengés esetén a pszichés hatásokban is felfedezhető néhány specialitás. Ismertek azok a megfigyelések, melyek szerint már a romboló hatás előtt az élővilágban (emberek, állatok) különös viselkedés, szorongás, menekülés stb. tapasztalható. Ezek oka - legalábbis a tudomány jelenlegi ismeretei szerint - az infrahangnak nevezett, 20 Hz-nél kisebb frekvenciájú rezgés, melyet a mélyben működő hatalmas energiájú földmozgások váltanak ki. A hatás által okozott tünetek széles skálán mozognak: hasmenés, hányás, halálfélelem. A percekre keresztül tartó infrahanghatás következtében az áldozat sokkos állapotba kerül, mely végül halálos is lehet.(51)

Bányaszerencsétlenségénél, földrengésénél, de óvóhelyen és pincében, épületromban is előfordulhat az a helyzet, melytől az emberek - talán a tűz után - a legjobban félnek. Ez a betemetve halálra ítélet. a lassú, levegőhiánytól vagy a sérülések következtében történő agonizálás, halál.

Az ilyen típusú reakciókat Ploeger (52) vizsgálta. Megállapította pl., hogy 10 évvel egy bányakatasztrófa után 10 megkérdezett bányászból kilencnél a személyiségben irritáló változások történtek : rémálmok, félelem, valamint fóbias stressz szimptómák jelentkeztek. Egyéb kutatók is hasonló eredményre jutottak. Ploeger szerint földrengés katasztrófáknál ugyancsak traumás megbetegedések jelentkeznek az élve eltemetéssel kapcsolatban . Specifikus patológia ugyan nem állapítható meg, de a földrengéseknél igen nagy a pszichiátriai megbetegedések viszonylagos szintje. Managuában a földrengés után az első három hónapban az idegbetegségek 209 % -al növekedtek, majd az első évet követően 46 % -al. A poszt - traumás esetek rendszeresen előforduló szimptómák voltak. Ezek tüneteinel a betegségtől, fogvatartástól való félelem, légzési nehézségek, pánik érzés voltak a jellemzők, mintegy képviselve az élve eltemetéstől és a haláltól való félelmet.

Esetleírás

(Dr.Kémenczy Iván: Tömegkatasztrófák pszichológiai hatásai című könyvéből - 61. hivatkozás, 37-38.old.)

A skopjei földrengés

“A városba érve legjellegzetesebb élményként a város csendjét, az emberek meglassult mozgását, halk beszédét írják le. Igen kevés ember járt az utcán, azok is az úttienst közepén haladtak, hogy esetleges újabb földmozgás esetén ne ériék őket a leomló törmelékdarabok. A lakosság kisebb csoportokban álldogált vagy ült a megrongálódott házak előtt az utcán, külső megjelenésük apátiát, csüggedést tükrözött, alig beszéltek egymással. A városi kórházban is hasonló hangulat fogadta őket, a kórházi személyzet tevékenysége is meglassult, lehangolt emberek benyomását keltették. Egymás közötti beszélgetéseikben szinte kizárólag családtagjaik, rokonaik és barátaik ismert vagy vélt sorsával foglalkoztak, egymást faggatták a veszteségeik felől. Az általános lehangoltság olyan szuggesztív hatású volt, hogy átterjedt a kutatócsoport tagjaira is az első időszakban, és csak akkor oldódott, mikor hozzáláttak szakmai munkájuk megszervezéséhez. Hasonlóképpen más segélycsoportok sem tudták kivonni magukat ez alól a hangulati “fertőzés” alól, pedig felkészülten, a hasonló élményeket előre sejtve érkeztek a katasztrófa sújtotta városba.

Az általános hangulati zavaron kívül számos egyéb megnyilvánulást is észleltek a kutatók, ami a katasztrófa károsító hatásának következménye volt. Sok személynél alakult ki regresszív, gyermeki szintre visszaesett magatartás. Ezek az emberek tétován, tehetetlenül várakoztak lerombolt házaik előtt, a kérdésekre nem odaillő, furcsa módon reagáltak. Megemlítik például, hogy egy asszony, akit lakásának romjai alól szabadítottak ki, nem volt hajlandó otthagyni a ház romjait, hosszú ideig sztereotíp módon hangoztatta, hogy "nem mehet el, mert nem találta meg a kosarát". Egy idősebb férfi, mikor áldozatul esett leányának azonosítására került sor, gépiesen hajtogatta "ez nem az én lányom", holott a holttest jól felismerhető volt, és a ház többi lakói igazolták azonosságát. Más esetekben az emberek körülvették a kutatócsoport tagjait és tompa, halk hangon ismételték "nincs többé Skopje.....elpusztult Skopje".

Az árvíz pszichés hatásai

A Föld számos országában és területén még számolni kell az árvizek (felhőszakadás, szökőár stb.) *váratlan megjelenésével*. A meglepetés különösen éjszaka, rossz időjárási körülmények között sokszorosára fokozhatja a pszichikai hatást.

A korszerű árvízvédelemmel, vízjelző szolgálattal rendelkező országokban - normális körülmények között - a jól előrejelezhető vészhelyzetek közé sorolhatjuk az árvizet, hiszen a vízszint emelkedése figyelemmel kísérhető és ezalatt a védelmi intézkedések megtehetőek. Itt is előfordulhat azonban - akár természetes, akár technikai okokból, vagy terrortámadás formájában - gátszakadás, zsilipek, víztározók rongálódása stb.

Ilyenkor a legpontosabb előrejelzés ellenére is bekövetkezhet az esetleg teljesen váratlan katasztrófa, melynek jellemzője a *fulladásos haláltól való félelem* és az ösztönös *pánikszerű menekülés*. Téli időszakban, jeges ár esetén (dunai árvíz - 1956) még a jól úszók többsége számára is a biztos pusztulást jelenti a sikertelen menekülés. Az árvíz sajátossága, hogy nagy területeken egyszerre *veszélyes az emberi életre és az anyagi javak teljes vertikumára*. Veszélyezteteti az emberek egész életen keresztül megszerzett vagyonát : termőföldet, épületet, járműveket, állatállományt, ezért a veszély tudata a *kilátástalanság, a reménytelenség* érzését állandósítja. Általában az árvízveszély kitelepítéssel jár együtt, ilyenkor a víz fenyegetése és a környezetből való erőszakos kiszakítás *hatásai összeadódnak* és fokozzák a káros pszichikai hatásokat.

Mivel a víz nagy területeket önt el, ami számos települést érinthet, lecsökkennek a rokonokhoz, ismerősökhöz való *befogadás esélyei*, így jellemzőbb lesz - a lelkileg sokkal megterhelőbb - idegen családokhoz történő elszállásolás, vagy a tömeges elhelyezés. *Fokozza a pánikveszélyt*, hogy a más katasztrófáknál meglévő menekülési utakat, irányokat a víz elöntheti, bezárhat kisebb nagyobb közösségeket.

Számolni kell, különösen a falusi környezetben azzal, hogy az embereket - a több generáció által továbbadott ismeretek alapján - váratlan esetekben szinte gondolkodás nélkül menekülnek a környék magaslataira, biztonságos vagy *biztonságosnak vélt* pontjaira.

Ez adott esetben életmentő lehet (pl. 1970 -es tiszai árvíz) de figyelembe véve a kulturált területeken gyakori - terep és tájrendezéssel együttjáró - építkezéseket, előfordulhat, hogy a megváltozott vízrajzi viszonyok veszélyt jelentenek az ösztönösen menekülőkre. A helyi közigazgatási és védelmi vezetők családját, anyagi javait az árvíz ugyanúgy veszélyezteti, mint a mentendő lakosságot. *Sajátos pszichikai csapdahelyzetet* eredményezhet a vezetőnél a kétirányú kötelezettség teljesítésének megoldatlansága. Az ár levonulása után a pusztulás látványa (romok, állati hullák, szenny stb.) *sokkoló lehet* a lakosságra nézve. Sajátos jelenség árvíznél, hogy - főleg az idősebb emberek - még a közvetlen életveszély ellenére sem akarják otthonukat elhagyni, sokszor erőszakkal kell őket kimenteni.

Egy, már idézett tanulmány (53) a következőket említi az árvíz jellegzetes pszichikai hatásánál a megelőzés lehetőségeiről.

Rendkívül káros lehet, ha a lakosság - már a megelőzés időszakában - nem ismeri meg a védekezéssel kapcsolatos szabályokat, lehetőségeket, és a védelem főbb jellemzőit. Tudniuk kell, hogyha a katasztrófa mégis bekövetkezik, milyen segítséget nyújt az állam, az önkormányzat, a biztosítók az újrakezdéshez. Ez a tudat csökkenti a túlzott félelmet, szorongást, a kilátástalanság érzését. Ugyancsak fontos, hogy az áldozatok irányítása, szervezése *ne elsősorban diktatórikus* eszközökkel, hanem lélektani, pedagógiai (andragógiai) módszerekkel történjen.

A védelmi szervezetek képviselői, vezetői érintkezzenek, kommunikáljanak sokat az emberekkel, mindezt *közvetlen módszerekkel meleg hangnemben*. A felállított információs irodáknak igen pozitív hatása lehet, mert itt lehet tájékozódni : hozzátartozókról, a hátrahagyott vagyontárgyak, ingatlanok sorsáról. Különösen fontos a *menekülésben korlátozott személyek (betegek, idősek, terhes nők, kisgyermekke)* adatainak tartózkodási helyének pontos nyilvántartása.

A falusi lakosságnál *lényeges hangulati szempont* lehet az állatállomány kimenekítésének, ellátásának megszervezése, valamint lehetőség az ezzel kapcsolatos informálódásra.

Az árvízzel kapcsolatban - mivel hazánk területén ez a leggyakoribb katasztrófa típus - nagyszámú megfigyelés, lejegyzett tapasztalat áll rendelkezésre.

A mentést vezetőknek a tervezhetőség és előrejelezhetőség kedvező feltételei miatt lehetőségük van az előző tapasztalatok és a népesség jellemzői alapján a pszichikai hatások előzetes felmérése is.

A káros lelki hatások kivédésében kulcsszerepe van a terület önkormányzatának, ugyanis a tervezés időszakában a tájékoztatás, felkészülés lehetőségeinek kihasználásával egy *tudatilag felkészült, a támogatást érző, a segítség, az újrakezdés lehetőségeit ismerő* lakosság fog szembeszállni a pusztító árral. A védelmi szervezeteknél rendelkezésre állnak az ilyen tevékenységben rutint szerzett vezetők. A sajátos viszonyok és az érintett nagy tömegek miatt fontos, hogy elsősorban azok közül kerüljenek ki a vezetők, akik már bizonyították hasonló helyzetben alkalmasságukat.

Esetleírás

(1970-es tiszai árvíz)

(Berkovits Gy. és Toldi P. korábban idézett cikkéből)

Lány a romos tetőn

“Komlódtótfalu. A házak nagyobb része a víz hullámsíkjába pusztult. A község első romházainak egyikén lányt veszünk észre a háztetőn. Háztetőn ? A tető első része teljesen beomlott, az épület hátsó részének fedele pedig úgy imbolyog, mint egy hinta. Tehát rendkívül veszélyes. Ezért sem engdik vissza az embereket, nehogy a romházak rájuk omljanak, és újabb balesetek okozóivá váljanak. A polgári védelem egységei már hozzáláttak, hogy felmérjék, melyik házba költözhetnek be a lakók, mely házakat kell kijavítani - a tényeket jelzőtáblával közlik a lakosággal.

De ez a ház életveszélyes. Engedély nélkül jöttek vissza lakói. A lány lépked a háztetőn.

- Miért ?

- Nézem, hogy hol biztonságos és hol omlásveszélyes a tető, hogy kijavíthassuk.

Édesanyja lent, a romok között matat. Már összegyűjtötte a szétzúzott bútorok maradványait, kitette száradni az elázott ruhafoszlányokat, szinte egyenként szedegette össze a krumplit - és mit még ? Mindent, amit talált, mindent, ami limlommá, használhatatlanná vált, de az ő számára egy élet munkája.

- Mi lesz holnap ?

- Mi lenne ? Úgy hírlik, kapunk kölcsönt. Felépítjük a házat. Itt születünk, itt akarunk élni.”

A tűzvész lélektani hatásai

A tűztől mint őselemtől való rettegés az ember egyik legrégebbi félelmi reakciója, a tűz mérhetetlen anyagi károk, szenvedések okozója lehet. Tapasztalatok és kutatási eredmények is igazolják, hogy az ember a halálnemek közül ezt tartja a legfélelmetesebbnek. A tűzoltók szerint ezt a veszélyforrást nem lehet megszokni és igen nagy lelkiert, fizikai állóképességet igényel leküzdése. A jelen lévő magas hőmérsékletű levegő, hősugárzás, a füst, a zaj megnehezíti a légzést, a tájékozódást, rontja az érzékszervek funkcionalitását, az alábbiak szerint (54). Kísérletek alapján bizonyított, hogy 21 C -ról 28 C - ra való hőmérséklet emelkedés az *éleslátást felére csökkenti és jelentősen növeli a fáradtságot.*

Amennyiben tovább emelkedik a hőmérséklet, fokozódó fájdalomérzet keletkezik, majd kialakulhat egy olyan állapot, amikor már az ember nem képes végrehajtani feladatát. Hőgutával és égési sérülésekkel kell számolni, ha a hőmérséklet 40 C fölé emelkedik. A füst szinte az összes funkciót zavarja, nagymértékben növeli a belső feszültséget. *Zavartságot, tájékozatlanságot* okozhat az erős *fénykontraszt* : főleg éjszaka az erős fényű láng mellett sötét környezet, füsttel telített helyiségek. A látás fokozódó nehézségei a *térbeli tájékozódás, a mozgáskoordináció zavaraihoz* vezethetnek.

A tűzesetek állandó velejárója a magas *zajszint*, melynek összetevői a jelentős gázcsere, a technikai (tűzoltó) eszközök üzemeltetése, a bajbajutottak segélykiáltásai, sikoltozása. Ez mind fokozott pszichikai megterhelést jelent áldozatokra és segítőkre egyaránt, ezenkívül akadályozza a kommunikációt, a parancsok, jelentések továbbítását.

A tűzoltók idegi megterhelését növeli, hogy gyakran kell magasban, vagy korlátozott térben feladatot végrehajtani rendkívüli testtartást igénylő pozícióban, mely növekvő kockázattal jár együtt.

A tűz pszichikai hatását a gyújtófegyverek alkalmazása során is vizsgálták. A németek 1915. július 29 -én hajtottak végre első ízben tömeges lángszórós támadást az angol csapatok ellen. Idézet a szemtanúk tapasztalataiból (55):

“A katonák arra ocsúdtak fel, hogy féktelen, tomboló tűz és sűrű fekete füst árasztja el őket; az árokban itt is, ott is forró, égő anyagcseppek hullanak. A levegőt ordítózás, üvöltözés reszkettette meg, a katonák pánikszerűen ugráltak ki az árkokból, igyekezték szabad térségre jutni, de körös - körül minden égett, kinn is lángokkal találták szembe magukat.”

A pszichikai hatásokat a tűz pusztító tényezői komplex módon váltják ki. Pl. az erdőtűz okozta magas hőmérséklet, a fizikai hatásokkal, a füsttel, a korlátozott látással, az égő erdő okozta hatalmas zaj, a bekerítés veszélye és más összetevők.

Ez a vészhelyzeti szituáció, ahol a speciális képességek és szakismeret *különösen fontosak* a hatékony, még megengedhető kockázattal végzett tevékenységhez. A honvédségi, polgári védelmi, rendőri alegységek és az önkéntes mentő szervezetek nem esnek át olyan *magas szintű alkalmassági vizsgálatokon* mint a tűzoltók, nem ismerik a tűz természetét. A vezetőknek ezt, valamint a tűztől való ösztönös félelmet figyelembe kell venni a veszteségek elkerülése érdekében. Az áldozatok esetében - a veszélyhelyzet természete miatt - inkább az *irracionális magatartásra kell számítani*.

A korszerű tűzoltó technika alkalmazása mellett a *hatékony tájékoztatás és felkészítés* nagymértékben csökkentheti a tájékozatlanságból, tudatlanságból következő pánik - szituációk és nem adekvát viselkedések kialakulásának valószínűségét.

Esetleírás

(Idézet Dr Szimeonov Todor: Veszélyek és túlélés című tanulmányából - Bp.1987. NOVORG - KERSZA. 47-48.old.)

“1967 május 22. 1 óra tájban a brüsszeli Innovation Áruházban tűz ütött ki. Az áruházban amerikai hetet rendeztek akkor és az egyébként is forgalmas kereskedelmi komplexum most még zsúfoltabb volt.

A hatalmas füstben az emberek pánikszerűen eszeveszetten próbáltak menekülni, egymást taposták, többen az ablakon ugrottak ki, így tizenketten halálra zúzták magukat.

Hiányoztak az útbaigazító táblák is, mindenki a főbejáratot kereste, közben az iszonyatos hőségben megálltak a mozgólépcsők, az emberek egymásra dőltek, egymást taposták, a kirakati üvegek elpattantak és a betóduló levegő még jobban táplálta a pokoli tüzet.

A sűrű fekete füst, a mérges, folytogató gázok, a kibírhatatlan hőség tucatszámra szedte áldozatait, az egész épület recsegett, a halálhörgés, jajveszékelés és sikoltozás borzalmas hangzavarrá olvadt össze.

A hivatalos jelentések szerint a tűznek 456 halálos áldozata volt, több mint száz sebesültet vittek kórházba, az anyagi kárt másfél milliárd belga frankra becsülték.....”

Vegyi katasztrófák pszichikai hatásai

A vegyi veszély különleges, speciális helyet foglal el a veszélyforrások között mind a szomatikus, mind a pszichikai hatások szempontjából, mert :

- a modern gazdaságok hatalmas mennyiségeket tárolnak és szállítanak mérgező anyagokból
- a vegyi katasztrófák a legtöbbször teljesen váratlanok
- a mérgező gőz vagy gáz akár pár perc alatt hatalmas területeket szennyezhet
- a káros anyagok a légző szervrendszerben keresztül azonnal felszívódnak
- a lakosság teljeskörű védelme a váratlanság és a gyors terjedés miatt szinte lehetetlen

Minden vészhelyzet sajátossága, a testi (szomatikus) és a pszichikai hatások sajátos egymásrahatása, de leginkább a vegyi katasztrófákról, a mérgezésekről mondható el, hogy *szinte lehetetlen a két hatás szétválasztása*. Ez érthető is akkor ha meggondoljuk, hogy tulajdonképpen a psziché működése is biokémiai folyamatok függvénye. Trickett S. mutatja be ezt szemléletesen a pánikrohamokról, pánikbetegségekről szóló művében. Századunkban az emberiség rémisztő tapasztalatokat szerzett mind a harctereken, mind békés körülmények között a találóan *“néma halálnak”* nevezett, pusztító hatású anyagokkal kapcsolatban.

A vegyifegyvert szégyenletes útjára indító Németországban történt 1928. május 20- án, hogy felrobbant egy tíztonnás, foszfént tartalmazó tartály Hamburgban. Az ártatlan lakosságnak kellett elszenvednie annak a gáznak az iszonyú hatásait, amelynek számlájára írható az I. világháború gáz - veszteségeinek 80 százaléka. Az alábbi részlet egy orvosi jelentésből szemléletesen mutatja be a mérgezés komplex pszichológiai hatását (56):

“A betegek nyögve és nyöszörögve kapkodtak levegő után. Ebben az állapotában a beteg szörnyen elesett, és rémítő látványt nyújt környezetének. Az ember azt látja, hogy a beteg a saját tüdővizényőjébe fullad bele.

A világháború óta sok szó esett a gázháború humánus voltáról : mindenesetre az aki a tüdőödéma kiteljesedésének stádiumában már látott gázsérültet - ha az emberségnek csak egy kis szikrája is van benne -, szóhoz sem tud jutni.

Azokban a városrészekben, melyeket érintett a halált hozó felhő - tíz személyt megölt és több százat megmérgezett -,pánik keletkezett a lakosság körében.”

Nemcsak a tényleges szennyeződés, mérgezés pusztít, hanem az attól való félelem, a veszély tudata is. Több esetben leírták megfigyelők, kutatók, hogy egy ismert hatású vegyi anyag közelében dolgozók egy esetleges kiszabaduláskor - de sokszor e nélkül is - *mérgezési tüneteket produkálnak*, vesznek észre magukon annak ellenére, hogy szervezetükben az anyag nyomokban sem mutatható ki.

Terhes nőknél a születendő gyermek féltéséből adódó szorongás tényleges károsodásokat okozhat.

Jellegzetes a laikusok, a lakosság szorongása, félelme a reális, vagy csak vélt vegyi - sugár veszély miatt. Az indokolatlan félelmek oka legtöbbször az ismerethiány (nem megfelelő tájékoztatás) és az ebből eredő rémhírterjesztés.

Egyes mérgező anyagok (pl. ingerlőhatású "cs" harcanyag) annak ellenére, hogy az alkalmazás célja nem a központi idegrendszerre való hatás, *ismételt mérgezéskor pánik szerű menekülési reakciót, félelemérzést váltanak ki*.

Említést érdemelnek még a központi idegrendszerre közvetlenül ható vegyi anyagok, melyeknél igen széles - az általában célzott - pszichikai hatásfomák skálája. Ezek katasztrófális méretekben történő kiszabadulásával nem kell számolni, vegyifegyverként való alkalmazásuknak - térségünkben - igen csekély a valószínűsége.

Közvetett hatásuk viszont jelentős lehet a vészhelyzeti reakciókat illetően, ugyanis a kábítószer fogyasztás és az indokolatlan gyógyszerfüggőségek kialakulása jelentősen ronthatja a lakosság mentálhigiénés állapotát.

A nyugtató hatású szerek csökkenthetik a reakciókészséget, lassítják a gondolkodást, tompítják a szükséges szintű veszély és félelemérzetet. Trickett szerint azok a *nyugtató mellékhatású gyógyszerek* melyeket nem szorongás ellen írtak fel (antihistaminok, bétablokkolók, stb.) okozhatnak pszichikai tüneteket, sőt kiválthatnak pánikrohamot is. Kutatások kimutatták, hogy az *antibiotikumoknak* ugyanazok az agyi receptorai, mint a nyugtatóknak, így a betegek hosszú évek óta tartó beszámolója bizonyos pszichológiai tünetekről ezek szedésének kezdetekor, vagy abbahagyásakor *nem képzelődés*.

Esetleírás

(Idézet Molnár Gábor "Katasztrófák" című könyvéből - Bp.1991. 145 - 146 old.)

“A túlélők elmondása szerint december 03-án hajnalban többen a UNION CARBIDE bhopali üzeméből egy jelentéktelen, fehér felhőt láttak felemelkedni, amiről senki sem sejtette, hogy ezrek halálát fogja okozni. A mérgező gőzfelhő rövid idő alatt kiterjedt, megülte a város nagyobbik részét. A szélcsendes időben nagy mérgezőanyag koncentráció alakult ki, mintegy 40 négyzetkilométernyi területen. A mérgező gőzöket hordozó levegőtömeg betöltötte az utcákat, tereket, behatolt a lakásokba, üzemcsarnokokba.

Az üzem melletti körzet rendőrpáncsnoka M.S. Nege százados úgy emlékezett vissza, hogy “a kialakult gőzfelhő gomba alakú volt, rövid ideig egy helyben állt, majd elmozdult és fokozatosan rátelepedett a városra. Sokan arra ébredtek, hogy nem kapnak levegőt és legtöbbjüknek ez volt az utolsó feleszmélése.”

Ami ez után következett azt “még egy horrorfilm borzalmait sem tudták túlszárnyalni” írta a DPA nyugatnémet hírügynökség Bhopalba kiküldött tudósítója.

Egyik pillanatról a másikra pánik tört ki a városban, az emberek éles szűrást éreztek a szemükben, fojtó érzést a torkukban és az erős köhögési roham következtében fuldokoltak.

Jajgató, szemük világát vesztett emberek egymásba kapaszkodva a még látókkal, élő emberláncot alkotva a házfalakhoz lapulva igyekeztek a segélyhelyekre és kórházakba. Néhány órán belül sok tízezer sérült ember lepte el a város egészségügyi intézményeit.

Az orvosok azonnal felismerték, hogy mérgezéssel állnak szemben, de nem tudták, milyen mérgező anyag okozza a tüneteket és milyen ellenanyagokat, gyógyszereket, elsősegélyt, kezelést, ellátást kell alkalmazni.

A szakszerű és gyors beavatkozással esetleg még meggyógyítható emberek jelentős része is - egészségügyi ellátás hiányában - súlyos, maradandó károsodást szenvedett, sőt sokan meg is haltak.

Az első pánikhullám elmúltával orvoscsapatok járták végig az érintett városnegyedeket, hogy felkutassák a “vegyisértelket”, mert úgy vélték, sokaknak még annyi idejük, vagy erejük sem volt, hogy a lakásukat elhagyják.

A Reuter hírügynökség beszámolt arról, hogy a különleges orvoscsoporthoz és rendőri osztagok a lakásokban 600 halottat találtak. A városi kórház orvosának - Dr. Parveen Chandkarnak - a véleménye szerint a gyermekek nagy része nem tudott elmenekülni, őket otthonukban, az ágyban érte a halál, ezért legtöbb a gyermekáldozat volt, a halottak több mint 30%-a.

“A város körzetében még a vonatközlekedés is leállt, mert a kiszolgáló személyzet is elmenekült, vagy megsérült, összeesett, mozgásképtelen volt. Az emeberek tízezrei menekültek el a városból, sokan az országutakon rogytak össze. A mentőosztagok az utcákon, országutakon ápolták a rászorulókat, látták el a sérülteket” - jelentette a DPA nyugatnémet hírügynökség. A francia hírszolgálati iroda szerint csaknem 3 ezer ember esett áldozatul, és félelmében több mint 120 ezren menekültek el a városból. A vegyi szennyeződés a szél irányában közel 60 km-re terjedt, de a várostól még 200 km-re is voltak “vegyisérültek”.

Az India minden részéről érkező orvoscsoportok, egészségügyi mentőosztagok elsősorban gyors orvosi segínyt nyújtottak a rászorulóknak, ott, ahol éppen rátaláltak a sérültekre a szabadban, vagy az épületekben, és elvégezték a sérültek osztályozását, kórházba szállították az egészségügyi ellátásra szorulókat. Az elsősegély legtöbbször csupán egy szemöblítésből és a gyógyszer szembe cseppentéséből állt.

A késői következményekről megoszlottak a szakértői vélemények. Egyesek szerint a vegyi sérültek közül még sokan elvesztik látásukat és az sem zárható ki, hogy a nők egy része meddő marad, mások szerint még génmutációk is bekövetkezhetnek.

Abban általában egyetértettek, hogy a vegyi szennyeződés továbbterjedhet és akár két-három hétig is eltarthat. A feltételezéseket alátámasztották azok a tények, események, amelyeket csak később ismertek fel, később tudtak értelmezni, megmagyarázni. Ilyen volt többek között az a pánikhangulat, ami a terhes nők körében eluralkodott és aminek következtében elvetéltek, sokan pedig kérték a művi beavatkozás engedélyezését. A feltételezést látszott alátámasztani az a drámai bizonyíték, hogy az elhalt embriók boncolásakor megtalálták és azonosították a halált okozó méreganyagokat.”

Nukleáris katasztrófák pszichés hatásai

Sajnos e tekintetben sok vizsgálati eredmény és tapasztalat áll rendelkezésünkre. Az atomerőművek és egyéb nukleáris létesítmények esetében az áldozatok és hatások is két nagy csoportra oszthatók.

Az áldozatok a “szakmabeliek” a hivatásszerűen nukleáris technikával foglalkozók és a laikusok csoportjára, a hatások pedig a tényleges (szomatikus) és a vélt (pszichés)

hatásokra. Nagyon alapos vizsgálódás tárgyát képezte pl. a Three Mile Island reaktorának katasztrófája, ahol egy hosszan elhúzódó *“toxikus fenyegetés”* volt tapasztalható (57). Itt halálos áldozatok, sérültek nem voltak, mégis több kisgyermekes anya és egy terhes nő is mutatott heveny és krónikus elmebetegségi tüneteket.

Szorongásos neurózist, depressziót, és enyhe pszichiátriai szimptomákat tapasztaltak a kutatók. Inkább voltak az esemény hatása alatt: a közelebb lakók, a társadalmilag kevésbé támogatottak, valamint a korábban pszichiátriai kezelésben részesült lakosok. Az erőmű dolgozóinál megnövekedett veszélyérzet, bizonytalanság, konfliktusok voltak tapasztalhatók.

A csernobili reaktorkatasztrófa kapcsán lakosságunk viselkedését, reakcióit nem a tényleges veszély és szennyeződés, hanem a tájékoztatás, informálás határozta meg. Ez az időszak volt a legjobb bizonyíték arra, hogy nincsenek meg az eszközeink, módszereink hasonló konfliktusok megnyugtató kezelésére. Esetlegesen váltogatta egymást az alul és a túlinformálás, a jóhiszemű és a tudatos félretájékoztatás.

Az atomenergiával, a sugárzások hatásával foglalkozó tudományterületek a laikus ember számára ma még az egyik legismeretlenebb, nehezen ellenőrizhető, sőt misztikus ismerethalmazt jelentik. Ez az egyetlen olyan súlyosan károsító hatás, melyet érzékszerveinkkel nem kontrolálhatunk, így a laikus vagy semmibe veszi, vagy páni félelem tölti el márcsak a hallatán is. A lényeg az, hogy itt a lakosság, a hozzá nem értők függése a szakemberektől ;– sőt kiszolgáltatottságuk – a legteljesebb mértékben megvalósul.

Esetleírás

(Idézet D.A. “Hadiállapot az atomtemetőnél” című cikéből - Népszabadság. 53 évf. 97.sz. 1995.04.26.)

“Heves összecsapások, vasúti berendezések elleni merényletek és elkeseredett politikai viták kísérik a philippsburgi (Baden-Württemberg) atomerőmű használt fűtőelemeinek elszállítását a gorlebeni (Alsó-Szászország) nukleáris hulladéktemetőbe.

Több ezer környezetvédő napok óta vasúti felsővezetékek leszaggatásával, a talpfák kiforgatásával, lángoló autógumimáglyákkal és útblokáddal akarja megakadályozni a szállítást. A Gorlebent és környékét 6500 fős alakulattal valósággal

megszálló rendőri erők vízágyúkat is bevetettek a tüntetőkkel szemben. Az alsó-szászországi kisvárosban és a szomszédos településeken valóságos hadiállapot uralkodik: a tüntetők és a rendőrség közötti összecsapások mindkét oldalon számos sebesültet követeltek.”

Járványok lélektani hatása

A veszély is ősi, a félelmek is, melyek a láthatatlan élőlények által okozott óriási pusztításokat övezik. Korunkban, a viszonylag fejlett természettudományok eredményei már tompítanak ezen a szorongáson, de korabeli írásművekből, szépirodalmi részletekből (Boccaccio: Dekameron-előszó, Camus: Pestis) a ma embere is képet kaphat az elődei által elszenvedett borzalmakról.

Az elmúlt évtizedekben, hazánkban tényleges veszélyt az állatjárványok jelentettek, az emberre is veszélyes járványok a jól szervezett közegészségügyi szolgálat és a szigorúan szabályozott határforgalom miatt nem jelentettek számottevő kockázatot. Az állat-járványok esetén a betegségtől való *indokolatlan félelmek* jelentkeztek, ugyanakkor jellemző volt a *felelőtlen, a rendszabályok értelmét megkérdőjelező magatartás is*.

Problémát okozott a mentést, mentesítést végző szerveknek mindig is a nagytömegű *állati tetem semlegesítése az erre beosztottak vonakodása miatt*. Éppen ezért árvizek után, sőt a balatoni angolna pusztuláskor is a polgári védelem alegységeit kellett mozgósítani erre a feladatra.

Napjainkban újabb veszélyek jelentkeznek a szabadabb határok, a migráció és a lazuló közegészségügy következtében. A koleráról, a pestisről és a húszabáló baktériumról szóló hírek a lakosságban sokszor *indokolatlan mértékű szorongást* váltanak ki. Napjaink “sorscsapása” korunk pestise a AIDS viszont megállíthatatlanul terjed, lelki hatásai szinte felmérhetetlenek, és ma már átszövik az emberek mindennapjait, befészkelik magukat a gondolkodásba, befolyásolnak döntéseket, érzelmeket. A “rejtélyes” fertőzéstől való félelem ugyanolyan mérvű, mint korábban a pestis esetében. Kutatók leírják egy *AIDS-pániknak* nevezett tünetegyüttest, mely abban nyilvánul meg, hogy egyes emberek bármilyen apró sérülés esetén AIDS -ellenőrző vizsgálatnak vetik alá magukat (57).

A súlyos megrázkódtatást ért AIDS fertőzötteknél egy sor pszichiátriai tünetet figyeltek meg: önmaga által választott elszigeteltség, bűntudat, önsajnálat, személyiségvesztés stb. Viselkedésben a dühkitörések, harag, általános ellenségeskedés fordul elő.

Mivel köztudott hogy a fertőzést a vér is közvetíti, *a rettegés áttérjed az egészségügyi dolgozókra*, melynek következményei szintén beláthatatlanok.

Esetleírás

(Idézet Albert Camus, Pestis című regényéből ford: Győri János - Albart Camus: Regények és elbeszélések. Európa.Bp. 1979. 398-399 old.)

“Belátták, hogy ez az állapot csupa lemondás. Arról kellett lemondaniok, ami számukra a legegységibb volt.

A pestis első idejében elképedtek, mily rengeteg apróság van, ami nekik oly sokat számít, a többiek számára pedig még csak nem is létezik, és ilyen módon az ember egyéni életéről szereztek tapasztalatokat, most viszont csak az iránt érdeklődtek, ami a többieket is érdekelte; gondolataik csak általános gondolatok voltak, és szemükben még a szerelmük

is a legelvontabb alakot öltötte. Annyira a pestis kiszolgáltatottjai voltak, hogy néha már nem is reménykedtek másban, mint a pestis adta álomban, és ilyen gondolaton kapták rajta magukat: "Jöjjön a daganat, legalább vége lesz!" Valójában már nem is voltak ébren. Hosszú álom volt ez az idő, semmi más. A város ébren alvókkal népesült be, akik csak ritka percekben szökhettek ki ebből az életükből, olyan éjszakákon, mikor látszólag behegedt sebük egyszerre csak felszakadt. Felriadtak ilyenkor, és szórakozottan, szomjas szájjal tapogatták megbolygatott sebnyílásaikat, felvillanásszerűen érzékelték ismét hirtelen kiújult fájalmukat és vele együtt szerelmük feldúlt tekintetét. Reggelre visszatértek a csapáshoz, azaz a kerékvágásba.

De hát - kérdik majd - milyenek is voltak ezek az elszakítottak? Nos, egyszerű az egész, semmilyenek. Vagy ha úgy tetszik, általában olyanok, mint mindenki. Éppolyan higgadtak és gyermeketegesen idegesek, mint maga a város. A kritikai érzék külső jegyeit elvesztették, miközben a hidegvér külső jegyeire tettek szert. Még a legértelmesebbek is például, mintha érveket kerestek volna az újságban vagy a rádióadásokban ahhoz a reményükhöz, hogy a pestis hamarosan megszűnik. Látszott, hogy ködös remények ébrednek bennük, vagy alaptalan félelem szállja meg őket oly érvek olvasása közben, melyeket egy újságíró csak úgy találomra írt, unalmában ásitózva."

A tömeg, mint potenciális pusztító tényező

A tömeg jellemzői és fajtái

A témával foglalkozó tudósok egyik része csak az egy helyen egymás mellett (testközelben) lévő emberek sokaságát, tekinti tömegnek, a másik viszont a térben egymástól távol lévőket is, akiket valamilyen érdek, szempont, stb. összeköt, és folyamatosan hatnak egymásra (pl. kasztok, szekták, társadalmi osztályok).

Mindkét megközelítésben igaz, hogy a tömeg mindig magában hordozza önmaga és környezete veszélyeztetésének, pusztításának lehetőségét a szélsőséges tömegreakciók,

a pánik - szerű reagálások és tömegpánik formájában. Canetti E. a tömeget az alábbiak szerint jellemzi lélektani sajátosságai alapján (58).

A *zárt tömeg* a tömegszerveződés szabályozott formája, (pl. templomi gyülekezet, ünnepi gyűlés) jellemzője, hogy a ki - és bejutás szabályozott, a tömeg nem törekszik növekedésre, általában az összejövetel ismétlődik, így a *feloszlás nem jelent visszavonhatatlan megszűnést*. A tömeget alkotó személyek egyénisége megmarad, a vezetőre hallgatnak, a *“máskor ugyanitt”* reménye vezérli őket. A *kiürülés jelensége* a legfontosabb tömegfolyamat, ez a választóvonal a tudatosság és az ösztönszerűség, az irányíthatóság és az anarchia között. Ekkor az emberek már megszabadulnak különbözőségüktől és *egyformának érzik magukat*. Ennek lélektani alapja, hogy az értelmes ember által létrehozott természetellenes különbözőségek ellentétben állnak az ösztönös ember egyenlőségre törekvésével, a hordákba szerveződési szükséglettel (a szerző megj.) A tömeg kiürülésének kifejlődésével a *kitörés formájában alakul a zárt tömeg nyílt tömeggé*.

A *nyílt tömeg* minden tekintetben a zárt ellentéte.

Az emberek az *egyenlőség tévképzetének rabjai* amely csak addig tarthat, míg együtt vannak. Ennek elkerülésére a nyílt tömeg - legjellemzőbb tulajdonságaként - *állandóan növekedni akar*.

Ősi ösztönök által táplált *hatalomérzet, üldöztetésérzet és ellenségkeresés jellemzi*. Canetti a tömeget érzelmi indíttatás szerint felosztja : *üldöző, menekülő, tiltó* (valamit nem akaró, pl.sztrájkötömeg) *megforduló* (hatalom ellen fellépő, pl. forradalmi tömeg) és *ünnepi tömegre*.

Le Bon (59) a tömeg fontosabb érzelmi jellemzőinek a következőket tartja:

Izgékonyosság, változékonyosság, ingerlékenység: csak a tudattalan vezérli (nyílt tömeg), rabszolgája a ráható érzelmeknek, megszűnik a *“lehetetlen”* tudata

Szugerálhatóság és hiszékenység: egy tanú kijelentése elég a kollektív hallucinációk, *“csodák”* megvalósulásához, képekben gondolkodás és az objektív - szubjektív keveredése jellemzi, képzelete nagyon erős

Érzelmek túlzottsága és egyoldalúsága: a láncreakció - szerű tovaterjedés (infekció) jellemzi, melyet erősít a *felelősség teljes hiánya*, valamint a *“most mindenki hatalmas lehet”* érzése, nem gondolkodik, *logikával nem győzhető meg*.

Türelmetlenség, zsarnokság, maradiság: akitől nem félnek, azt megvetik, majd kifáradva visszatérnek a *“mindennapok szolgásgába”*, a tömeg lelkiületében primitív, tehát tekintélytisztelő és maradi.

Az ismertetett tömeg jellemzők nem tisztán elkülönülve, hanem az inspiráló hatások függvényeként időben, térben változva fordulnak elő. Pl. egy békés, zárt, ünnepi tömegből pillanatok alatt lehet - bizonyos hatásokra - nyílt megforduló, üldöző, vagy menekülő tömeg.

A tömegpánik

Canetti szerint (60) pánik szituációban nem beszélhetünk már sem zárt, sem nyílt tömegről, mert a tömeg, mint tudatosan, vagy ösztönösen vezérelt egység megszűnik és a *tömegbomlás* folyamata indul be. Pl. a tűz veszélyét felismerve a mindig jelenlévő, lappangó tömegérzet a csúcsig fokozódik, egy kis időre *igazi* nyílt tömeg alakul ki, mely ha nem zárt helyen (színházban) volna, ösztönösen menekülne, mint egy állatsorda. Az együttes kijutás lehetőségének hiányában szembesülnek az egyének azzal a ténnyel, hogy *közösen mozdulniuk lehetetlen*. A nyílt tömegből a tömegbomlásba váltást *“mértéktelenül heves egyéni törekvések jellemzik”*: mindenki lökdös, tapos, üt - vág, a többiek ellen küzd a saját életéért. A tömeg a benne küzdő szemében a bekerítő, körülölelő ősi pusztító elem, *a tűz képét ölti magára*.

Canetti szerint a pánikot *“csak az egységes tömegfélelem eredeti állapotának meghosszabbításánál lehet elhárítani”*: pl. egy veszélyben forgó templomban a hívők közös könyörgésével Istenhez, aki kezében tartja a veszély elhárításának kulcsát.

Dr.Kémenczy Iván (61) *sajátos szociálpszichológiai jelenségnek tartja a tömeg pánikot*, melyet a szereplők kóros, abnormális lelkiállapota jellemez és az *erkölcsi kontroll teljes kiesésével jár* együtt. Ezt bizonyítja, hogy a menekülők az előnyszerzés érdekében *senkit nem kímélnek*: legázolnak ellöknek, leütnek öreget, beteget, gyereket, terhes nőt - mindenkit aki a kijáráshoz jutásban akadályozza őket. Kialakulásában három fázist különböztet meg: a *bevezető szakasz* jellemzője a tartós feszültség, a fenyegetettség tudata a várható veszéllyel szemben. A *várakozási szakaszban* a veszély már fennáll (pl. óvóhelyen hallják a bombák robbanását) az ingerek hatására a figyelem összpontosítás, cselekvésre készítés következik be, ekkor dől el, hogy kialakul - e pánik, vagy sem.

Ekkor három eset lehetséges : újabb inger hiányában a *pánikveszély megszűnik*, újabb erős ingerre egy pánik gócként viselkedő személy reakciójára (sikoltás, kiáltás) *kitör a pánik*, vagy a várakozási szakaszban pozitív inger (nyugtató szavak, erősebb védelem) hatására *ésszerű cselekvésre készítés* tapasztalható, pánik nem tör ki.

Kémenczy a *pánik kialakulásának feltételeit* Mintz amerikai pszichológus klasszikus kísérletével szemlélteti az alábbiak szerint :

a., csak akkor alakul ki pánik, ha *valamilyen érdekeltség* áll fenn (pl. a saját élet megmentése)

b., a *saját érdek* mindig előtérbe kerül

c., sok gyakorlás javít az eredményeken, de *ki nem zárja a pánikot*

d., a veszély növekedése, vagy közeledésének gyorsulása *növeli a pánik valószínűségét*

Fentiek alapján tehát megállapítható, hogy a klasszikus pániksituáció két alapfeltétele : *van menekülési lehetőség* de ez *nem elégséges* a csoport egészének *egyszerre történő kijutásához*. Amennyiben a menekülés teljesen reménytelen, nem alakul ki pánik. A szerző nagy jelentőséget tulajdonít az érzelmileg labilis, *pánik gócként* reagáló személyek kiemelésének, és a *pozitív gócként* kommunikáló higgadt, határozott személyek alkalmazásának. A kitörő *pánik lezajlása* viharos és gyors mert a felfokozott érzelmi feszültség maximális energiafelhasználást igényel. Megfékezni csak a tömeg fizikai erejét ellensúlyozó, vagy drasztikus (ingerlő, kábító anyagok, vízágyú stb.) eszközökkel módszerekkel lehet.

A kimerült embereket az *inaktív állapot* éppen úgy veszélybe sodorhatja, mint az esztelen menekülés.

Leifert (62) szerint a pánik jellemzői elsősorban az *elsodró embertömeg*, a *céltalanság* - *fejvesztettség*, valamint a *fertőzésszerű terjedés* (infekció). Alapja a *magasfokú izgatottsági állapot*, melyben a félelemkeltő ingerek leterhelő hatása miatt teljesen kiesik az agykéreg ellenőrző funkciója. A fertőzésszerű folyamatot a társak félelmének látványa és tevékenységük *önkéntelen utánzása (ideomotorikus folyamat)* jelenti, tehát a pánik alapvetően csoportjelenség. A szerző szerint kiváltó ok lehet a heves, váratlan, vagy bizonytalan inger, kedvezhet a kialakulásnak : gyenge összetartó erő, a vezető hibái, a stressz, a bizonytalanság, az ingerültség, valamint a bizalom hiánya. Leifert véleménye, hogy a pánikkal szemben *nincs biztos védekezés*, de valószínűségét csökkentheti : a *biztos vezetettség érzése* és *belső feszültségek bevezetésének lehetősége*.

A tömegpánik természetét leginkább a megtörtént esetek feldolgozásával ismerhetik meg a kutatók.

Esetleírás

(Idézetek Dr.Kémenczy Iván “Katasztrófák és tanulságaik” című cikkéből - Polgári Védelem.1978/10.sz. 24-26.old.)

“A Mentők Lapja számol be az 1906-ban a Párisi Nagyáruházban kitört tűzvésről. Ezzel kapcsolatban a cikk felhívja a figyelmet: “gyakran előfordulhat, hogy sokadalmakban, tömeges baleseteknél vagy pánikoknál nemcsak olyanokkal lesz a mentőknek dolga, akik a balesetnek, mint ilyennek lettek áldozatai, hanem olyanokkal is, akik mint az eset szemtanúi betegszenek meg, elesnek, elvesztik eszméletüket és esés közben vagy a nagy tolongásban az önvédelem képességének hiánya miatt szenvednek sérüléseket.

A cikk szerzője - Dr. Kovách Aladár, a Mentőegyesület igazgató főorvosa - személyes tapasztalatai alapján írja le a Párisi Nagyáruház égésekor látott jeleneteket: “volt alkalmunk látni olyan egyéneket, akik a közönség soraiban ész nélkül szaladgáltak, izgalmaikban magukat földhöz vágták, falnak futottak és megsérültek, sőt olyanokat is,

akik megmagyarázhatatlan kényszerből ismeretlen szomszédjukat ököllel verték és ismét mások artikulátlan hangon üvöltöztek és saját ruhájukat tépték.”

Maga az áruház azonban csaknem porig égett, az égés a nagyarányú pánik több, mint 150 halálos áldozatot követelt.

Az egykori újságok beszámolói szerint - még ha a túlzásokat le is vonjuk belőlük - a pszichológiai reakciók rendkívül nagyméretűek voltak a tűzvésznél, szabályszerű tömegpánik alakult ki annak minden jellegzetességével.”

“1910. március 27-én, húsvét vasárnapján a Szabolcs megyei Ökörítő községben jótékony célú mulatságot rendeztek. A vigalmat egy fából készült csűrben tartották, melyet az ünnepélyes alkalomra papírlampionokkal és fenyőfaágakkal ékesítettek fel. A bál iránt nagy érdeklődés volt a környező községekben is. Sokkal többen érkeztek, mint ahány személyt a pajta be tudott fogadni, ezért a rendezők, hogy az illetéktelen jegynélküli vendégek bejutását megnehezítsék, padokkal és székekkel elzárták az ajtókat, nagymértékben leszűkítették azok áteresztő képességét.

A késő esti órákban, amikor a hangulat már magasra emelkedett, hirtelen rémült “tűz van !” kiáltások szakították meg a zenészt. Feltehetően az egyik papírlampion fogott tüzet a benne égő gyertyától és a tűz viharos gyorsasággal terjedt át a faépület minden részére. A leszűkített kijáratok miatt óriási torlódás támadt, hatalmas arámyú tömegpánik tört ki, a kijáratok közelében százával tiporták le egymást a menekülni akaró emberek. A szomorú végeredmény: a helyszínen felismerhetetlenné égett 145 személy - miután a letaposott, összegabalyodott embertömegre az égő építmény rászakadt.”

A tömegpánik lényegi kérdéseit illetően a kutatók hasonló állásponton vannak. Mivel azonban az embertömeg egy rendkívül összetett, bonyolult rendszer, és belső dinamikájának felmérése szinte lehetetlen kísérleti körülmények között, így a várható reakciók és a végkifejlet tekintetében meglehetősen kevés támpont áll rendelkezésünkre. A pánik lefolyása tipikusnak mondható és jól megfigyelhető, így ezzel a szakasszal kapcsolatban lelhető fel a legtöbb ismeret. A Kémenczy által leírt bevezetési és várakozási szakasz - jórészt belső - történései viszont még részben ismeretlenek.

A mentést irányítók csökkenthetik a pánik kialakulásának esélyeit a következők betartásával :

- minél kisebb létszámú csoportok létrehozására törekedjenek
- elsőrendű fontosságú az emberek kellő informálása

- megtervezhető a pánik kialakulására szempontjából negatív és pozitív gócok kezelése
- a szilárd vezetés meglétének tudatosítása
- a feszültség levezetés fórumainak, módszereinek megteremtése
- a stresszt csökkentő, az általános közérzetet javító intézkedések (ellátás, lelki támogatás stb.) permanensen központi kérdésként való kezelése.

A JELENLEGI HAZAI KÖRÜLMÉNYEK VIZSGÁLATÁBÓL ADÓDÓ NÉHÁNY MEGÁLLAPÍTÁS

Társadalmi, gazdasági változások hatása a védelemhez kapcsolódó attitűdre

A biztonság hosszabb távon való tervezéséhez a védelmi elvek és szempontok elfogadásához az állampolgároknak konszolidált körülményekre van szükségük. A rendszerváltás után a társadalmi gazdasági mobilitás olyan fokot ért el, hogy szinte teljesen háttérbe szorította a biztonsági, védelmi szempontokat. Az okokat egy külön dolgozatban lehetne elemezni, e helyen csak néhányat említenék. Az egyik a *szükségletek hierarchiája*, mely pontosan behatárolja az aktuális teendők sorrendjét. Sem az állampolgár, sem a gazdasági vezető nem kezeli fontosságának megfelelően a tűzvédelmet vagy a polgári védelmet, amennyiben nap mint nap *létkérdések szorongatják*; kivéve azt az esetet, amikor a hatóság kényszeríti erre.

Az erre hivatott hatósággal pedig jelenleg az a helyzet, hogy mint az előbbi kettő, szintén a létéért küzd, az egymást sűrűn követő átszervezések és létszámleépítések keltette zűrzavarban.

A fentiekén kívül az attitűdre károsan hatnak a védelmi szervezetekhez kapcsolódó, esetenként felelőtlen politikai és szakmai nyilatkozatok, és ebből adódó tervezett, sőt végerhajtott intézkedések: megszüntetés, összevonás, leépítés, stb. Ezek káros hatása a hiba felismerése után már csak nagyon nehezen, és hosszú évek alatt hozható helyre.

A tulajdonviszonyok változása sok esetben - akaratlanul is - újabb veszélyforrások kialakulását hozhatja magával. Erre az egyik legjellemzőbb példa a többszintes bérházak eladása során kialakult helyzet.

A központi jellegű fenntartás és kezelés idején úgy ahogy megoldott volt a tűz és egyéb védelmi kérdések, a házirend ügye, a bérlő önállóan nem léphetett, kezdeményezhetett, köteles volt ezeket betartani.

Jelenleg a lakástulajdonosok egy része *“az enyém, azt csinállok amit akarok”* elven rácsokkal elzárja a lakás bejáratát, a közlekedő folyosókat, gondnokról, kapuzárásról nem gondoskodik, sok esetben elemi tűzvédelmi rendszabályokat sért meg.

Hasonló jelenségek figyelhetők meg a privatizáció egyéb területein is, elég ha csak a nagyobb teljesítményű szállítóeszközökre, vagy veszélyes üzemekre gondolunk. Több biztonsági, védelmi jellegű kérdés az önkormányzatok hatáskörébe került.

Az önállóság szokatlan feladataival birkózó egyén, a demokráciát még csak tanuló közösségek tudatában a mindennapok szorító gondjai miatt a védelmi attitűd - ha ideiglenesen is - de a háttérbe szorult. A helyzet azért nem válik súlyossá, mert - szintén a rendszerváltás következtében - a fenti problémákat felismerő emberek számára lehetővé vált a védelmi kérdések közösségi, önszerveződési alapon való megközelítése, kezelése, ezzel kitöltve a hivatásos szervezetek működési zavara miatt keletkezett űrt, illetve kiegészítve sajátos elemekkel a lehetséges megoldási módokat.

A tömegkommunikáció szerepe

Jelenleg ezen a területen megfigyelhető, hogy az újságok néha felelőtlenül élnek az új helyzet által felkínált, néha *“határtalannak”* tűnő lehetőségekkel.

A sajtó néha meglehetősen hiányos tömegpszichológiai ismeretekről tesz tanúságot, nem kellően átgondolva vesznek át áltudományos, sokszor nyugati bulvárlapokból származó értesüléseket tekintélyes, nagy olvasótáborral bíró napilapok. Az emberek többsége hitelt

ad a nyomtatott szövegnek, mely néha táptalaja lehet a tömeges szorongás, indokolatlan pánik reakciók kialakulásának. Erre utal az alábbi idézet a Magyar Hírlap egyik számából *“A húszabáló baktérium pánikban tartja Angliát”* című cikkéből:

“Az új, most feltűnt titokzatos változat, a killer bug, amelyet találékony magyar fordítók (emberhúsevőnek) titulálnak, ugyanolyan gyorsan terjed, mint korábban a tüdővész kórokozója, és ugyanolyan gyors a pusztító hatása is.

A nyirokmirigy megduzzadása, a bőr egészségtelen kivörösödéses gyulladása és kínzó fájdalmak jelzik a “gyilkos” megjelenését.

Utána viszont üszkösödni kezdenek a végtagok és a gyilkos szabályosan lerágja a bőrt, a húst és a zsírrétegeket a megfertőzöttek lábáról és a kezéről. Amint ábránk is mutatja, a szörnyű betegség az utóbbi hetekben teljesen váratlanul elszórtan megjelent Anglia és Skócia több területén, a góc azonban Gloucestershire- ban van, ahol járványszerű a terjedése.”

A példákat és idézeteket lehetne még sorolni, tény, hogy a sajtótól sokkal nagyobb felelősségérzet várható el ezen a téren.

Szerencsére pozitív példákat is találhatunk, amikor az esetről közölt információk objektívek, ténszerűek, a mentést végzők népszerűsítése megtörténik, az olvasottak a biztonságérzet kialakítását szolgálják anélkül, hogy kozmetikáznák az eseményeket.

Az alábbi idézet a Népszabadság 1993.december 29 -i cikkéből való, mely a nyugat -dunántúli hófúvás következményeiről, a mentésről tudósított:

“Mert ugye a szocializmusban egyszerűbb volt a mentés. Jött a parancs, a honvédség ellepte az utakat, a vállalatok kivonszolták a gépeiket.....A mentésben részt vevők hatáskörei nem egészen tisztáztak. Mindenki mindenért felelős, így hát semmiért sem igazán. Szerencsére a polgári védelem az átszervezés alatt is zavartalanul üzemel. A győri köztársasági megbízott által létrehozott operatív bizottság éjszakai hűügyeletének két polgári védelmi őrnagya rutinosan intézkedik.”

Az anyagi gondok miatt jelentős tömegek szinte egyedüli kikapcsolódási lehetősége a televízió és a rádió. Mindkettőnek óriási szerepe van a véleményformálásban, de a televíziónak emellett a hangulati hatása sem elhanyagolható. Nem valószínű, hogy a köz javát szolgálja az egyébként is fáradt, sok esetben a kilátástalanság érzésével küszködő

embereket a világban történt szörnyű, sokszor véres események képeivel történő elárasztása. Átgondolt műsorpolitikával egy - katasztrófa esetén döntő - kedvezőbb mentálhigiénés közállapot kialakításában fontos szerepe lehet a közszolgálati rádiónak és televíziónak.

Az említett médiák szerepe a kedvezőbb attitűd alakításában, a különböző védelmi kérdések oktatásában, a tájékoztatásban már kialakult, de az utóbbi években az ismert körülmények hatására háttérbe szorult.

Néhány, a térségünkben új jelenség hatása a pszichikumra

Vallási közösségek, szekták

Szabadabb közéletünk felszínre hozott néhány olyan - a fejlett országokban már ismert - jelenséget, mely a védelmi terület szakembereinek is okozhat problémákat még akkor is ha egyenlőre ezek nem nagy tömegeket érintenek.

Az előző rendszerben az államilag elismert és ellenőrzött néhány egyház tevékenysége, maguk a vallások sem okozhattak olyan problémákat, melyek a társadalom biztonságára, az emberek védelmi tudatára jelentősen hatást gyakoroltak volna. Ma azonban egészen más a helyzet, az emberek egyes csoportjai az újdonság, a választás szabadságának érzésétől áthatva lépnek be a különböző vallási közösségekbe, szektákba. A lelki infekció (fertőzés) mértéke, és különösen a fiatalok függővé válása sokszor ijesztő méreteket ölt. A közösségek egy része zárt, az ellenőrzés, a *még megengedhető* és a *már embertelen* megkülönböztetése felkészületlen jogrendszerünk, közigazgatásunk keretei között igen nehézkes.

Ami a fentiekben közös és veszélyes, az a *fatalista valóságsszemlélet*, amely a földi jelenségeknek, dolgoknak csupán mellékes jelentőséget tulajdonít, így a védelmi kérdéseket, feladatokat sem veszi komolyan.

Egy részük ilyen feladatra mozgósítható, de igazán nem hisz abban, hogy egy katasztrófa kimenetelében, az embernek - érdeemben - szerepe lenne. Szélsőségesebb közösségek, szekták időnként *világvégét jósolnak*, lehetőséget adva ezzel a tömegpánik kialakulására.

A védelmi szektorban dolgozó vezetőknek ismerniük kell a jelenségek természetét, hogy adott esetben ne álljanak értetlenül a reakciókkal szemben. Számítaniuk kell a feladatokkal szembeni agitálásra, a segítség elutasítására, sőt arra is hogy *meg kell védeni* a lelkileg teljes függőségbe került embereket. Tény, hogy ezekben a közösségekben

gyakran a valós világ individualizmusa által megkeseredett, csalódott emberek keresnek menedéket, sokszor utolsó kapaszkodót.

Így közöttük az átlagosnál több a testileg vagy lelkiileg sérült, vagy túlérzékeny, idegileg gyenge ember, akik elszenvetett sérelmeik, kudarcaik miatt irreálisan felértékelik a közösséget és az általa hirdetett ideákat, ugyanakkor egy eleve elutasító magatartást tanúsítanak a *külvilág* képviselőivel szemben. A szélsőséges reakciók által kísért nagyobb összejövetelek a tömeghisztéria és pánik veszélyét hordozzák magukban.

Paranormális jelenségekben való hit

A materiális megközelítésekhez szoktatott embereket a kíváncsiság, az újdonság varázsa, vagy a szenvedések, problémák kezelésének vágya hajtja ez irányú érdeklődésre. Ma a szenzációra éhes írott és elektronikus sajró *“jóvoltából”* az egyszerű ember csak kapkodja a fejét és képtelen elkülöníteni a tudományost az áltudománytól, a lényeges információt a bedobott *“kacsától”*. Ebben az eszmei és információs zűrzavarban keverednek: a földönkívüliekről szóló hírek, a spiritizista tanok, a keleti életfilozófiák és gyógy módok, a természetgyógyászat, a kuruzslás és a tiszta szélhámosság.

Nem tagadva a felsoroltak tudomány által bizonyított és értékes elemeit, az egyszerű ember, főleg ha súlyos gondok vagy szenvedés gyötri és kapaszkodót keres, széles repertoárból választhat. Igaz, hogy a fenti jelenségek kevésbé érintenek közösségeket, de egyrészt szintén *fatalista megközelítés módok* felé sodorhatják, ha erősen hisz bennük. Az UFO - jelenségekre való túlzott ráhangolódás, beállítódás egy felelőtlenül közölt hír, vagy műsor segítségével tömeghisztériához, pánikhoz vezethet (lásd: *“Támadás a Marsról”*). Az eddig ismeretlen filozófiákban és gyógy módokban való *vak hit* előidézhetheti az orvosi, pszichológusi és egyéb segítség elutasítását, sőt az ellen való agitációt.

Az ellenőrizetlen gyógy módok, hatóanyagok alkalmazása fokozhatja az egyén szorongását, pánikra való hajlamát, esetleg az érzékelés tompításával az éberségi szint csökkentésével a *szüükséges mértékű félelmet, veszélyérzetet kiolthatja*.

A mentést végrehajtók alkalmasságának kérdései

Minden interjúalany, de az esetleírások többsége is majd minden esetben említi az alkalmasság, rátermettség kérdéseit, elsősorban a vezetők vonatkozásában.

A honvédség és a polgári védelem hátrányos helyzetben van ebből a szempontból, ugyanis *jobbára csak készül* elsősorban a háborús feladatokra. Csak kisebb mértékben van lehetősége vezetőit igazi vészhelyzetben gyakoroltatni, alkalmasságukat vizsgálni. Ezért fokozott szerepe *lenne* az időszakos és mindenre kiterjedő alkalmassági vizsgálatoknak.

Sok parancsnok tud példákat mondani arra, hogy a béke kiképzési feladatokat kiválóan ellátó, szakmailag jól felkészült tiszt egy eddig nem gyakorolt szituációban, esetleg zavaró, ismeretlen körülmények között, mélyen az elvárt szint alatt teljesít. Ugyanakkor egy addig közepes vagy *gyenge képességűnek tartott* ember kiválóan reagál, gyorsan, helyesen dönt, intézkedik, *uralja a helyzetet*. Ilyen és hasonló “*meglepetések*” akkor érhetik a vezetőt, ha nem vesz tudomást a képességek sokrétűségéről és nem ismeri beosztottait kellőképpen. Még a kellő emberismeret mellett is szükség lenne a pszichológia által kidolgozott módszerek alkalmazására és igénybevételére, amely viszont a már említett okok miatt sajnos még nem nagyon jellemző.

A gyakorlat azonban az alkalmasság kérdéseiben is szelektál. Azoknál a szolgálatoknál, ahol minennapos az életveszéllyel járó feladat, vészhelyzet, az *élet kényszeríti rá* a vezetőket a kérdés alapos vizsgálatára és a bizonyos fokú szelekcióra. A hazai védelmi szervezeteket vizsgálva, ezek a *tűzoltóság, a rendőrség és a bányamentők*.

Az alkalmasság tudományos igényű vizsgálata az utóbbiaknál folyik a legrégebben, a tatbányai munkalélektani laboratórium jelenleg a legfelkészültebb az országban a vészhelyzeti magatartások és funkciók vizsgálatára. Tűzoltók vizsgálata 1991 óta folyik az említett laboratóriumban, miután a tűzoltóság egy kutatás eredményeképpen meghatározta az alkalmasság kritériumait, mérési rendszerét a feladatra jellemző, sajátos vészhelyzeti szituációkra.

A vonulós tűzoltók alkalmasságát *3 fő tulajdonságcsoporthoz* mentén mérik, az alábbiak szerint:

I. Döntő jelentőségű tulajdonságcsoporthoz

II. Kevéssel az átlag feletti tulajdonságok

III. Közepes fokon szükséges tulajdonságok

A fenti vizsgálatok összegzéseként a tűzoltó parancsnoka az eredményt egy rövid szöveges jellemzés formájában is megkapja (12.sz.melléklet) melyet felhasználhat a beosztásba történő kinevezésnél és a feladatok meghatározásánál egyaránt. Az említett kutatás összefoglalója javasolta a vizsgálatok elvégzését az *új felvételeknél*, a *nem vizsgált állománynál először*, valamint négyévenként *kontroll vizsgálatok* végzését.

Említést érdemel még a Tűz-és Polgári Védelmi Intézet pszichikai gyakorlópályája, mely jó hatásfokkal szimulálja a tűzoltás körülményeit (zaj, hő, füst) és lehetővé teszi különböző védőeszközökben bonyolult mozgások, feladatok végrehajtását. A gyakorlat célja, hogy a pszichikai és fizikai megterhelés után mérjék a különböző fiziológiai funkciók változását (vérnyomás, pulzus, légzés stb.) és így lehetővé váljon a rejtett alkalmatlanság felfedése. A pályán való vizsgálatot a területi tűzoltó vagy más védelmi vezetők rendelhetik el állományuk részére saját belátásuk alapján.

A honvédség hasonló céllal alkalmaz, a harci körülményeket imitáló gyakorlópályát.

A védelmi vezetők vészhelyzeti pszichológiával kapcsolatos véleménye, hozzáállása

Az idősebb korosztály gyakran panaszkodik arra, hogy nem ismeri a pszichológiát, egy részük ezt úgy fejezi ki, hogy *“nem szereti”*. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a

60-as 70-es években a humán végzettségük kivételével nem is nagyon találkozhatott sem a tanulmányai során, sem a szakmai munkában ilyen kérdésekkel. A társadalmi élet egész területén, a védelmi szférában különösen a felnőtt személyiségre való pszichológiai és nevelési (andragógiai) ráhatást, ellenőrzést az elsősorban politikai *célzatú* agitációs, propaganda és felvilágosító munka formájában ismerhették.

Nem a személyi állomány pszichikai felkészítéséről, hanem *erkölcsi politikai állapotának* erősítéséről volt szó, amely leginkább a tudati felkészítést célozta. E korosztály egy része, főleg akik hosszabb ideig gyakorlati vezetők voltak és közvetlenül foglalkoztak emberek irányításával (pl. honvéd csapattisztek és tűzoltó parancsnokok) néha úgy védik ki ezt az ismerethiányt, hogy túlértékelik a sokéves tapasztalat során kialakult emberismeret és a megélt szituációk, döntések jelentőségét. Nekik, úgymond *“nem lehet újat mondani”*, minden ismeretbővítésre irányuló próbálkozást tudományoskodásnak minősítenek.

Az interjúkban és a tapasztalatcserék során felmerült egy bizonyos, kölcsönösen előítéletes hozzáállás a biztonsági terület speciális kérdéseivel (kockázatelemzés, vészhelyzeti pszichológia, vezetéselmélet, matematikai modellezés, jogi kérdések stb.) foglalkozó civil kutatók és a védelmi vezetők körében.

Egyes civil kutatók nem tartják partnernek utóbbiakat a tartalmi kérdések kimunkálásában, mert úgymond végrehajtó típusúak, nem fogékonyak az újra, nem szoktak hozzá az önálló döntéshozatalhoz. Ezt az alapvetően tévesen általánosító hozzáállást viszont elősegíti a védelmi vezetők egy részének indokolatlan ragaszkodása a bevált rutinszerű eljárásokhoz, mely együtt jár a tudományos eredmények - elsősorban a pszichológia gyakorlati alkalmazásának - lebecsülésével.

Öröndetes tény viszont, hogy egyre több vezető ismeri fel a pszichológiai tényezők fontosságát.

A Határőrségnél 1991-ben, a honvédségnél 1994- ben megalakult - a részben ilyen feladatokat is ellátó - Humán Szolgálat, megindult a katonai pszichológusok képzése.

A fiatalabb korosztály fogékonyabb a kérdésre, mert egy olyan társadalmi közegben tanult, nőtt fel amikor a pszichológia már a *megtűrt tudomány* pozícióból a valódi helyét kezdte elfoglalni a tudományok rendszerében. Közöttük elsősorban a felsőfokú végzettség jellege differenciál: humán vagy műszaki, katonai, vagy polgári, stb. További differenciáló szempont a védelmi területen a szolgálat, a beosztás jellege: technikával, vagy inkább emberekkel foglalkozik, elméleti vagy gyakorlati terület, az egyes szolgálatoknál más és más a tisztképzés jellege.

Így pl. a tűzoltó tisztek többsége valamilyen polgári műszaki felsőfokú végzettséggel rendelkezik és tűzoltó tiszti iskolát (átképzőt) végzett. Amennyiben a tűzoltóságnál gyakorlati beosztást tölt be, úgy tevékenysége jellege miatt elsősorban a technikára, nem az emberi, humán tényezőkre koncentrál. A tűzoltóság központi iskolájában - a szolgálatnál általában kialakult nézeteknek és szükségleteknek megfelelően - a vészhelyzet kezelés humán szempontjai nem kerültek előtérbe.

A polgári védelem tiszti állománya viszont döntő többségben katonai főiskolát, akadémiát végzett, több kevesebb csapatszolgálat után került a polgári védelemhez. A katonai főiskolákon a tananyag tartalmazott pszichológiát, a pedagógiai végzettséget adó parancsnoki szakokon szigorlatnak megfelelő óraszámban. A csapatszolgálat, a katonákkal való rendszeres foglalkozás elősegítette, sokszor kikényszerítette a lélektanhoz való pozitívabb hozzáállást, a tudomány által felkínált módszerek, megoldások alkalmazását. A területi polgári védelmi munka kevésbé technika, inkább ember központú. Fontos a kapcsolatteremtés, a meggyőzés, a hatékony kommunikáció, vészhelyzetben a csoportokkal, tömeggel való kontaktusteremtés képessége. Mindezekon túl a polgári védelem központi iskolájában a tananyagnak valamilyen formában mindig is része volt a pszichológiai felkészítés.

1993- tól egy pszichológusi tanári státusz is elősegíti a kérdéskör tudományos művelését és oktatását, melynek köszönhetően - a társ védelmi szervezetekkel együttműködve - elindult egy vészhelyzeti pszichológiai információs bázis megteremtése.

A fentiek szerint tehát a tűzoltóság és a polgári védelem tiszti állománya esetében mind a végzettség, mind a szakfeladat jellegében eltérő, a pszichológiai kérdések megítélését differenciáló szempotok állnak fenn.

Ezt a hipotézist, melyet az interjúk, beszélgetések, szakmai fórumok megerősítettek, egy *kérdőíves vizsgálat ellenőrizte*. A megkérdezettek a Tűz és Polgári Védelmi Intézet tűzoltó és polgári védelmi hivatásos tanári állományából kerültek ki, valamint a felsőfokú polgári védelmi tiszti tanfolyam hallgatói voltak, akiknek többsége a területen polgári védelmi körzetparancsnoki beosztást tölt be.

A kérdőív célja a pszichológiához, a vészhelyzeti magatartásokhoz kapcsolódó elméleti és gyakorlati kérdéskörrel kialakult vélemények megállapítása volt. Az

alábbiakban a kérdésekre adott válaszok rövid értékelése következik csoportonként. (A *-al jelölt kérdéseket 0 - 5-ig kellett pontozni: 0 a semleges, 5 a legpozitívabb vélemény)

*1. Mi a véleménye a pszichológiáról ?

a., mint tudományról:

b., mint gyakorlatról:

A tűzoltó tanárok átlagos véleménye a pszichológiáról mint tudományról 3,4 a pv. tanároké 4,6 a pv. parancsnokoké 4,4 volt. Mint gyakorlatról alkotott vélemény 2,7 - 3,4 és 3,2 - hasonló eltérést mutat. A pv.tanároknál egyértelmű az oktatás eddigi szellemének és az iskolán beindult kutatásnak a hatása. A tűzoltók viszonylag negatív véleménye a pszichológia gyakorlati hasznáról szintén várható volt az előzetes tapasztalatok alapján.

A három csoport összesített átlag pontszámai :

a., mint tudomány: 4,1

b., mint gyakorlat: 3,1

2. Van-e létjogosultsága egy “katasztrófa-pszichológia” elnevezésű önálló tudományterületnek ?

Van - Nincs

A tudományterületet a tűzoltó tanárok 53%- a, a pv. tanárok 70%-a, a pv. parancsnokok 81 %- a tartja létjogosultnak.

Ennél a kérdésnél valószínű, hogy többen - a mélyebb ismeretek hiányában - csak ráérzésből válaszoltak, a pv. parancsnokoknál, mint később is kiderül gyakrabban jelentkeznek lélektani megoldásra váró szituációk a gyakorlati munka során.

Az összes válaszadó 68 %-a tartaná fontosnak a katasztrófa - pszichológiát, mint új tudományterületet

3. Melyek lennének e tudományterület által vizsgált főbb kérdések ?

Válaszok, melyeket az egyes csoportokban többen is javasoltak:

tűzoltó tanárok: tűzoltók viselkedése vészhelyzetben; katasztrófa hatása egyénre, csoportra

pv. tanárok: katasztrófa hatása egyénre, csoportra, viselkedés formák vészhelyzetben, mentő erők felkészítése, lelki elsősegély, pánik kialakulásának megelőzése, döntési - megoldási lehetőségek

pv. parancsnokok: viselkedés vészhelyzetben, tömeg viselkedése vészhelyzetben, veszélyhelyzet hatása a vezetésre, megelőzési módszerek, parancsnok segítése, vészhelyzeti magatartás kezelés és menedzsment

Erre a kérdésre csak azok válaszoltak, akik az előzőre *igen* választ adtak, így ez a tény már bizonyos fokú szűrőt jelentett: a válaszokból a témában való közepes tájékozottság derül ki. Itt megint a pv. parancsnokok csoportja az, ahol a kevés számú sematikus válasz a pszichológiai módszerek fokozottabb gyakorlati hasznosulásának igényére utal.

***4. Milyen mértékben igaz, hogy a jelenlegi vészhelyzet kezelés technika - centrikus, a humán tényezők háttérbe szorulnak ?**

Erre a kérdésre a tűzoltó tanárok 2,9 a pv. tanárok 4, a pv. parancsnokok 3,5 átlag pontszámmal válaszoltak a 0 - 5 fokozatú skálán.

Az, hogy a tűzoltók is közepes mértékben technika centrikusnak tartják a jelenlegi gyakorlatot, az előzetes információkat alátámasztja. A pv. tanárok válasza a témával kapcsolatos - előzőekben ismertetett pozitív attitűd miatt - szintén érthető, a pv. parancsnokok előző válasza alapján viszont a 3,5-ös átlag kevésnek tűnik.

Valószínű, hogy saját szakmai gyakorlatukat vették elsősorban figyelembe, melyben - a többi védelmi területhez képest - a leginkább jelentkeznek már ilyen elemek és törekvések. A válaszadók átlag pontértéke 3,5 tehát közepesen technika központúnak tartják a jelenlegi veszélyhelyzet kezelést.

***5. A szolgálat jelenlegi vezető állománya milyen mértékben hasznosít tudatosan pszichológiai ismereteket munkája során ?**

A legnegatívabb válaszokat erre a kérdésre kaptuk, amely utal a jelenlegi vezetési gyakorlatot jellemző hozzáállásra, mely szerint *alig vesznek igénybe tudatosan pszichológiai ismereteket, módszereket*. A tűzoltó tanárok 0,8, a pv. tanárok 1, a pv. parancsnokok 1,5 átlag pontszámmal válaszoltak. Valószínű, hogy az utóbbiak legnagyobb átlagpontszáma összefüggésben van - az előző kérdéshez hasonlóan - a gyakorlat során fokozottabban jelentkező lélektani megközelítési módokkal.

A három csoport átlag pontértéke: 1,1

6. Volt-e már példa arra, hogy utólag belátta: alaposabb lélektani ismeretek birtokában jobban döntött volna ?

Nem volt - Néhányszor - Sokszor

Csoportok	Válaszok összesített megoszlása (%)		
	Nem volt	Néhányszor	Sokszor
tűzoltó tanárok	20	66	6,6
pv. tanárok	0	42	57
pv. parancsnokok	37	56	6
összesen	26	58	16

A pv. tanárok közül *mindenkivel* előfordult már, hogy helyesebben döntött volna kellő lélektani ismeretek birtokában.

Jellemző, hogy a rutin, a gyakorlat szerepét eltúlozó “Nem volt” válasz náluk egyáltalán nem fordult elő, még a pv. parancsnokoknál 37 %-ban.

A "Sokszor" válasz annak *elismerése*, hogy a válaszadó lélektani ismeretei messze elmaradnak a kíváнатostól. A technikát előtérbe helyező tűzoltók és a gyakorlatias pv. parancsnokok ezt csak 6,6 illetve 6 %- ban választották.

7. Vészhelyzetben, az alábbi felosztás szerint hol lenne a leginkább szükség egy pszichológiai információs bázisra ?

(rangsorolja az első ötöt!) kisgyermek	gyermekcsoport
iskolások	gyermektömeg
serdülők	felnőtt csoport
felnőttek	idős csoport
idős korúak	felnőtt tömeg

Elégge egyértelmű volt a felnőtt tömeg 1. helyezése, mindhárom csoportnál a rögtön utána következők elég távol estek a helyezésekben.

Jó pszichológiai érzékre vall, hogy összességében is, de két csoport is a kisgyermekeknél tartotta legkevésbé fontosnak a vészhelyzeti pszichológiai információs bázist.

	legfontosabbak		kevésbé fontos
	1. helyen	2. helyen	
tűz. tanárok:	felnőtt tömeg	gyermek csop.	idős korúak
pv. tanárok:	felnőtt tömeg	felnőtt csop.	kisgyermek
pv. pk.	felnőtt tömeg	felnőtt csop.	kisgyermek
össz. válaszadó:	felnőtt tömeg	felnőtt csop.	kisgyermek

Érdekes volt a megoldók egyes csoportjain belül az átlagos helyezési értékek szóródási terjedelme (range) alakulása melynek magasabb értéke a differenciáltabb véleményalkotásra, alacsony értéke az *esetleges* válaszadásokra engedett következtetni, az alábbiak szerint.

<i>csoportok</i>	<i>szóródási terjedelem</i>
tűzoltó tanárok	2,09
pv. tanárok	4,4
pv. parancsnokok	5,5

8. Alkalmazott-e már tudatosan valamilyen pszichológiai módszert vészhelyzetben ?

Igen - Nem

Ha igen, milyen szituációban, és mit:

Erre a kérdésre igennel válaszolt a tűzoltó tanárok 26 %-a, a pv. tanárok 42 %-a, a pv. parancsnokok 37 %-a. Itt is, mint az előző kérdéseknél tetten érhető a polgári védelmi állomány kedvezőbb hozzáállása a pszichológiai ismeretek tudatos alkalmazásához. Ugyanakkor a leírt alkalmazások és szituációk sokfélesége jelzi, hogy a szolgálat során több alkalmuk is adódik erre, mint tűzoltó kollegáiknak.

Fontosabb szituációk, amikor tudatosan alkalmaztak lélektani módszert:

tűzoltó tanárok: közlekedésben; gyermeknevelésben; tűzoltók felkészítése kárelhárítás előtt; lebénult állapot feloldására

pv. tanárok: öngyilkossági kísérlet utáni helyzet megoldásában; balesetnél; gyermek csoport mozgásra készítése vészhelyzetben hangos felszólítással

pv. parancsnokok: veszélyes anyag balesetnél tájékoztatás, informálás, megnyugtatás, vészhelyzetben a *nyugalom* mint személyes *példa*, *presszió* adott helyzetben; taxis blokádnál határozott nyugodt *fellépés*;

A fentiekből látható, hogy a megoldók inkább a hétköznapi élet eseményeiből hozzák a példákat, a szakmai területről csak a pv. parancsnokok, ott is inkább a viselkedés, fellépés példát adó mozzanataira szorítkoznak a válaszok, kevésbé egy komplexebb előre tervezett, többé-kevésbé kiszámítható lélektani módszere, amely valamilyen káros folyamatot megszakít, vagy megakadályoz.

9. Tapasztalatai alapján az elsődleges beavatkozó és közreműködő szolgálatok körében hasznos lenne-e egy “pszichológiai szakszolgálat” felállítása ?

igen - nem

Miért ?

A pszichológiai szakszolgálatra igennel válaszolt a tűzoltó tanárok 46 %-a, a pv. tanárok 71 %-a, a pv. parancsnokok 56 %-a.

A százalékok megoszlása a csoportok között az előző kérdéseknek megfelelő, vagyis a tűzoltóké jelentősen negatívabb mint a két polgári védelmi csoporté, az utóbbiak válaszai kevésbé térnek el egymástól. A pszichológiai szakszolgálat felállítása egyértelműen a lélektan *gyakorlati alkalmazását jelentené*, így összefüggés van a kérdés, és az 1/b kérdés között. Ezt a válaszok meg is erősítették, ugyanis közöttük bizonyos korrelatív kapcsolat fedezhető fel, az alábbiak szerint:

1/b válaszok (pont) :	2,7	3,4	3,2
9. igen válaszok (%):	26	42	37

Miért (hogyan) javasolják a szolgálat felállítását ?

tű. tanárok: stresszre való felkészítés, csak vészhelyzetben, ne szolgálat, csak 1-1 szakember legyen, segíti a beavatkozókat

pv. tanárok: lelki elsősegély érdekében, hatékonyságot fokozza, pszich. ellátásra, tapasztalatok gyűjtésére, könnyíti a vezetést

pv. parancsnokok: tömegpszichózis kezelése, csoport formálás, pánik megelőzése, lelki elsősegély, beavatkozók felkészítése

Itt is mint a 3. kérdésnél a válaszok összeségében megtalálhatjuk a lehetséges feladatok nagy részét, ráéreznek a kérdés lényegére. A probléma az, hogy mindenki csupán 2-3 területet említ, ez a témában való mérsékelt tájékozottságra utal, nincs egy megfelelő terjedelmű ismerethalmaz, amiből választani tudnának.

Miért nem javasolják a szolgálat felállítását ?

tű. tanárok: mert ez a vezetők feladata, ez a kiképzés része kell hogy legyen

pv. tanárok: kiképzés része kell hogy legyen

pv. parancsnokok: vészhelyzetben erre nincs idő, nincs rá anyagi fedezet, ez a vezetők feladata, ez az elsődleges beavatkozók, a felkészítés és kiképzés feladata

A “nem” válaszokban két alapvető tendencia a közös: egyik a kiképzésbe javasolja integrálni ezen feladatokat, a másik a vezetők feladatának tartja a vészhelyzeti reakciók kezelését. Valószínű azoktól kaptunk ilyen válaszokat, akik szerint egy jól szervezett és vezetett gyakorlati tevékenység rutinos végrehajtókkal szinte “önmagától” megoldja a lélektani kérdéseket. Idegenkednek attól, hogy egy szakembert (pszichológust, szociológust) a feladat közelébe engedjenek. Többen jegyezték meg, hogy csak egy-egy, a feladat megoldásakor alkalmazott szakembert tudnak elképzelni, egy egész szolgálatot nem.

*10. A különböző társadalmi önszerveződések (önkéntes, karitatív stb.) szervezetten együttműködve a hivatásos szervekkel milyen mértékben segíthetnék a védelmi problémák kezelését ?

a., a megelőzésben.

b., katasztrófahelyzetben:

A válasz pontok az egyes csoportokban az alábbiak szerint alakultak:

	<i>megelőzésben</i>	<i>katasztrófahelyzetben</i>
tűzoltó tanárok:	4	3
pv. tanárok:	4,7	3,7
pv. parancsnokok:	3,9	4
összes válaszadó:	4,2	3,6

A válaszadók inkább a megelőzésben tudnák elképzelni az önkéntes szervezetek segítségét. Több kutatás is alátámasztja a 10/b válaszokat, ugyanis hivatásos szervezetek katasztrófa szituációban nem szívesen engednek a kárhelyre (ezen belül is az igazán veszélyes zónába) önkéntes, karitatív erőket. (3,6 pont) A pv. parancsnokokról itt is kiderül, hogy vészhelyzeti szituációban ők tapasztaltak és értékelhettek leginkább ilyen típusú segítséget (4 pont).

A hivatásos szervezetek és a társadalmi önszerveződések között egyébként esetenként megfelelő szakmai rivalizálás és területföltés a fenti válaszokra nem jellemző.

Az egyes kérdések értékelése után, a kérdőíves felmérés eredményeiről az alábbi, összegzett következtetés állapítható meg.

Összességében megállapítható, hogy a kérdőíven felvetett kérdéskörben a résztvevők többsége tájékozott, a problémára érzékeny. A pszichológiát mint tudományt elismerik, a gyakorlati hasznáról azonban - főképpen ismerethiányból adódóan - véleményük kevésbé pozitív, előítéletekkel terhelt. Munkájuk során - tudatosan - minimális mértékben alkalmaznak lélektani ismereteket. Többségük pozitívan ítéli meg egy leendő pszichológiai szakszolgálat szerepét és a társadalmi önszerveződések fokozottabb bevonását a veszélyhelyzet kezelésbe.

Jelentős arányban úgy ítélik meg, hogy a lélektani jellegű ismereteket, megoldásmódokat a kiképzés során minden szinten el kell sajátítani és ez alapvetően vezetési feladat, tehát nem igényel külön szakszolgálatot, viszont javasolják a pszichológusok - mint aktuális feladatra orientált tanácsadók - alkalmazását.

Néhány biztató kezdeményezés, szervezeti változás

Humán szolgálatok

A dolgozat elméleti részében több ízben is kifejtésre került, hogy a mentésben résztvevő hivatásos szervezetek esetében mennyire fontos kérdés a vészhelyzeti reakciók alakulását illetően az állománynak a katasztrófát megelőző hangulata, mentálhigiénés állapota, az ott uralkodó közösségi és csoportviszonyok. Egyes szerzők (Schneider, R., J. - Oetting, D., W.) a német Wehrmachtot, mások (Gal R.) az izraeli hadsereget hozzák pozitív példának ebből a szempontból. Kiemelik, hogy minden különösebb odafigyelés, intézkedés, vagy *speciális szervezet nélkül* csupán a kiváló alparancsnoki kar, a szaktudással kivívott vezetői tekintély, az elérendő célok morális elfogadása elegendő volt a szoros bajtársi viszonyok kialakulásához, így a jó közösségi légkör a stressz okozta problémák jelentős részét *szinte automatikusan* megoldotta.

Hiába tűnnek azonban logikusnak és követendőnek a fenti példák, ma hazánkban az ismert társadalmi gazdasági viszonyok miatt a morális értékrendszer változó

stádiumában nem lehet csupán a fenti elemekre építve hadsereget, de még rendvédelmi szerveket sem szervezni.

A védelmi területen belül elsőként a Határőrség, majd a Magyar Honvédség létrehozta *humán szolgálatát*.

Nem pusztán a meglévő problémák (beilleszkedési zavarok, szolgálattal fennálló konfliktusok stb.) kezelése volt az új szervezet létrehozásának célja, hanem a továbblépés megvalósítása is. A katonaéletbe való fokozatos beilleszkedés, a szervezeti tagok egymáshoz való viszonyának alakítása, maga a szocializációs folyamat szakszerű kezelése fog így hatékonyabban megvalósulni.

A parancsnokok olyan tanácsadókat, segítőköt kapnak a pszichológusok, szociológusok, pedagógusok személyében, akik *megóvják a vezetést* az ismerethiányból, előítéletekből, rutinból adódó helytelen döntésektől, állandó *kontroll alatt tartják* a mentálhigiénés helyzetet és a közösség állapotát, *felhívják a figyelmet* - még a kezdeti stádiumban - a problémákra.

Mindezek mellett a szabadidő hasznos, kulturált eltöltésének keretében a szolgálat szervezi, elősegíti a haza védelmének tudatos elfogadását célzó erkölcsi, pszichikai felkészítést. Ügyelnek a szakemberek a regenerálódás megfelelő feltételeinek biztosítására, az ellátás, a sokoldalú gondoskodás *állandóan elsőrendű kérdésként való kezelésére*. Azokat a tudati, erkölcsi, fizikai és pszichikai téren szükséges kondíciókat, melyet a társadalom, a környezet nem alakított ki a mai fiatalokban, valószínű, hogy a humán szolgálat sem fogja tudni ellensúlyozni. Van viszont egy szakmai környezet, mely az idegen és új elvárások között kapaszkodót kínál az embernek, és amelynek tevékenysége a veszélyhelyzetek során az eredményesebb feladat végrehajtásban, a jelentősen kisebb méretű személyi és anyagi veszteségekben fog majd igazán megmutatkozni.

A humán erőforrások előtérbe kerülése

A gazdasági élet néhány meghatározó szervezete a védelmi terület előtt jár a humán erőforrások kutatása és hasznosítása terén.

Speciális szervezeti egységek, erre a célra képzett személyek foglalkoznak az ember sokirányú szükségletrendszerével, pszichikumával és a közösségi viszonyok kérdéseivel. Ezeknek a kezdeményezéseknek a célja elsősorban a hatékony és a még hatékonyabb munka és az ennek érdekében fogantatandó szervezeti változások, rendszabályok.

Mivel közbenső cél az emberek jobb közérzetének és hangulatának elérése, ez - igaz, hogy közvetve, de - kihat végsősoron a vészhelyzeti magatartásokra, reagálásokra is. Ma még azonban nem jellemző, hogy a biztonságérzet - mint a jó közérzet egyik fontos eleme - összekötő kapocs lenne a gazdasági egységek humán szervezetei és a védelmi terület között.

Manapság az összekötő szerepet egyre inkább kezdik elvállalni a biztonság növelését célul kitűző különböző, *vészhelyzet kezelő társadalmi önszerveződési mechanizmusok*. Ezek többsége valamelyik hivatásos szakmai szervezet feladatköre mentén szerveződik: önkéntes tűzoltók, polgárőrség, különböző katasztrófa szituációkra szakosodott csoportok (hegyi mentők, barlangi mentők, mentőkutyás csoportok stb.) Az alábbiakban nagyvonalakban ismertetett rendszer, ajánlás azonban a veszély keletkezésének , elhárításának szinte teljes vertikumát átfogja, elsősorban a legérintettebbek, a veszélyes környezetben élők bevonásával.

Az APELL - program (63)

1986-ban, súlyos vegyipari baleseteket követően az Egyesült Nemzetek Szervezete Környezeti Programja (UNEP) ügyvezető igazgatója Mostafa K. Tolba több intézkedést javasolt, különösen a fejlődő országok kormányainak az ipari katasztrófák előfordulásának és káros hatásainak csökkentése érdekében. Az egyik legjelentősebb javaslat azt célozta, hogy a kormányok és az önkormányzatok legyenek képesek együttműködni a veszélyt okozó iparral, a helyi vezetőkkel és a veszélyeztetett közösséggel az intézkedések meghozatalában és a veszélyhelyzetek kezelésében. A javaslatból nemzetközi erőfeszítéssel program lett, és 1987 júniusában kiadásra került egy kézikönyv az UNEP Ipari és Környezeti Irodája gondozásában "*Vészhelyzetek tudatosítása és a felkészülés ezekre helyi szinten*" (angol rövidítése: APELL) címen.

Ez a munka irányelveket szolgáltat a kormányoknak, a helyi önkormányzatoknak, a veszélyes üzemek vezetőinek a helyi közösség, a lakosság hatékonyabb tudatosításához a megfelelő biztosítékot nyújtó vészhelyzeti tervek elkészítése érdekében. A helyi részvétel hangsúlyozása ellenére a program nem kívánja helyettesíteni, sem akadályozni a már meglévő vagy tervezett állami, ipari, vagy helyi hatósági vészhelyzet kezelési módokat.

Ennek biztosítéka, hogy az APELL által kidolgozott tervet a helyi hatóság hagyja jóvá.

A közelmúlt nagy ipari katasztrófái bebizonyították, hogy - reális értékeléseket figyelembe véve - nem létezik teljes megbízhatósággal működő, a baleset bekövetkezését kizáró biztonsági rendszer.

A bekövetkező veszteségek nagysága viszont nagymértékben függ a vészhelyzetben elsőként reagáló helyi közösségek felkészültségétől, a veszély mibenlétét, természetét ismerő, vagy nem ismerő emberek hozzáállásától, reakcióitól, a formális és informális vezetők intézkedésétől. Mindezek tulajdonképpen a helyi közösséget alkotó embereknek a veszélyforrással és a lehetséges károsító hatásokkal, védekezési módokkal kapcsolatos érzelmi, értelmi és mentális készenléti állapotát fejezik ki.

Az ENSZ kézikönyvének *alapvető célja*, hogy a védekezés humán szempontjainak előtérbe helyezésével a *tudatosságot növelje*, s ezáltal segítse a közösségeket a veszélyhelyzetekre való felkészítésben. A program közbenső céljai a következők:

- a lakosság informálása a közelükben lévő veszélyforrás mibenlétéről, sajátosságairól, lehetséges károsító tényezőiről, valamint a megelőzés és a védelem érdekében fogatosított kockázat csökkentő intézkedésekről
- a kész katasztrófavédelmi tervek vizsgálata, pontosítása, vagy új tervek elkészítése
- a veszélyforrás üzemeltetőjének (ipar) érdekeltiségét növelni kell a lakosság tudatosításában és a hatékony tervezésben
- integrált, minden lehetséges veszélyt kezelő átfogó jellegű terv létrehozása a többi tervkészítővel együttműködve
- a helyi közösség tagjainak bevonása a tervezés, a gyakorlás és a megvalósítás folyamatába.

Az APELL újdonsága abban áll, hogy egy nyitott, szinte a világ bármely pontján értelmezhető és tartalommal kitölthető rendszert javasol, amely rendszernek *összekötő szerepe van* a hivatásos szervezetek (ipar, tűzoltóság, polgári védelem, stb.) és a veszélyeztetett lakosság között. A rendszer lelke, a Koordinációs Csoport a helyi hatóságoktól, a közösségi (választott) vezetők, képviselők közül és az ipartól delegált tagokból áll. Az egész részvétel önkéntes, és jól körülhatárolható érdekeken alapul. A lakosság *félelmeit, kérdéseit a közösségi vezetők hivatottak tolmácsolni*, és a választ megadni. Így kerülhetők el a hiányos, vagy ál információk által keltett *rémhírek, felesleges tiltakozások, pánik veszélyes állapotok*.

Ha az emberek tudják, hogy egy *általuk delegált, őket értő és irántuk felelősséget érző személy* is került a döntési folyamatba, ezzel szinte ki vannak zárva a felesleges titkolódzások, a kényelmességből és ismerethiányból adódó információ visszatartások.

Az APELL kézikönyv azon túlmenően, hogy ismerteti a rendszer lényegét, részletes mintákat ad egy vészhelyzeti reagálási terv elkészítéséhez, kezdve a kockázat felmérésétől, a tudatosítás kialakításán keresztül a konkrét feladatokig.

Az ENSZ Környezeti Programja (UNEP) a következőképpen igyekszik az APELL-folyamat megvalósítását elősegíteni:

- 1., Az APELL -t propagálja, megismerteti
- 2., A veszélyforrást jelentő ipar képviselőit igyekszik megnyerni az ügynek
- 3., Az egyes országok felé célokat ajánl és a végrehajtást kontrollálja
- 4., A helyi hatóságok és vezetők segítségére regionális konferenciákat, értekezleteket szervez
- 5., Más ENSZ és nemzetközi szervezeteket a támogatásra és részvételre ösztönöz
- 6., Az APELL folyamat elindítását mindenhol segíti
- 7., Az APELL megvalósulását nyomon követi, információkat gyűjt és továbbít a folyamatok előrehaladásáról

Hazánkban is történtek próbálkozások az APELL szervezésére, a hivatásos védelmi szervezetek reagálása azonban nem egyértelműen pozitív. Mint az UNEP tapasztalatai is mutatják, nálunk is gyakori az értetlenség, a szakmai területféltség, a szűklátókörűség, a helyi érdekek előtérbe helyezése. A védelmi és az önkormányzati vezetőket mindenképpen meg kell nyerni az ügynek, mert *az APELL - mivel fő célja a tudatosítás - igen jelentős előrelépés lehet a vészhelyzeteket még tovább súlyosbító és a veszteségeket növelő káros pszihikai reakciók kivédésében*

KÖVETKEZTETÉSEK, ÖSSZEGZÉSEK

A nemzetközi szakirodalom, és a hazai gyakorlat tanulmányozásának végső célja az volt, hogy bizonyítsa a nálunk még ismeretlen alkalmazott tudományterület, a *katasztrófapszichológia létjogosultságát*, és első lépésként szolgáljon a kialakulás folyamatában. Az alábbi összegzés is a fentiek megvalósítását tartja elsősorban szem előtt.

A magartástudomány kutatási módszereivel a vészhelyzeti viselkedési formákról feltárható annyi ismeret, törvényszerűség, amely elegendő a hazai szabályozás lehetőségeinek megfogalmazásához.

Ezen ismeretek, törvényszerűségek megalapozhatják egy új tudományterület, a katasztrófapszichológia létjogosultságát.

A vészhelyzeti magatartásokkal kapcsolatban leginkább a fejlett országokban található a témával foglalkozó szakirodalom. Ezek túlnyomó része a megtörtént katasztrófa szituációkról gyűjtött információk és a résztvevők (áldozatok és segítők) körében később végzett vizsgálatok, felmérések alapján történt feldolgozás, következtetések levonása. Egy ilyen egyedi kezdeményezés során a témában összegyűlt információhalmaz arra enged következtetni, hogy szervezettebb keretek között a szabályozási lehetőségeink megfogalmazásához szükséges szakirodalmi információs bázis kialakítható. Természetesen a más helyen, időben és más etnikumra vonatkozó megállapításokat csak bizonyos szakmai szűrő közbeiktatásával lehet adaptálni és hazai empirikus kutatásokkal kell kiegészíteni. Igen értékes szakmai információk rejlenek a vészhelyzetekben operatív vezetői, parancsnoki tevékenységet ellátók tapasztalataiban. A különböző archivumok és levéltárak mind a háborús helyzetek, mind a katasztrófa szituációk vonatkozásában számos pszichológiai, szociológiai jellegű információval segíthetik a kutatót.

A lélektani kérdések egyre inkább előtérbe kerülnek a védelmi szférában is. A témában kompetens szakemberek véleménye is az, hogy *a gyakorlati szükségletek nagy valószínűséggel meg fogják teremteni egy új alkalmazott pszichológiai tudományterület, a katasztrófapszichológia kialakulásának feltételeit.*

Hazánkban az eddigi intézményesített - többnyire szokásjogon alapuló - szabályozási, szervezeti, operatív gyakorlat technika - centrikus, és a legkritikusabb vészhelyzeti magatartásmódok kezelését illetően lemaradt a magatartástudomány által kínált lehetőségek hasznosításában.

Jelenleg hazánkban a vészhelyzetek lélektani kérdéseivel foglalkozó szervezet nem működik, jogszabály ilyen kérdésekre nem utal, néhány általános megfogalmazást kivéve: pl. a lakosság tudati felkészítése a honvédelmi alapelvekben. Egyes rész kérdések kutatása elvi szinten folyik (pl. személyi kockázat, döntés pszichológiája) a gyakorlat azonban lényegében az alkalmasság vizsgálatokra szorítkozik. A katasztrófavédelem két legjelentősebb szervezetének, a tűzoltóságnak és a polgári védelemnek nincs a témával foglalkozó szervezete, pszichológust, szociológust nem foglalkoztatnak. Az interjúkban a megkérdezett parancsnokok úgy nyilatkoztak, hogy a gyakorlatban a rutin, a mindenkori helyzet, a tapasztalat dönti el a kérdéseket. A kérdőíves felmérés arra utal, hogy az állomány nagy része nyitott ugyan ezen kérdésekre, de kiképzésük során a humán szempontok háttérbe szorultak, pszichológiai ismereteik gyengének mondhatók. A parancsnokok a mentés során esetenként vagy saját mentális korlátaikba ütköznek, vagy beosztottaik, illetve az áldozatok reakciói kötik le őket, ami lerontja a - technika által egyébként biztosított - eredményességet. A hipotézisben említett lemaradást tovább növeli a pszichológia, a pszichológus szerepével kapcsolatos általános ismeret és információ hiány, amely bizonyos *“érintkezési szorongást”* vált ki és hátráltatja a szakemberek alkalmazását.

Ami a lakosságot illeti, a polgári védelemnek - mint békében a legnagyobb létszámú szervezett erőt befolyásoló védelmi szervezetnek - lenne a leginkább szerepe a tudatosításban. A rendszerváltást követő átszervezési és identitáskeresési időszakban azonban az elvártnál kisebb mértékben tudott e feladatának megfelelni.

A humán beállítottságú szemléletmód és a pszichológia alkalmazásának gyakorlattá tételével a tájékoztatásban, a felkészítésben és az operatív gyakorlatban, jelentős személyi és anyagi veszteségek kerülhetők el, illetve a feladat kisebb erővel és idő alatt végrehajtható.

Mind a hazai és külföldi szakirodalom, mind az empirikus kutatások több ízben utalnak arra, hogy az emberi hozzáállás és a lélektani ismeretek megfelelő alkalmazása ha csodákra nem is képes, de legalább nem, vagy kisebb mértékben keletkeznek újabb problémák, a pusztító tényezők hatása kevésbé lesz súlyos, a mentési feladat kevesebb anyagot, eszközt, létszámot igényel. Ismeretesek olyan szituációk, amikor egy tudatosan, vagy spontán elhangzott szó, egy érintés csodákat tehet, ugyanakkor egy másik helyzetben pánikot robbanthat ki.

Nem kell különösebben bizonyítani, hogy ezen ismeretek legalább alapfokon történő elsajátítása adott esetben ugyanolyan fontos lehet, mint a fizikai elsősegélynyújtási, vagy a munkavédelmi ismeretek.

Az irodalom általában kiemelten kezeli a lakosság vonatkozásában a *veszélyekről való tudatosítás kérdését*. Az Egyesült Nemzetek Környezeti Programja (UNEP) is hangsúlyozza, hogy a *műszaki eszközökkel elérhető kockázat minimalizálás a lehetőségek határához érkezett*, a humán tényezőkben rejlő lehetőségek kihasználása pedig éppen csak a kezdetén jár. Mind a háborús, mind a katasztrófa szituációk tapasztalatai azt mutatják, hogy lényegesen kisebb veszteségeket szenved el az előre felkészített lakosság, mert a katasztrófa kezdeti időszakában megtett intézkedések és tevékenység döntő a végkifejlet szempontjából. A hazai bizonyítékok közül kiemelkedik az 1944-es légoltalom tevékenysége, amikor is a kezdeti, felkészületlenségből és tudatlanságból adódó, légítámadások utáni súlyos veszteségek a több irányból és jó pszichológiai érzéssel indított érzelmi és tudati ráhatás következtében jelentősen csökkentek.

A védelmi szervezetek közül elsőként a Határőrség létrehozta humán szolgálatát, melynek tevékenysége további bizonyítékokkal fog szolgálni az emberi tényezőkben rejlő lehetőségek, köztük a pszichológiai módszerek fokozottabb igénybevételének gyakorlati hasznát illetően.

A tapasztalatok és a kutatási eredmények alapján a lakosság esetében döntő fontosságúnak bizonyult a *tudatosítás* kérdése. Mivel a biztonságra törekvésnél a műszaki megoldások lehetőségeikben egy olyan határhoz érkeztek, amely már lényegesen nem fokozható, így a továbblépés az emberi tényezők figyelembevételével lehetséges csak. Az egyik legnagyobb veszélyt jelentheti az információktól elzárt, tudatlan lakosság. A veszély tudatosítása, a megfelelő szintű ismeretek viszont megindítják a vészhelyzetek kezelését közösségi szerveződési alapokon is.

Ezek a folyamatok, egy pozitív irányba változott ipari és állami szemlélettel és segítséggel lényeges előrelépést jelenthetnek a kockázatok visszaszorítása terén.

Veszélyhelyzetben bizonyos, a hétköznapiak fontosnak tartott dolgok (pl. anyagi javak, pénz) leértékelődnek, az érzelmi kötelékek viszont szorosabbá válnak, *létfontosságú lesz* a családi közösségek együttartása, a szülő és a gyermek fizikai közelsége. A katasztrófák egyik pozitív hatása, hogy a megmenekülőkben mintegy tudatosítja az igazi és a mellékes értékek, szükségletek hierarchiáját.

A katasztrófák mellett, hogy a szenvedés, a halál hordozói, mind az egyén, mind a közösségek tekintetében előidézői lehetnek pozitív jellegű lelki tartalmak kialakulásának, folyamatok elindításának.

Az egyénben a sebek okozta fájdalom elhalványul, és felülkerekedik a remény, a regenerálódás, a megmenekülés érzése. A fenyegetettség elmúltával előtérbe kerülnek a “*mi együtt segítettünk és oldottuk meg*” történései és pozitív élményei. Kiderül hogy a bátorság és nem a gyávaság volt a jellemző, hogy megszűntek a hétköznapiakon megalázóan szétválasztó faji, vallási korlátok, a társadalmi osztályokat elválasztó sorompók.

A családokban és más csoportok szintjén megvitatják az eseményeket, kicserélik a tapasztalatokat, így kölcsönösen lelki megnyugvást és érzelmi felszabadulást is biztosítanak egymásnak. Mindez formálisan megszervezve, és az információkat céltudatosan csoportosítva, értékelve segíti az egyént abban, hogy képes legyen uralkodni az események felett és magyarázatot adni a mindennapi élet természetes rendjén kívüli eseményekre is.

A mentést végzőkre, a segítőkre a legsúlyosabb lelki hatást a mások szenvedésével való azonosulás, a helyzetükbe való beleélés, együttérzés, a lelki teher “*átvétele*” jelenti. Ez a veszély különösen a laikus és a kezdő segítőköt fenyegeti olyan helyzetekben, amikor nem a fizikai segítségnyújtás, mentés a feladat, hanem inkább a pszichológiai, szociális támogatás, gondoskodás, meghallgatás.

Az információk és a tapasztalatok gyűjtése során kiderült, hogy a katasztrófapszichológia fogalomkörébe sorolható résztémával hazánkban számos kutató,

oktató foglalkozik, de egymásról nem, vagy csak keveset tudnak, lényegében elszigetelten dolgoznak. Az egyéb alkalmazott pszichológiák, pl. a munkalélektan és a sportpszichológia is számos ponton kapcsolódnak a vészhelyzeti pszichológiához. A katasztrófapszichológia létjogosultságát tagadók szerint ezek nem elszigetelt törekvések, hanem annak bizonyítéka, hogy végülis minden szakma, amennyiben valamelyik feladatához pszichológiai háttérrel, biztosítást tart szükségesnek, azt megoldja. Kérdés, hogy szükséges-e kiemelni és külön vizsgálni az ember viselkedéséből a rendkívüli helyzetekben működő elemeket ?

Ezt a kérdést, vagyis a katasztrófapszichológia mint önálló tudományterület létjogosultságát a gyakorlat igénye és szükségletei fogják eldönteni.

HIVATKOZÁSOK

1. Csapatpszichológia. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1993.15.p.
2. ENGLANDER T. - FARAGÓ K.:Kockázatesztelés az Egyesült Államokban és Magyarországon. Bp. ELTE. BTK. 1990.
3. KISS E. - ZELLEI G.: Problémafelvető elemzés a katasztrófamagatartás racionalitásáról. Bp. BM.PV.OVKI.1993. 2 - 15.p.
4. KISS E. - ZELLEI G.: im.15.p.
5. RANSCHBURG J.: Félelem, harag, agresszió. Bp. Tankönyvkiadó, 1983.33.p.
6. Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája. Szerk.: Dr. BARTA L. Bp. Tankönyvkiadó, 1978.65.66.p.
7. OETTING, D.W.: Motiváció és harci érték, a katona magatartása a háborúban. Bp. HM. 1993.25.p.
8. KISS E. - ZELLEI G.: i.m. 7 - 16.p.
9. BUZEK, G.: A túlélés kézikönyve Bp. Sub Roza Kiadó, 1994.18.p.
10. DR. KÉMÉNCZY IVÁN . Tömegkatasztrófák pszichológiai hatásai Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1980.55.p.
11. TRICKETT.: i.m. 13-19.p.
12. TRICKETT.: i.m. 17.p.
13. TRICKETT.: i.m. 24.p.
14. RAPHAEL, B.. When disaster strikes (Ha a katasztrófa támad) New York. Basic Books Inc., 1986.165 - 175.p.

15. BOWLBY J.: Maternal Care and Mental Health. London. World Health Organization. 1952. = RAPHAEL: op.cit. 167.p.
16. YATES, A.: Stress Management in Childhood. = *Clinical Pediatrics* 22.évf. 1983. = RAPHAEL: op.cit. 169.p.
17. RAPHAEL: op.cit. 174.p.
18. RAPHAEL: op.cit. 175.p.
19. DUDASIK, S.: Victimization in Natural Disasters = *Disasters*. 4.évf. 1980. 329 - 338 p. = RAPHAEL: op.cit. 223
20. TAYLOR, A.J.W. and FRAZER, A.G.: Psychological Sequelae of Operation Overdue following the DC - 10 Aircrash in Antarctica. = *Victoria University of Wellington Publications in Psychology* 1981.27.sz. = RAPHAEL: op.cit. 224.p.
21. SHORT, P.: Victims and Helpers. = HEATHCOTER. and TONG, B.: *Natural Hazards in Australia*. Canberra. Australian Academy of Science. 1979.
22. DR. KARTAL IMRE : Tapasztalatok, tanulságok, bírálatok = *Riadó*. VIII. évf. 1944.8.sz. 114.p.
23. ÉLES BARNA: Pszichikai tényezők szerepe tűz esetén. Bp. 1985. BM. Tűzoltó Kiképző Központ. 6.p.
24. DR. KÉMÉNCZY IVÁN: Katasztrófák és tanulságaik 2.rész = *Polgári Védelem*. 1975.9.sz. 10 - 13.p.
25. PRESZLY BÉLA: Mentés romok alól = *Légoltalmi közlemények*. 2.évf. 1944.6.sz. 166.p.
26. MOLNÁR ATTILA: A katonaság és a modernizáció. = *Katonaetika*. Szerk. : Molnár Károly. Bp. Zrínyi Kiadó 1993.140.p.

27. RAPHAEL, B.: op.cit. 229-234.p.

28. DR. KOVÁCS GÁBOR.: A katasztrófák pszichiátriai aspektusai. (kézirat) Bp. Hajnal Imre Egészségtudományi Egyetem. 1994. 5 - 10.p.

29. BRAUTIGAM, W.: Reaktionen, Neurosen, Psychopatien.... Ein Grundris der Kleinen Psychiatrie, Stuttgart, 1969 = Csapatpszichológia. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó. 1993. 76-80.p.

30. FRITSCHER, W. - SCHUH, H.: A parancsnoki vezetés pszichológiai alapjai a fegyveres erőknél. = Csapatpszichológia. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó. 1993. 81-83.p.

31. EGERVÁRY, A.: A pszichoregulatív tréning....= Csapatpszichológia. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó. 1993. 363-377.p.

32. FRITSCHER, W. - SCHUH, H.: im. 43-45

33. DR. ANDORKA R. - CSEH - SZOMBATHY L. - DR. VARRÓ I. : Társadalmi elítélés alá eső magatartások előfordulásának területi különbségei. = *Statisztikai Szemle*. Bp. 1968.1 - 2.sz. = GERGELY M. im.81.p.

34. DR. KOVÁCS GÁBOR im.: 20.p.

35. KISS ERNŐ.: i.m.21.p.

36. HORST, M.: A légvédelem pszichológiájához. Bonn. Belügyminisztérium. 1 - 5.p.

37. CANTRIL, H.: Támadás a Marsról = *Princeton University Press* 1940. = Szociálpszichológiai Szöveggyűjtemény. Szerk.: Pataki F. - Solymos Zs. Bp. Tankönyvkiadó, 1977. 211 - 240.p.

38. DRABEK, T.E. - KEY, W.H.: The Impact of Disaster on Primary Group Linkages. = *Mass Emergencies*. 1.évf. 1976.89 - 105.p. = RAPHAEL: op.cit. 170 - 172.p.

39. BOLIN, R. - KLENOW, D.: Response of the Elderly to Disaster: An Age - Stratified Analysis. = *International Journal of Aging and Human Development*. 16.évf. 1982.4.sz. 283 - 96.p. = RAPHAEL: op.cit. 171.p.
40. MC FARLANE, A.C.: Post - traumatic Phenomena Due to a Disaster. Department of Psychiatry, The Flinders University of South Australia. 1985. - RAPHAEL: op.cit. 173.p.
41. RAPHAEL: op.cit. 144.p.
42. GARRISON, J.L.: Mental Health Implications of Disaster...= *International Journal off Mass Emergencies and Disasters*. 1985.2.sz.49 - 65.p. = RAPHAEL: op.cit. 148.p.
43. POLIC, M. - BAUMAN, A. - BUKINAC, Z. RAJH, S. - USENICIK, B.: Horváth menekültek Szlovéniában = Ujma. 1993.7.sz.
44. MARANCSIK PÁL: Árvízvédelem polgári védelmi szemmel. Békécsaba. Békés megyei PV. Pság. 1981. 23 - 27.p.
45. ARONSON, E.:A társaslény. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1978. 81 - 104.p.
46. ZELLEI G.: Magasrendû személyiségjegyek fejlesztésének lehetőségei a védelmi vezetők képzésében. (Szakdolgozat) Bp. ELTE.BTK. 1992. 26 - 29.p.
47. GUGGENBÜHL, D : Das Bild der modernen Krieger aus psychologisch - psychiatrischer Sicht. (A modern háború arcúata pszichológiai - pszichiátriai szempontból) = OETTING, D.W.: i.m.12.p.
48. JANIS, I.L.: Air War and emotional Stress... = *Greenwood Press westport*. 1951. = RAPHAEL: op.cit. 219.
49. HORST, M.: im.1.p.
50. LYONS, H.A.: Depressive Illness and Aggression in Belfast = *British Medical Journal*. 1.évf. 1972. 342 - 344.p. = RAPHAEL: op.cit. 215.

51. DR. OPÁL SÁNDOR: Különleges hadviselési eszközök a terrorizmusban = *Hadtudomány* IV.évf. Bp.1994.4.sz.
52. PLOEGER, A.: A Ten - Year - Follow - Up of Miners Trapped for Two Weeks under Threatening Circumstances. = SPIELBERGER, C. and SARASON, I.G.: Stress and Anxiety. New York.Wiley, 1977.
53. MARANCSIK PÁL: i.m. 20 - 49.p.
54. DR. BUKOVICS ISTVÁN: Elemi csapások, tömegszerencsétlenségek pszichológiai hatásai és az azok ellen történő felkészítés parancsnoki feladatai. Bp. Tűzoltó Kiképző Központ. 1983. 10 - 14.p.
55. GRABOVOJ, D.: A csapatok tevékenysége tömeges tüzek körülményei között. Moszkva. Vojenizdat. 1969. 42.p. = MADARAS P. - SZABÓ A.: Tüzek a harcmezőn. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1982. 73.p.
56. GROEHLER, O.: A néma halál. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó. 1983.52.p.
57. RAPHAEL, B.:op.cit. 203-215.p.
58. CANETTI, E.: Tömeg és hatalom. Bp. Európa Könyvkiadó, 1991. 14 - 21.p.
59. LE BON: A tömegek lélektana. Bp. Franklin Társulat. 1920.
60. CANETTI, E.: i.m. 27 - 28.p.
61. DR. KÉMÉNCZY IVÁN: Tömegkatasztrófák pszichológiai hatásai. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1980. 55 - 62.p.
62. LEIFERT, J.: Félelem és bátorság = Csapatpszichológia. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1993. 269 - 272.p.
63. ENSZ. KÖRNYEZETI PROGRAMJA IPARI ÉS KÖRNYEZETI IRODÁJA munkacsoportja (Szerző és Kiadó): Vészhelyzetek tudatosítása és felkészülés ezekre helyi szinten. Párizs. 1987. 9 - 11. 14. 18.p.

***EGYÉB - A HIVATKOZÁSOKBAN NEM SZEREPELT -
TANULMÁNYOZOTT IRODALOM***

1. ALLPORT, G.W.: A személyiség alakulása. Bp. Gondolat, 1985.
2. ÁGH ATTILA: Konfliktusok, háborúk. Bp.Zrínyi Katonai Kiadó, 1989.

3. DR. BÁBOSIK ISTVÁN: A nevelés folyamata és módszerei. Bp. Leopárd Kiadó, 1991.
4. BUDA BÉLA: Az empátia - a beleélés lélektana. Bp. Gondolat Könyvkiadó , 1978.
5. BUDA BÉLA: A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája. Bp. Tankönyvkiadó, 1986.
6. CENDROWSKI, J. - SWEBOCKI, S.: Pszichológia a harcban és a katonai vezetésben. Bp. Zrínyi, 1976.
7. Pszichológia. Szerk.: DR. GERÉB GYÖRGY. Bp. TKK., 1981.
8. HAIRE, M.: Pszichológia vezetőknek. Bp. Mezőgazdasági Kiadó, 1977.
9. HUNYADI GYÖRGY: Szociálpszichológia I-II. Bp. Gondolat Könyvkiadó, 1984.
10. KARÁCSONY SÁNDOR: A magyar vilánézet. Bp. Exodus, 1941.
11. KLEIN SÁNDOR: Munkapszichológia. Bp. Gondolat Könyvkiadó, 1980.
12. KORNAI JÁNOS: Antieguilibrium. Bp. KJK.
13. Katonaetika. Szerk. MOLNÁR KÁROLY. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1993.
14. MÉREI F. - BINÉT Á.: Gyermeklélektan. Bp. Gondolat Könyvkiadó, 1981.
15. MÉREI FERENC: Közösségek rejtett hálózata. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971.
16. PATAKI FERENC: Csoportlélektan. Bp. Gondolat Könyvkiadó, 1980.
17. PECK, D - WHITLOW, D.: Személyiségelméletek. Bp. Gondolat Könyvkiadó, 1983.
18. PRITYI SÁNDOR: Az ellenségkép változása. Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1990.

19. POLCZ ALAINE: Meghalok én is ? Bp. Századvég Kiadó, 1993.
20. PRZEWLOCKI, P.: A korszerű harc társadalompszichológiai jelenségei. Bp. Zrínyi, 1973.
21. ROTH, J.: Hajléktalanok a Német Szövetségi Köztársaságban. Bp. Kossuth Könyvkiadó, 1973.
22. SALAMON JENŐ: Az értelmi fejlődés pszichológiája. Bp. Gondolat Könyvkiadó, 1983.
23. SIMON, H.I.: Korlátozott racionalitás. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1982.
24. SELYE JÁNOS: Stressz distressz nélkül. Bp. Akadémiai Kiadó, 1983.
25. Szemelvények. Szerk.: DR. SZILÁGYI TIVADAR. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994.1. évf. 1.szám.
26. ZELLEI GÁBOR: Magasrendű személyiségjegyek fejlesztésének lehetőségei a védelmi vezetők képzésében (Tanulmány) Bp.BM.PV.OVKI.1992.
27. A komplex mentesítő század parancsnokainak kiképzéséről = Polgári Védelem Bp.1981.7.sz.
28. Pszichikai felkészítés = Polgári Védelem Bp. 1982.2.sz.
29. A védelmi vezetőképzés néhány szociálpszichológiai problémája = Rendészeti Szemle Bp.1992.2.sz.
30. Vegyi katasztrófák megelőzése és elhárítása = Rendészeti Szemle Bp.1992.8.sz.
31. A mentő munkák vezetésének sajátosságai a különböző típusú katasztrófák esetén = Rendészeti Szemle Bp. 1993.5.sz.
32. Keressük a katasztrófapszichológust ? = Magyar Polgári Védelem Bp.1994.7.sz.

33. Kis tömeglélektan = Magyar Polgári Védelem Bp. 1994.7.sz.

34. Egy rádiójáték előre nem tervezett hatásának.....= Magyar Polgári Védelem Bp.1994.11.sz.

MELLÉKLETEK

1.sz. Gyermekek a bozóttűzről

2.sz. Katasztrófa áldozatok

3.sz. Katasztrófa elhárítók által jelzett stressz - hatások változása

4.sz. Segítők, mint rejtett áldozatok

5.sz. Pszichés reakciók a katasztrófa fázisaiban

6.sz. Az öngyilkosságok gyakorisága megyék szerint

7.sz. Iskolai végzettség, gazdasági helyzet és a műsor hírként való értelmezése

8.sz. Családi élet helyreállítása katasztrófát követően

9.sz. A szlovén lakosság viszonya a horvát menekültekhez
A menekültek közérzetének összetevői

10.sz. Hány családtagjukról tudnak a menekültek ?
Mi szükséges a háború befejezéséhez ?

11.sz. Katasztrófatípusok néhány sajátossága, mint a mentés vezetését bonyolító
akadályozó tényező

12.sz. Pszichológiai vizsgálatok eredménye

FOGALOM ÉRTELMEZÉSEK

1., Csapás: támadó jellegű, katonai célok érdekében, fegyverrel kiváltott pusztítás, rombolás, tűz, szennyeződés, mely a civil környezetet (is) érinti.

2., Vészhelyzet: a lakosság kisebb, vagy nagyobb csoportjait közvetlenül vagy közvetve tartósan életveszéllyel fenyegető háborús csapás, vagy béke körülmények közötti (katasztrófa) szituáció

3., Vészhelyzeti (katasztrófa) pszichológia: a vészhelyzeti szituáció szereplőinek (áldozatok, mentőerők, kívülállók) magatartását vizsgáló tudományterület

4., *Mentő erők*: a vészhelyzeti szituációban az emberek és anyagi javak mentésében közvetlenül vagy közreműködőként résztvevő, a feladatra kiképzett katonai vagy rendvédelmi szervezetek

5., *Segítők*: a mentő erők a különböző önkéntes szervezetek és a spontán beavatkozók

6., *Védelmi szféra (terület)*: az állampolgárok szélesebb értelemben vett biztonságát szolgáló jogszabályi, szervezeti, tevékenységi rendszer

7., *Védelmi vezetők*: a fenti területen, elsősorban a végrehajtást közvetlenül irányító vezetők

TARTALOM

BEVEZETŐ	2
NEMZETKÖZI ÉS HAZAI KITEKINTÉS	4
NÉHÁNY ÁLTALÁNOS MEGKÖZELÍTÉS A VÉSZHELYZETI REAKCIÓK RÉSZLETEZÉSE ELŐTT	8
<i>A teljességre törekvés igénye nélkül</i>	<i>8</i>
<i>Biztonságérzet, konfliktuskezelés, veszélyérzékelés</i>	<i>8</i>
<i>A vészhelyzeti cselekvés racionalitása</i>	<i>11</i>
AZ EGYÉN VÉSZHELYZETI MAGATARTÁSMÓDJÁNAK	

JELLEMZŐI	14
<i>A félelem természetéről</i>	<i>14</i>
<i>A pszichológiai csapdahelyzet</i>	<i>16</i>
<i>Az egyén pánikreakciója</i>	<i>18</i>
<i>Gyermekek katasztrófahelyzetben</i>	<i>21</i>
<i>Időskorúak viselkedése vészhelyzeti szituációban</i>	<i>25</i>
<i>Áldozatok viselkedésének sajátosságai</i>	<i>26</i>
<i>A gyakorlat által leírt sajátos vészhelyzeti reakciók áldozatoknál</i>	<i>29</i>
<i>A pszichológiai segítségnyújtás ajánlott formái áldozatoknál</i>	<i>33</i>
<i>A segítők pszichikus jellemzői</i>	<i>34</i>
<i>A vészhelyzeti magatartás pszichiátriai aspektusai</i>	<i>39</i>
<i>Pszichológiai módszerek az egyént veszélyeztető káros lelki hatások megelőzése és csökkentése érdekében</i>	<i>47</i>
 SAJÁTOS SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI JELENSÉGEK VÉSZHELYZETBEN	 53
<i>A népesség jellemzői</i>	<i>53</i>
<i>A lakosság sajátos reakciói</i>	<i>55</i>
<i>Családok vészhelyzetben</i>	<i>60</i>
<i>A migráció</i>	<i>62</i>
<i>Csoportjelenségek és a mentés vezetése</i>	<i>66</i>
<i>A tájékoztatás és felkészítés szerepe</i>	<i>71</i>
 VÉSZHELYZETEK ÁTTEKINTÉSE ÉS KRITIKUS ELEMEI A PSZICHIKUMRA GYAKOROLT HATÁS SZEMPONTJÁBÓL	 76
<i>Támadó fegyverrendszerekkel mért csapások</i>	<i>76</i>
<i>Terrorizmus, és egyéb polgári erőszak, mint katasztrófa szituáció</i>	<i>79</i>
<i>Földrengés</i>	<i>82</i>
<i>Az árvíz pszichés hatásai</i>	<i>84</i>
<i>A tűzvész lélektani hatásai</i>	<i>88</i>
<i>Vegyi katasztrófák pszichikai hatásai</i>	<i>91</i>
<i>Nukleáris katasztrófák pszichés hatásai</i>	<i>95</i>
<i>Járványok lélektani hatása</i>	<i>96</i>

<i>A tömeg, mint potenciális pusztító tényező</i>	99
A JELENLEGI HAZAI KÖRÜLMÉNYEK VIZSGÁLATÁBÓL ADÓDÓ NÉHÁNY MEGÁLLAPÍTÁS	105
<i>Társadalmi, gazdasági változások hatása a védelemhez kapcsolódó attitűdre</i>	105
<i>A tömegkommunikáció szerepe</i>	106
<i>Néhány, a térségünkben új jelenség hatása a pszichikumra</i>	108
<i>A mentést végrehajtók alkalmasságának kérdései</i>	110
<i>A védelmi vezetők vészhelyzeti pszichológiával kapcsolatos véleménye, hozzáállása</i>	112
<i>Néhány biztató kezdeményezés, szervezeti változás</i>	122
KÖVETKEZTETÉSEK, ÖSSZEGZÉSEK	127
HIVATKOZÁSOK	132
EGYÉB - HIVATKOZÁSOKBAN NEM SZEREPELT - TANULMÁNYOZOTT IRODALOM	138
MELLÉKLETEK	141
FOGALOM ÉRTELMEZÉSEK	142

Tanulmányképpen: földrész méretű lakossági pánik 1938-ban

1938.november 02-án éjszaka Orson Welles és Mercury rádiószínháza olyan éltűen és hatásosan dramatizálta H.G.Wells fantázia regényét a “Világok háborúját”, hogy legalább egymillió amerikai rémült meg tőle és ezek estek pánikba. Jellemzőek azok a megállapítások, melyeket H.Cantril, mint kutatásvezető tett közzé, a szociálpszichológusok által értékelt, földrésznyi méretű pánik szituáció alapos vizsgálata nyomán. A tanulmány a Princeton University Press hasábjain jelent meg 1940- ben, melynek néhány - hazai viszonylatban is érdekes következtetése az alábbiakban foglalható össze (37).

A kritikai képesség szerepe

A szakembereket leginkább az a kérdés érdekelte, hogy milyen tényezők alapján gondolta valaki, hogy az adás csak színdarab, játék, mások miért hitték, hogy ez valós hír. *Kritikai képességnek* nevezték el a azt a tulajdonságot, melynek megléte esetén valaki képes volt a rádióból érkező híreket úgy értékelni, hogy annak velejáróját, jellegzetes tulajdonságait meg tudja érteni és helyesen ítélni, cselekedjen. Vizsgálták - többek között a kritikai képesség és az iskolázottság összefüggését.

Azt az eredményt kapták, hogy kétszer annyi általános iskolai végzettségű hitte a műsorról hogy az híradás, mint egyetemi végzettségű.

A jövedelem alapján történő csoportosításnál azt kapták, hogy a szegényebb kategóriába tartozók hajlamosabbak voltak az adás valós hírként való értelmezésére.

A jövedelem és az iskolázottság között az amerikai kutatók (1940 -ben) 80 % -os megfelelést találtak. (Valószínű,hogy a mai Magyarországon szerényebb egyezést találnánk,vagyis ma nálunk jóval több a műveltek között a szegény,és a gazdagok között a szerényebb műveltségű.)Tovább vizsgálták, hogy mi volt az oka konkrétan a magasabb műveltségűek helyesebb eligazodásának. Ennek nyomán két fő csoportot találtak. Az iskolázottabbak fele egyszerűen túl hihetetlennek, fantasztikusnak találta az egészet.

Olyan *megbízhatósági pontok, hihetőségi normák* alapján voltak képesek dönteni, amelyektől való eltérés esetén az adást azonnal és biztosan valótlannak értékelték.

Egy példa az ilyen típusú reagálásokról :

“Hallottam, hogy a bemondó azt mondja, hogy New Yorkból beszél és egy marslakót lát a Times Square közepén ácsorogni, aki olyan magas, mint egy felhőkarcoló.

Csak ezt kellett hallanom - maga a marslakó szó elég volt a fantasztikus és hihetetlen leírás nélkül is.”

A műveltebbek másik fele olyan tapasztalatokkal, szaktudással rendelkezett, amelynek alapján egyértelmű volt számára az adás játék - jellegének felismerése. Valaki pl. az *“elpusztított terület”* közepén utazott éppen a közléskor és pusztításnak, szörnyeknek a nyomát sem látta.

A kutatás következő fázisában a kritikai képességnek mintegy ellentétéként a hiszékenységre való hajlamot vizsgálták és megállapították, hogy ez a tulajdonság az alábbi 7 személyiség jegy többségének megléte esetén alakul ki nagy valószínűséggel.

1. Bizonytalanságérzet az egyén életvitelében
2. Különböző félelmek (fóbiák) Pl. halálfélelem, tériszony stb.
3. Nyugtalanság (az adás hallgatása előtt)
4. Önbizalomhiány
5. Fatalizmus (hajlam a személyen kívül álló erőnek, hatalmaknak való alárendeltség elfogadása)
6. Vallásosság
7. Templombajárás gyakorisága

Fontos megállapítása volt a kutatásnak, hogy a kiszolgáltatottság(pánikra való hajlam) különbsége sokkal nagyobb volt az egyes műveltségi csoportokon *belül* mint a csoportok között.

Ez bizonyítja, hogy a személyiség egy jellegzetességének olyan mértékét kapták, amely *semmi esetre sem függ teljes mértékben a műveltségi háttértől.*

Érdekes eredményt hozott a rádióhallgatás *körülményeinek* vizsgálata, amelyből kitűnt, hogy a megszokottól eltérő (idegen) szituációban hallgatva a műsort, valószínűbb volt a pánikos viselkedés kialakulása. *(Ez egyben azt is jelenti a megelőzés szempontjából, hogy a vészjósló várakozásokkal terhelt időszakokat a legbiztosabb otthon a megszokott környezetben eltölteni)*

Összeségében elmondható, hogy önmagában a kritikai képesség megléte nem óv meg a pániktól.

Legyen bármilyen fejlett ez a képesség, a tudás, az aktuális ismeretek, mégis : a személyiség érzelmi összetevőiként ható túlzott érzékenység, bizonytalan szituáció stb. legyőzhetik ezeket.

H.Cantril szerint : *“a kritikai képességet következetesen gyakorolhatja az olyan személy, aki vészhelyzeti szituációban sebezhetetlen és akit a külső körülmények nem befolyásolnak.”*

Végül, vizsgálták a történelmi, társadalmi környezetet melyben a reagálás kialakult. Bizonyos párhuzam a 30-as évek amerikai viszonyai, és a mai hazai - sőt kelet - közép európai - helyzet között kimutatható. A lényeg itt is, ott is az egyensúlyából kibillent világ, a kapaszkodók nélkül, bizonytalanságban hanykolódó emberek.

Részleteiben, az alábbi történelmi környezeti tényezőket tették felelőssé az amerikai szakemberek a pánik - szituáció kialakulásáért :

Fontos társadalmi normák ingatagsága

Az emberek nagy része számára az érvényben lévő normák nem felelnek meg fizikai és pszichikai szükségleteik kielégítésére. Sok norma, szokás van az állandó változás állapotában.

Bizonytalan körülmények

Szélsőséges ideológiáktól (fasizmus, kommunizmus) való félelem, tömeges munkanélküliség. A megoldás a többség számára nem átlátható, a történéseket nem érintik, nem ellenőrizhetik az eseményeket.

A rádióadás fantasztikus értelmezésének fő oka sok hallgató esetében az a tény volt, hogy közel álltak a gazdasági katasztrófa széléhez.

Néhány jellemző idézet az esettanulmányokból:

“Minden olyan rendezetlen a világon, hogy bármi megtörténhet.”

“Annyi furcsa dolog történik a világon. A tudomány annyira előrehaladott, hogy nem is tudjuk, hol tarthat a Marson. Ahogy rohan előre a világ minden lehetséges.”

Ez utóbbiból kitűnik, hogy sok ember számára jelenkori civilizációban a *tudomány misztériuma* az egyik legjelentősebb bizonytalansági forrás.

Háborús rémület

1938 őszén amerikaiak millió követhették nyomon - hála a rádiós társaságok leleményességének - a vészjóslóan előrehaladó európai háborús feszültség eseményeit. Az érzelmi és értelmi összefüggések adottak voltak a valós fenyegetettség és a *“marslakók támadása”* között. *(Ma hazánkban a háborús fenyegetettséggel kapcsolatban igen tág határok között mozoghatnak az érzelmek. Létezik egyfelől egy valós védelmi koalíció adta biztonságérzet, ugyanakkor nemrégén határaink mentén robbantak a bombák, ezenfelül ki tudja hol, melyik diktátor kezében van a tömegpusztító fegyverek indítókulcsa.)*

A katasztrófa által okozott érzelemhullám

Ismert dolog, hogy kilátástalan, netán szorongatott helyzetben lévő embereknek kézenfekvő megoldás lehet egy *“kis felfordulás”*, a gondjaikból való menekülést jelentheti egy olyan súlyos, váratlan esemény, amely mellett az ő bajuk (bűnük) eltörpül. Számukra - persze csak kezdetben az intenzív aggodalom és gondok miatt - szinte megváltás lehet pl. a földönkívüliek támadása.

Egy, a fentieket szemléltető idézet:

“Egyetlen gondolatom, ahogy személy szerint kapcsolatba hoztam magam az eseményekkel, az öröm volt, hogy ha ezek Steltonig terjednek, nem kell kifizetnem a hentes számláját.”

Azt hiszem, az amerikai kutatók végkövetkeztetése nemcsak ott és akkor tekinthető érvényesnek :

“Mostanáig arra utaltunk, hogy a rádióadás nem keltett volna széles körű pánikot, ha az emberek több iskolázottsággal rendelkeztek volna, amit kielégítő munkakörben tudtak volna hasznosítani, amely eléggé jövedelmező ahhoz, hogy szükségleteik közül többet is kielégítsen. A világ úgy tűnik, szintén kibillent egyensúlyából a küszöbön álló háború fenyegetése miatt, amelybe ez az ország is belekeveredhet.

Talán nagyrészt a kultúra ezen zavarai a felelősek, azért az érzelmi bizonytalanságért, amelyet olyan fontosnak találtunk, és a kritikai képesség hiányáért, amit különösen a lakosság alsóbb iskolázottsági és jövedelmi kategóriáiban fedeztünk fel.”

A kutatók az okokat elemezve nem mutattak viszont rá a médiák felelősségére, valamint az állam szerepére az előbbiektől korlátozásában. Persze ez 1938-ban volt és az USA-ban, ahol a média szinte korlátlan lehetőségei és agresszivitása még csak a kezdeti kiteljesedés stádiumában voltak. Gondoljunk bele, hogy még az akkori kezdetleges technikával és lehetőségekkel is majdnem sikerült egy földrésznyi katasztrófát “összehozni”. Ma az ál és rémhírek tudatos terjesztésére – hála az internetnek – minden szórakozni vágyó felelőtlen, vagy bomlott személyiségnek lehetősége van.

Ma hazánkban még komplikálja a helyzetet, hogy csak pár éve “zuhant ráunk” ez az irdatlan nagy szabadság, nincsenek tapasztalataink vele kapcsolatban. Az emberek szinte habzsolják az előző rendszerben tiltott szellemi irányzatokat, a technika, az informatika sokáig csak áhított csodáit. Erre szoktuk mondani, hogy az inga most a másik oldalon van, néha úgy tűnik, a biztonságunkat feláldoztuk a szabadság oltárán.

Esetleírás

Földrengés miatt több napja betemetett romok alatt a keresőkutya élő embert jelzett. Megindult a feltárás, kiderült, hogy egy 3 év körüli gyermek van életben egy helyiségben, közte és a mesterséges rés között rokona oszló teteme. A gyermek a körülményekhez képest elég jó állapotban volt, mozgott, beszélt, de sem a tolmács, sem a mentő csoport tagjai – akik nem fértek át a résen – nem tudták rávenni, hogy közelebb jöjjön és kimásszon. Apját is csak nehezen tudták rábeszélni, hogy bemásszon a romok alatt – között a nyíláshoz és beszéljen hozzá, az ösztönös félelem erősebb volt a szülői féltésnél.

.A kisgyermek magatartása ösztönös volt, veszélyhelyzetben ragaszkodott a védett zugokhoz, ezenkívül nyilván nem tudhatta, hogy az a torzonborz ijesztő alak ott a nyílásban az ő megmentője. Ehhez még hozzáadódott a feltárás okozta szörnyű – számára szintén érthetetlen – zaj, a többnapos élve eltemetettségek okozta összes stresszhatással. Hozzá tartozóknál két ellentétes viselkedés figyelhető meg: vagy az ösztönös menekülés (mint fent) ami bizonyára érthetetlen a hasonló szituációt át nem élt szülők számára, vagy a teljes önfeláldozás, mint az alábbi esetben.

A pályaudvar peronján fiatalok csoportja várakozott az indulásra. Egyik fel akart szállni, de a hirtelen záródó tolóajtó csuklóját beszorította. Eredménytelenül próbálta kirángatni, majd a vonat elindult, ő kénytelen volt egyre gyorsabban futni mellette. A

többiek vagy dermedten nézték,vagy megpróbálták kiabálással megállítani a vonatot – eredménytelenül Testvére a peron eljén megdöbbenően szemlélte az eseményeket,a vonat mellett egyre gyorsabban feléje futó majd vonszolódó testvérét.Amint utólag elmondta,egy pillanat alatt jött az elhatározás,hogy: **mindenáron meg fogja menteni – nem halhat meg.**És megtörtént a “csoda” ez az igen erős akarat egy teljesen racionális döntést szült,melyet pontosan végre is hajtott.A felé száguldó test elé állt és átölelte,teljes súlyával belekapaszkodott.A két test összeadódó tömege kiszabadította a beszorult kezét,mindketten a vonat és a peron közé zuhantak.Sokáig tartott a felépülésük,de ma is élnek.

Esetleírás – közvetett áldozatok(hozzá tartozók,segítők,szemlélők)viselkedése

Nemzetközi mentőcsport számolt be a következőkről.Földrengés után az emberek kezdeti zavarodottságát,a céltalan és önös-ösztönös viselkedésformákat felváltja egy racionális-célszerű magatartás,vagyis: **mindent az eltemetettek kimentése érdekében.**Tudják,hogy erre csakis a profi mentőcsoporthoz képest,tehát ettől kezdve mindenben támogatják őket. Ekkor az embertömeg sajátos ereje olyan segítővé válhat,melyet semmilyen renfenntartó erő nem képes még csak megközelíteni sem Gyorsan elterjedt a hír,ha valahol a kutya élő embert jelzett.A romok körül várakozó reménykedők tudták,hogy a felderítés egyik fontos módszere a hallgatóság,vagyis az eltemetett által keltett hangok műszeres vagy természetes figyelése.Azt is tudták,hogy ezt minden külső háttérzaj nagyon zavarja.Ha a kutatók közül valaki a tömeg felé fordult és felemelte a kezét,egy pillanat alatt “válni lehetett a csendet” a rom körül.Ilyenkor egyszerre volt szinte kézzelfogható és megható a bajban annyiszor tapasztalt és leírt“mindenki egyért” hozzáállás.Egy távolabb motorozó fiú nem láthatta a jelet és tovább körözött.Egy emberként vetették magukat utána.

Az alábbiakban láthatunk egy szemléletes példát a felelőtlen, minden tudományos alapot nélkülöző – rémhírkeltésre alkalmas – közlésre.Ez a minősítés még akkor is igaz,ha pár oldallal később a “szerző” közli,hogy a jóslatok csupán az érdeklődők szórakoztatását szolgálták.

Nostradamus jóslat az internetről: mi történik Amerikában,ha becsapódik a BIG KILLER(NAGY GYILKOS – ez egy meteor fantázianeve) (az eredeti szöveg angol nyelvű)

HA ITT ÉLSZ....

A következő listán azok a városok és régiók szerepelnek melyek érintettek az üstőkös becsapódása esetén

Canada Ha folyó mentén élsz akkor az áradások miatt aggódhatsz. Amennyiben nem ez a tényező jön be akkor a rideg tél fog bekövetkezni a nyár helyett.Ez a tényező azt jelenti,hogy Kanada egy harmada el lesz zárva a napsugárzástól,ott egyformán hideg lesz.

Keleti part A meteor tsunamit (szökőár)idéz elő,mely kétségtelenül le fogja rombolni a keleti partvidéket. A tsunami meg fogja semmisíteni az USA egész atlanti óceáni flottáját.Szerencséd van, ha Philadelphia belső részein laksz.A kitelepítéssel nem lesz probléma, mert magas fokon szervezett az evakuálási rendszer.Még nagy forgalmi dugók esetén is lesz elegendő idő a körzet biztonságos elhagyására.(Emlékezz: a meteor már 7 nappal a becsapódás előtt szszabad szemmel is látható lesz.)

Keleti Sziklás hegység Az atmoszféra kiegyensúlyozatlansága miatt a Föld leingább tornádó súlytotta vidéke lesz.

Karibi szigetek Ez a régió teljesen le lesz rombolva. A szigetek,pl.: Kuba , Jamaica, Puerto Rico és mások teljesen el fognak néptelenedni a meteor becsapódás okozta tsunamik miatt.

Florida Majdnem az egész régiót le fogja rombolni a szökőár.

California Részekre fogja vágni a meteor becsapódása. A részek vagy elsüllyednek az óceánban,vagy szigetként maradnak meg.

Denver Kanada mellett ez lesz a másik,igen rideg tél által sújtott terület

Nagy Britannia A meteor elsősorban tsunamit idéz elő, a szigetek fele – lehet hogy tartósan víz alá kerül

Chicago Ez a város lesz az egyik biztonságos hely. Távol a földrengésektől és a szökőáraktól. Talán ami aggodalomra adhat okot, az a hidegebb tél és a folyón úszó égő olajfoltok..

Portugália A roppamnt erejű tsunami a teljes régiót kopár, lepusztult területté változtatja.

Missisipi vidéke E régióban égő uszadékok és olajfoltok adhatnak okot az aggodalomra.

Tűzföld A vulkánok földjén a kitörések nagyobb intenzitással folytatódnak

+++++++ eddig az internet idézet ++++++

Mégegyszer szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a fentiek minden racionális alapot nélkülöző agyszülemények, vagy nagyonis megfontolt kísérlet bizonyos régiók gazdasági folyamatainak, ingatlanpiacának befolyásolására.

2.A harmadik évezredbe is nagy valószínűséggel begyűrűző néhány jellemző kihívása, veszélye

A biztonság hosszabb távon való tervezéséhez a védelmi elvek és szempontok elfogadásához az állampolgároknak konszolidált körülményekre van szükségük. A rendszerváltás után a társadalmi gazdasági mobilitás olyan fokot ért el, hogy szinte teljesen háttérbe szorította a biztonsági, védelmi szempontokat. Az okokat egy külön dolgozatban lehetne elemezni, e helyen csak néhányat említenék. Az egyik a *szükségletek hierarchiája*, mely pontosan behatárolja az aktuális teendők sorrendjét. Sem az állampolgár, sem a gazdasági vezető nem kezeli fontosságának megfelelően a tűzvédelmet vagy a polgári védelmet, amennyiben nap mint nap *létkérdések szorongatják*; kivéve azt az esetet, amikor a hatóság kényszeríti erre.

Az erre hivatott hatósággal pedig jelenleg az a helyzet, hogy mint az előbbi kettő, szintén a létéért küzd, az egymást sűrűn követő átszervezések és létszámleépítések keltette zűrzavarban.

A fentiekén kívül az attitűdre károsan hatnak a védelmi szervezetekhez kapcsolódó, esetenként felelőtlen politikai és szakmai nyilatkozatok, és ebből adódó tervezett, sőt végerhajtott intézkedések: megszüntetés, összevonás, leépítés, stb. Ezek káros hatása a hiba felismerése után már csak nagyon nehezen, és hosszú évek alatt hozható helyre.

A tulajdonviszonyok változása sok esetben - akaratlanul is - újabb veszélyforrások kialakulását hozhatja magával. Erre az egyik legjellemzőbb példa a többszintes bérlakások eladása során kialakult helyzet.

A központi jellegű fenntartás és kezelés idején úgy ahogy megoldott volt a tűz és egyéb védelmi kérdések, a házirend ügye, a bérlő önállóan nem léphetett, kezdeményezhetett, köteles volt ezeket betartani.

Jelenleg a lakástulajdonosok egy része *“az enyém, azt csinállok amit akarok”* elven rácsokkal elzárja a lakás bejáratát, a közlekedő folyosókat, gondnokról, kapuzárásról nem gondoskodik, sok esetben elemi tűzvédelmi rendszabályokat sért meg.

Hasonló jelenségek figyelhetők meg a privatizáció egyéb területein is, elég ha csak a nagyobb teljesítményű szállítóeszközökre, vagy veszélyes üzemekre gondolunk. Több biztonsági, védelmi jellegű kérdés az önkormányzatok hatáskörébe került.

Az önállóság szokatlan feladataival birkózó egyén, a demokráciát még csak tanuló közösségek tudatában a mindennapok szorító gondjai miatt a védelmi attitűd - ha ideiglenesen is - de a háttérbe szorult. A helyzet azért nem válik súlyossá, mert - szintén a rendszerváltás következtében - a fenti problémákat felismerő emberek számára lehetővé vált a védelmi kérdések közösségi, önszerveződési alapon való megközelítése, kezelése, ezzel kitöltve a hivatásos szervezetek működési zavara miatt keletkezett űrt, illetve kiegészítve sajátos elemekkel a lehetséges megoldási módokat.

A tömegkommunikáció szerepe tekintetében megfigyelhető, hogy a médiák néha felelőtlenül élnek az új helyzet által felkínált, néha *“határtalannak”* tűnő lehetőségekkel.

A sajtó meglehetősen hiányos tömegpszichológiai ismeretekről tesz tanúságot, nem kellően átgondolva vesznek át áltudományos, sokszor nyugati bulvárlapokból származó értesüléseket tekintélyes, nagy olvasótáborral bíró napilapok. Az emberek többsége hitelt ad a nyomtatott szövegnek, mely néha táptalaja lehet a tömeges szorongás, indokolatlan pánik reakciók kialakulásának. Erre utal az alábbi idézet a Magyar Hírlap egyik számából *“A húszabáló baktérium pánikban tartja Angliát”* című cikkből:

“Az új, most feltűnt titokzatos változat, a killer bug, amelyet találékony magyar fordítók (emberhúsevőnek) titulálnak, ugyanolyan gyorsan terjed, mint korábban a tüdővész kórokozója, és ugyanolyan gyors a pusztító hatása is.

A nyirokmirigy megduzzadása, a bőr egészségtelen kivörösödéses gyulladása és kínzó fájdalmak jelzik a “gyilkos” megjelenését.

Utána viszont üszkösödni kezdenek a végtagok és a gyilkos szabályosan lerágja a bőrt, a húst és a zsírrétegeket a megfertőzöttek lábáról és a kezéről. Amint ábránk is mutatja, a szörnyű betegség az utóbbi hetekben teljesen váratlanul elszórtan megjelent Anglia és Skócia több területén, a góc azonban Gloucestershire-ban van, ahol járványszerű a terjedése.”

A példákat és idézeteket lehetne még sorolni, tény, hogy a sajtótól sokkal nagyobb felelősségérzet várható el ezen a téren.

Szerencsére pozitív példákat is találhatunk, amikor az esetről közölt információk objektívek, tényszerűek, a mentést végzők népszerűsítése megtörténik, az olvasottak a biztonságérzet kialakítását szolgálják anélkül, hogy kozmetikáznák az eseményeket.

Az alábbi idézet a Népszabadság 1993.december 29 -i cikkéből való, mely a nyugat - dunántúli hófúvás következményeiről, a mentésről tudósított:

“Mert ugye a szocializmusban egyszerűbb volt a mentés. Jött a parancs, a honvédség ellepte az utakat, a vállalatok kivonszolták a gépeiket.....A mentésben részt vevők hatáskörei nem egészen tisztázottak. Mindenki mindenért felelős, így hát semmiért sem igazán. Szerencsére a polgári védelem az átszervezés alatt is zavartalanul üzemel. A győri köztársasági megbízott által létrehozott operatív bizottság éjszakai hóügyeletének két polgári védelmi őrnagya rutinosan intézkedik.”

Az anyagi gondok miatt jelentős tömegek szinte egyedüli kikapcsolódási lehetősége a televízió és a rádió. Mindkettőnek óriási szerepe van a véleményformálásban, de a televíziónak emellett a hangulati hatása sem elhanyagolható. Nem valószínű, hogy a köz javát szolgálja az egyébként is fáradt, sok esetben a kilátástalanság érzésével küszködő embereket a világban történt szörnyű, sokszor véres események képeivel történő elárasztása. Átgondolt műsorpolitikával egy - katasztrófa esetén döntő - kedvezőbb mentálhigiénés közállapot kialakításában fontos szerepe lehet a közszolgálati rádiónak és televíziónak.

Az említett médiák szerepe a kedvezőbb attitűd alakításában, a különböző védelmi kérdések oktatásában, a tájékoztatásban már kialakult, de az utóbbi években az ismert körülmények hatására háttérbe szorult.

A vallási szekták, közösségek tekintetében szabadabb közéletünk felszínre hozott néhány olyan - a fejlett országokban már ismert - jelenséget, mely a védelmi terület szakembereinek is okozhat problémákat még akkor is ha egyenlőre ezek nem nagy tömegeket érintenek. Az előző rendszerben az államilag elismert és ellenőrzött néhány egyház tevékenysége, maguk a vallások sem okozhattak olyan problémákat, melyek a társadalom biztonságára, az emberek védelmi tudatára jelentősen hatást gyakoroltak volna. Ma azonban egészen más a helyzet, az emberek egyes csoportjai az újdonság, a választás szabadságának érzésétől áthatva lépnek be a különböző vallási közösségekbe, szektákba. A lelki infekció (fertőzés) mértéke, és különösen a fiatalok függővé válása sokszor ijesztő méreteket ölt. A közösségek egy része zárt, az ellenőrzés, a még

megengedhető és a *már embertelen* megkülönböztetése felkészületlen jogrendszerünk, közigazgatásunk keretei között igen nehézkes.

Ami a fentiekben közös és veszélyes, az a *fatalista valóságsszemlélet*, amely a földi jelenségeknek, dolgoknak csupán mellékes jelentőséget tulajdonít, így a védelmi kérdéseket, feladatokat sem veszi komolyan.

Egy részük ilyen feladatra mozgósítható, de igazán nem hisz abban, hogy egy katasztrófa kimenetelében, az embernek - érdemben - szerepe lenne. Szélsőségesebb közösségek, szekták időnként *világvégét jósolnak*, lehetőséget adva ezzel a tömegpánik kialakulására.

A védelmi szektorban dolgozó vezetőknek ismerniük kell a jelenségek természetét, hogy adott esetben ne álljanak értetlenül a reakciókkal szemben. Számítaniuk kell a feladatokkal szembeni agitálásra, a segítség elutasítására, sőt arra is hogy *meg kell védeni* a lelkiileg teljes függőségbe került embereket. Tény, hogy ezekben a közösségekben gyakran a valós világ individualizmusa által megkeseredett, csalódott emberek keresnek menedéket, sokszor utolsó kapaszkodót.

Így közöttük az átlagosnál több a testileg vagy lelkiileg sérült, vagy túlérzékeny, idegileg gyenge ember, akik elszenvedett sérelmeik, kudarcaik miatt irreálisan felértékelik a közösséget és az általa hirdetett ideákat, ugyanakkor egy eleve elutasító magatartást tanúsítanak a *külvilág* képviselőivel szemben. A szélsőséges reakciók által kísért nagyobb összejövetelek a tömeghisztéria és pánik veszélyét hordozzák magukban.

A materiális megközelítésekhez szoktatott embereket a kíváncsiság, az újdonság varázsa , vagy a szenvedések, problémák kezelésének vágya hajtja a *paranormális jelenségek* irányába. Ma a szenzációra éhes írott és elektronikus sajró *“jóvoltából”* az egyszerű ember csak kapkodja a fejét és képtelen elkülöníteni a tudományost az áltudománytól, a lényeges információt a bedobott *“kacsától”*. Ebben az eszmei és információs zűrzavarban keverednek: a földönkívüliekről szóló hírek, a spiritizista tanok, a keleti életfilozófiák és gyógy módok, a természetgyógyászat, a kuruzslás és a tiszta szélhámosság.

Nem tagadva a felsoroltak tudomány által bizonyított és értékes elemeit, az egyszerű ember, főleg ha súlyos gondok vagy szenvedés gyötri és kapaszkodót keres, széles repertoárból választhat. Igaz, hogy a fenti jelenségek kevésbé érintenek közösségeket, de egyrészt szintén *fatalista megközelítés módok* felé sodorhatják, ha erősen hisz bennük. Az UFÓ - jelenségekre való túlzott ráhangolódás, beállítódás egy felelőtlenül közölt hír, vagy műsor segítségével tömeghisztériához, pánikhoz vezethet (lásd: *“Támadás a Marsról”*). Az eddig ismeretlen filozófiákban és gyógy módokban való *vak hit* előidézheti az orvosi, pszichológusi és egyéb segítség elutasítását, sőt az ellen való agitációt.

Az ellenőrizetlen gyógymódok, hatóanyagok alkalmazása fokozhatja az egyén szorongását, pánikra való hajlamát, esetleg az érzékelés tompításával az éberségi szint csökkentésével a *szükséges mértékű félelmet, veszélyérzetet kiolthatja.*